

ГЕН. В. СІКЕВИЧ

СТОРИНКИ

із

Записної Книжки

— ТОМ VI —

НАКЛАДОМ АВТОРА

Printed by the Alberta Printing Co.
Edmonton, Alberta.

1949

ПЕТЛЮРА

Рік річно збирається по цілому світі українська іміграція, щоб у своїх гуртках вшанувати безсмертну пам'ять покійного Головного Отамана Симона Васильовича Петлюри.

Це спонукало мене поділитися з моїми приятелями про те, що сам Головний Отаман про себе оповідав. Було це так:

В кінці, 1917 року, я дістав нове призначення і їхав потягом до Кременця, де були штаби новопризначених моїх полків. На станції Дубно потяг зупинився на пару годин і я вийшов з потягу, щоб оглянути те широке поле, яке ще недавно було заляте кровю, потом і сльозами воюючих народів. На роздоріжжі коло полевого хреста була насипана могила, а коло неї стояла постать, без шапки, в уніформі урядника "Союза Російських Городів". Сльози заливали його очі. Це був Головний Отаман Петлюра. Про це я вже згадував у своїх споминах у першому томі, в оповіданні "Борисенко".

Це була моя перша зустріч з паном Петлюрою. Другий раз я стрінувся з Симоном Васильовичем у Києві, коли він на чолі коша Слобідської України першим ввійшов до Києва, засипаний квітами під голосне "Слава" всього громадянства, в той сам час, коли ще було чути стріли гармат, кулеметів і рушниць відступаючого ворога. Отаман Петлюра був задоволений, що не дивлячись на перешкоди, він виконав так добре своє завдання. Він радо приймав овації народу і не звертав уваги на протести генерала Осецького і сотника Жуківського котрі за всяку ціну хотіли першими ввійти до Києва, і в прочім ставили йому колоди під ноги в справі формування українського війська. Я не буду говорити, хто винуватий в тому, що своєчасно не було сформоване українське військо. Про це вже історики сказали і належно висвітлили. Не буду цей раз писати про роботу Петлюри, про його патріотизм. Я маю на меті переказати тут лише те, що Симон Васильович мені персонально передав у Будапешті.

В кінці грудня 1923 року, коли я був головою Дипломатичної Місії на Угощині, до мого бюро зайшов бувший прем'єр міністрів України, Вячислав Константинович Прокопович і каже: "Пане генерале, на дворці Будапешт - Відень на вас чекає Головний Отаман України, Петлюра". За кілька хвилин ми разом з ним були на дворці. Це було недалеко. Коли ми вийшли на перон, я побачив ту людину, котру я перший раз стрінув на полі коло Дубна. Мені серце забилося від жалю, коли потягнув на його зовнішній вигляд. Цеж наш голова найбагатішої держави в світі, а гляньте, як він бідно одягнений; старенька шинеля, помята шапка, без багажу, без свити і слуг — ходить собі з усміхненим лицем і йде до нас на зустріч. Сердечно привітались і думи понеслись роєм у моїй голові, ще тепер на іміграції пригадалась мені та зустріч. Чому Карло, бувший король Румунії вигнаний народом з Букарешту, спокійно забрав свою жінку, багато золота і безжурно живе тепер у Мексико? Чому польські провідники на чолі з генералом Сікорським в часі наступу німців на їх країну, залишили своє військо, свій нарід

на поталу ворогові, забравши сотки мільонів у золоті і живуть в достатках в Лондоні та Нью - Йорку? Чому те саме зробив югославський король, голяндська королева, представники держав, як Чехії, Литви та інші? Наш провідник до останньої хвилини не залишив свого війська, свого народу. Коли злослива дипломатія розчвертувала нашу Україну, він був змушений її покинути, щоб далі боротися за її права, маючи зі собою лиш недостатки і чесне ім'я.

“Вітаю, вітаю вас старий гайдамако - заговорив до мене пан Петлюра, (гайдамакою мене прозвали від назви гайдамацького полку, якого я переняв від Петлюри). Як живете, що нового?” Обмінявшись сердечними привітаннями, ми поїхали до ресторану “Вагнера” на перекуску. Ми зіли там малярський гуляш з паприкою, що аж в роті запекло, а опісля я відвіз їх на відпочинок.

Мушу сказати, що Головний Отаман Петлюра приїхав на Угорщину інкогніто, під прибраним іменем “Сімона Могили”. Так бажало Міністерство закордонних справ, хочаби захвати в тайні перед Антантою побут Головного Отамана, як голови незвіданої Антантою України. Правда, Міністерство зробило всі заходи, щоб охоронити життя й безпеку їх гостей. Про ці заходи Петлюра не знав. Він спокійно кожного вечора виходив зі своєї кімнати на прогулянку, а після того заходив до мене, де ми до пізньої ночі обговорювали різні політичні питання. Одного разу в час такої прогулянки ми зайшли на відпочинок до ресторану “Дванадцять Апостолів”. Нам призначили каюту “апостола Сімона, на що ми всі звернули увагу. Розташувались там, ми до пізньої ночі слухали оповідання Головного Отамана, про його пригоди.

Час від часу поліція повідомляла місю, що якісь люде, а між ними одна жінка слідкують за кожним кроком Петлюри. Поліція радила змінити несподівано помешкання, та голосно не говорити, особливо в ресторані й на улиці, про свої прогулькові пляни. Ми очевидно прийняли це до відома і належно виконали.

Одного разу ми несподівано зійшлися на березі Дунаю і всівши на корабель, поїхали на прогулянку. Петлюра все дивився на цю могутню ріку і пасма жалю засмутили його очі й лице. Я звернув на це увагу та запитав: Пане Отамане, чому ви так зажурились? Пан Отаман глянув на мене своїми глибокими очима та й каже: “Дивіться пане генерале на цю ріку, цеж побратим нашого любого Дніпра Славути. Як Дніпро звязаний всією своєю історією з Українським Народом, бо бачив славу нашого народу, бачив наших князів, королів, гетьманів, бачив наше багатство, бачив і ворогів наших, які руйнували наші землі й мучили наш нарід, - так само бачив Дунай. Коли Катерина знищила Січ та розігнала козацтво, то одні пішли за Кубань, а другі до Турків за Дунай. Тому ми його повинні шанувати. Прислухайтесь, як люблять його маляри котрі побудували йому береги з чистого мармуру, які гарні мости перекинули з Буди на Пешт, а весь час по Дунаю ходять кораблі й вибирають з дна пісок, щоб дати змогу кораблям ходити аж до Чорного Моря та в гору до Відня, а наш бідний Дніпро все більше й більше висихає. Великий острів повстає перед самим Києвом, а піскові лави все далі й більше засипають русло Дніпра. При цих умовинах Дніпро може змінити свій напрям і зробити собі русло далеко від Києва. В будуччині мусимо

про це подумати і коли будемо мати змогу, потрібно буде допомогти Дніпрові стати зі своїм побратимом в одній красі в одній величавості."

Ми не стямались, коли наш корабель зупинився. Глянули на пристань та побачили велику напись "Україна". Ми не могли зійти з дива, що на Угорщині не забули, що є на світі Україна. Петлюра зараз зійшов з корабля до пристані, а за ним і ми. Оглядаємось кругом, питаємось сторожа, як називається ця пристань. Сторож здивовано нас оглянув і показав рукою на напись. В цей час Петлюра запримітив із за горбка, якусь оселю і ми всі подались в той напрям. Скоро ми побачили біло-мазані хатки, так, як наші, тільки покриті не соломною а черепицею. Коло хаток викопані криниці, а коло них наш рідний український журавель. Дивимось й своїм очам не віримо, чи це дійсність, чи це декорація для якоїсь знимки. Підходимо ближче, а коло журавля стоїть дівчина з коромислами, — набирає воду. Петлюра, як глянув аж закричав "Та цеж дійсно наша рідна українська дівчина. Дивіться, які коси, які чорні брови, які карі очі, чудової краси." То була правдива красуння. Лице біле, легко запалене сонцем, а уста чудові — червоні, мов вишеньки, а стан - високий, стрункий аж любо глянути. Вона, коли побачила чужих людей, засоромилась, почервоніла, не знаючи, хто такі гості й за чим прийшли. Ми підійшли ще ближче, вітаємось по нашому, а вона ще більше зачервонілась і каже по малярськи "юнапот ківанок" — то б то доброго здоровля. Я в той час розуміючи троха малярську мову, запитав її чому вона говорить до нас чужою мовою? Вона відповіла по своїйому: "Нем тудом" - не розумію. Дальше, почали сходитись із усіх кінців люде, котрі жили в тій оселі зацікавившись новоприбулими гостями. Приглядаємось, а вони всі, як хлопці так дівчата, жінки точнісінькі по зовнішньому вигляді українці. Коли ми запитали їх, чи з них хто розуміє українську мову, дівчина, котру ми на початку стрінули закричала: "Іген, іген, тешек керум, — так, так, прошу і повела нас до сусідної хати. В тій хаті стрінули кремезного - дідугана з довгими сивими вусами, великими карими очима, які ще не згасли. Привітались з ним і почули відповідь: "Слава на віки". Більше нам нічого не треба було знати; ми вже знали, що ми знаходимось серед рідних нам українців. Старий попросив нас сісти. Петлюра почав його розпитувати, як вони сюди дістались. Дід вислухав і питає: "Скажіть наперед як ви сюди зайшли, бо до цього часу сюди крім жандармів, поліціантів, детективів ніхто не приходив." Ми йому пояснили, як ми несподівано поїхали на прогулянку і коли побачили на пристані назву "Україна" то зацікавились, злізли з корабля і оце прийшли до них. Тоді дід каже: "Ну; коли вас цікавить, як ми сюди попали, то слухайте:

В 1848 р. коли маляри підняли повстання проти австрійців, за свою волю, то ми українці-галичани хотіли їм допомогти і разом з ними бились. Вже добре набили австрійців, коли російський цар Микола перший прислав на поміч австрійцям своє найкраще військо, кінноту і гвардію. Це військо здушило революцію і маляри, а разом з ними і ми покинули австрійські землі і переїхали от на ці простори. З початку нам тут жилося добре. Ми мали волю, церкву, школу, — а минуло яких двадцять років, австрійці знова наложили кайдани на малярів і заборонили давати які небудь полекші і іншим народам от як і нам. Все змінилось, зачинили нашу школу, церкву, заборонили мову, от так, як було у Росії, що крім

села, не можна було говорити по-нашому; між людьми засіли детективи, поліціянти і пішло нищення всього, що нагадувало наше рідне.

Багато років минуло; всі, що прийшли зі мною, он там на цвинтарі спочивають, лише я і моя стара віку доживаємо і на ту руїну дивимось. Тепер трохи вільніше стало і вже малі внучатка знова потроха починають говорити по-нашому, а старші люблять слухати про Україну, але мусите їм оповідати їх зрозумілою мадярщиною; а де мені старому в зрадники йти? От так і живемо, одно добре, що ні одна дівчина, ні один хлопець з чужими не дружаться, а то і сліду з нас не залишилося б."

Довго, довго гуторили ми з дідом, а він як з книжки все нам оповідав, нічого старий не забув. Петлюра встав, попрощав старого і цілу громаду і ми покинули цю дивну оселю... По дорозі до пристані Симон Васильович все зупинявсь, тяжко зітхнув і сказав: "Бачите, що роблять з нашого народу шовіністи! Треба це пам'ятати і коли прийде світла година і для нашого народу, треба за всяку ціну знаходити такі оселі і запропонувати їм повернутися до рідного краю; забезпечити їх землею і худобою!"

Сумний, сумний йде Петлюра і все думу думає. Дійшли ми до пристані. На корабель треба було ждати яких три-чотири годині. Ми полізли на гору, сіли там і відпочиваємо від тих вражінь, які ми тільки що пережили. Підчас нашого відпочинку я звернувся до пана Отамана з таким проханням: "Пане Головний Отамане, я вас знаю, як голову Української Держави; знаю як коменданта українського війська, а не знаю вашої біографії, історії вашого минулого молодечого життя." Пан Петлюра подивився на мене засмученими очима й сказав: "До цього часу я ні з ким про це не говорив, але під вражінням сьгоднішньої візити в українців, що забули свою рідну мову, я вам дещо розкажу. Я син бідного візника з Полтави, котрий возив людей, кому куди потрібно. Навчився читати у сусіда дяка і з того часу кожен день купував собі часопис і перечитував її по кілька разів, як тільки мав час, від сторінки до сторінки не минаючи і оголошень. Перевозячи людей багато років, мій батько знав майже цілу Полтаву. Він бачив як рік за роком хлопці, котрі ще недавно були малими, тепер вже стали священиками, учителями, старшинами, у війську і пригадалось йому, що і він має дітей і подумав: Не вже його діти підуть слідами батька і будуть із рода в рід батраками. Тоді почав він ходити до сильних міра цього і просити о пораду якби дітей віддати на науку. Вкінці місцевий архієрей, якого він так само не раз возив, допоміг йому, і нас двох братів прийняли до місцевої духовної бурси. Для батька це було велике щастя, а для нас морока, йти до школи, коли кругом Полтави така краса. Нема що думати, віддав нас батько до бурси і за чотири роки ми скінчили там свою науку та перейшли до семінара. Тут ми з дітей вже почали себе парубками рахувати, вже під носом і пушок, де колись мали бути вуса, почав рости. В церкві і на вулицях ми вже згід ока до жіночого полу приглядалися; були там вже старші хлопці, більш заможні. Вони приносили з дому різноманітну літературу, яку ми крадьком читали; тут вже був і свій політичний гурток під назвою "Руп", де нам давали читати Кобзаря; твори Франка; Драгоманова і інші. Начитавшись цих творів, у мене відчинились очі і я пізнав хто я є, чия дитина, до якої нації належу. Це вказало мені ясний шлях куди мені прямувати. Час біжить і ми вже недалеко щоб закінчити наші студії і розпочати самостійне життя.

“Аж тут дійшла до семінара чутка, що до Полтави приїздить великий український музик Лисенко, та що його будуть вітати різні організації, московська, польська, жидівська, чеська і інші, за винятком нашої української організації. Тоді семінаристи старших класів, пішли до ректора і просили дозволу і нам привітати нашого великого чоловіка. Ректор на нас визвірився і прогнав від себе. Це нас на зупинило і коли прийшов призначений день приїзду Лисенка до Полтави, кілька очайдухів з нас перелізли крізь вікно в кухню, як там нікого не було, і побігли поміж стосами дров, а далі корчами на стацію, де зібралось нас сім хлопців. Глянувши на хлопців я не запримітив на них переляку, але й відваги не було. Я боявся що на случай спізнення поїзду ця моя братія розбіжиться. На наше щастя, чуємо, потяг шумить і виїжджає на стацію. На одній площі ми побачили нашого велитня, котрого ми зараз пізнали по знімці. Він поважно стояв без шапки і схиливши голову вітав присутних. Коли поїзд зупинився, він зійшов на стацію, прийняв від організації привіт та тут якимсь чудом звернув увагу, що кілька молодечих оченят дивиться в його бік. Він підійшов до нас а ми голосно закричали йому славу і хотіли піднести його на руки під голосне “не пора не пора.” Та тут, як скажені, кинулись на нас жандарми. Тоді ми давай тікати, прибігли до семінара а там двері вже зачинені. Нема що робити — пропали, подумали ми. Стукаємо у двері, а там інспектор нас зустрічає і з насмішкою вітає “освободітелей України.”

“Він зараз відділив мене і ще одного мого приятеля і післав до ректора, а решту замкнули в холодному карцеру. Коли нас вели до ректора то я одного боявся, щоб нам не всипали березової каші і все оглядався чи не можна кудись утікати, але тут відчинилися двері до ректора. Він як глянув на нас, то у нього аж борода затряслась від злості; стиснув зуби, подає нам папірець і каже: “Це вам хлопці нагорода за вашу працю, це вовчі паспорти по яким вас нігде до ніякої школи не приймуть, ні на жадну державну службу.” А там як закричить: “Геть звідсіля, щоб і духом вашим тут не смерділо!”

“Ми зраділи, що бити нас не будуть, давай Боже ноги і побігли що було сили на вулицю. Мій приятель забрав свої речі і пішов до дому, а я вийняв зі свого чемедану кожушка, якого подарував мені батько і просив сторожа віднести мої речі до дому. Я сам не хотів іти до дому, не ізза боязні, що батько мене буде бити а тому, що не хотів бачити журби батька, коли він довідається, що мене вигнали зі школи; він з розпуки мігби і померти. Тому я без сотика в кишені, без шматка хліба кинув Полтаву і пішов куди мене занесе моя нещаслива доля. Іду і не оглядаюсь. Зайду в село, зберу малих діток, починаю їм байки оповідати про золоту рибку, про бабу Ягу та інші а вечером старшим про Запорозьку Січ. Люди мене годують, дають де відпочити і ще на дорогу дещо. Отак я дійшов до великого села, а там жид велику корчму тримав при дорозі і так умів з людьми говорити, що ніхто його хати не мінав. В неділю як йшли люди з церкви, то всі до нього на відпочинок повертали. А коли хто продав безрогу або теля на ярмарку то вже з корчми не виходив доки всього не пропив. Жінки лялялись, сварились, стрічали своїх чоловіків всякою зброєю, що була в хаті; ходили до ворожок, давали і на акафісти, та нічого не помогало.

“В цім селі я zorganizував школу для дітей, давав виклади для дорослих, на які спочатку приходило лише пятеро і ні один до кінця не досидів. Та при кінці тижня вже почали більше сходитись, а ще трохи то вже zorganizували комітет і почали просити, щоб такі лекції давати коли не кожний день, то бодай через день. Люди не пропускали ані одної лекції і все слухали уважно. Трохи потрохи забули про корчму і з ярмарку не спізнялись та всі гроші до грошика привозили домів.

Розлютився корчмар, що банкрутує, пішов до жандарма і пожалівся йому, що якийсь розбишака, злодій, соціяліст, котрий хоче Україну від Росії відірвати, підмовляє людей горілку не пити і тим підриває державні фонди. Про цей донос скоро вже все село знало і одного разу, коли я повернувся до дому, мене стрінув господар і каже: “Біда, хлопче, треба тобі тікати бо поліція тебе шукає. Я завтра раненько відвезу тебе до Микитівки, а там в копальнях тебе і сам чортяка не знайде.” Зажурився я трохи, але спати не можна бо (до завтра багато води ще до моря попливе, а я вже багато книжок перечитав) поліція несподівано може зробити трус. Тому я забрав свого кобзаря і твори Франка; пішов у stodолу, викопав яму і закопав ці книжки, ще й половою притрусив, щоб ніхто не знайшов. Опісля вернувся я до хати і говоримо собі про різні справи. Коло півночі хтось гримає у двері. Господар питає: “Хто там?” А звідтіл голос: “По наказу уряду поліція хоче зробити у тебе трус.” Господар відчинив двері а там стоїть величезний жандарм і питає: “Тут перебуває злодій, розбишака, політичний авантюрист Симон Петлюра?” Я чую це і щоб господар жалуючи мене не збрехав, що мене тут нема, а опісля за цю брехню не мав багато лиха, я переступив поріг і кажу: “Симон Петлюра — це я. Злодієм я ніколи не був, бо ще до цього часу нічого не вкрав; розбишакою так само не був, а що ви кажете наче я хочу відірвати Україну від Росії, то колиб я мав на то змогу і силу я сьогодні те зробив би.” Жандарм як визвірився на мене та як закричить: “Мовчи, цуценя, я не з тобою балакаю!” Я розсміявся, що він такий злісний і кажу: “Я відповідаю вам, бо краще знаю про себе, як мій господар!” Тоді жандарм звернувся до мене і наказав зараз принести всю зброю, яку я маю, всі книжки і листи. Я знова розсміявся і сказав, що ніякої зброї не маю, а книжка моя у мене в голові. Жандарм розсердився і почав мене обшукувати, вивернув кишені, зняв чоботи, порізав подушку і матрац, розуміється нічого не знайшов і каже: “Бачу, що ти стріляний горобець, знаєш як сліди ховати але ти, як дістався в мої руки, то вже не вирвешся. Ходи за мною!” Я попрощав сердечно свого хазяїна словами: “До скорого побачення!” Це я вже на злість сказав жандармові і ми вийшли з хати.

Коло дверей стояв візок запряжений в одного коня, якого держав малий хлопець за узду. Жандарм наказав хлопцеві сісти на віз, показав місце мені, а сам став коло воза, вийняв тютюн і почав набивати свою люльку; робить він свою роботу а все зпід ока дивиться на мене. Тепер тільки я глянув на свого жандарма і як глянув — мало не скрикнув. Це був типовий українець; довгі вуси і гарні черти, стрункий — а як говорить, то аж очі сміються, що він такий мудрий... Ідемо ми так а він все дивиться на мене. Вкінці питає: “Що ти там, Петлюро, цим дурням говорив, що вони навіть горілку перестали пити?” О, кажу, багато де чого я їм говорив, що ви, як учений самі добре знаєте: Яка колись була велика

вільна Україна, мала своїх князів, гетьманів, мала своє військо, поліцію; говорив їм про гетьмана Мазепу, що хотів визволити Україну зпід Петровської влади. . . “Ні,” каже жандарм, “про цього зрадника, якого навіть церква прокляла, слухати не хочу. Кажі, що ще їм ти оповідав?” Ну то слухайте, як не хочете чути про того, що своє життя за рідний край віддав, я говорив їм про січового полковника Гонту, про сотника Залізняка, та про інших славних наших борців. “А хто це ті полковники та сотники?” питає жандарм. Та це запорожські коменданти; Гонта був Уманським полковником а Залізняк його начальником штабу. Вони дуже доглядали, щоб ніхто не робив селянам і горожанам кривди. Тоді дуже були погані порядки; все було на підкупах. Жиди церкви держали в своїх руках і тільки за гроші дозволяли Службу Божу правити, дітей хрестити, вінчати і мертвих ховати. Великі землевласники орали свої землі не волами або кіньми, а запрягали в ярмо жінок і мужиків і ними орали! Не злюбив того Гонта, кілька разів попереджував жидів і панів, що буде біда, якщо не змінять цього звірства! Писав він і до губерніяльної старшини; відповіді жадної не було. Не стерпів полковник, вислав Залізняка на Запоріжжя і звідтіль приїхало до Уманя дві сотні завзятих козаків і вони в одну ніч вирізали в Умані і околицях всіх жидів і панів. . . “А то, яке таке право він мав, щоб без суду таку роботу зробити, деж була поліція, жандарми?” Я сказав, що поліція була повтікала а якби хто і був залишився і попався в той час на очі Гонти, то він би і його знищив. “Ну це не зовсім так, то їх щастя, що на мене не потрапили,” обізвався жандарм. “Ну щож з Гонтою після цього зробили?” питає далше. Біда сталася; поляки і москалі заманили Гонту на бенкет, заарештували і в присутності ксьондзів здерли з нього живого шкіру і забили. . . Жандарм тільки носом покрутив, замовк. . .

Саме тоді ми підїхали до маленької залізничої стації. Жандарм спинив коня і велів хлопцеві бігти на стацію і ждати там на нього. Опісля жандарм звернувся до мене і сказав: “Петлюро, я піду на стацію і зроблю там зарядження, щоб тебе довести до місточка, а ти сиди тут і не рухайся; борони Боже не думай втікати, бо як піймаю, здеру з тебе шкіру, як поляки здерли з Гонти.” Потому глянув на мене і закричав: “А ти куди дивишся, як я з тобою говорю? Ти дивишся на цей поїзд, що за пару хвилин відіде до Києва і ти певно думаєш, якби і собі туди поїхати. Ні, голубчику, це тобі не вдасться, бо куди ти не пішовби, від жандарма Миколи Задурійка не втечеш; під землею знайду! Отже ще раз кажу, не відважся втікати.” І пішов на стацію не оглядаючись. Ну, думаю собі, може у тебе прокинулась українська кров і ти хочеш мене виратувати від великої біди. Оглянувся я навкруги і думаю, не трать козаче часу — втікай. Зіскочив я з воза та поміж корчами підліз під поїзд, а там скочив до вагона, зарився з головою під солому і лежу спокійно; саме тоді поїзд відїхав і я з ним. . .

Три дні і три ночі ми їхали; я вже так зголоднів, що і встати не можу. Чую, поїзд зупинився; кондуктор кричить: “Станція Київ!” Я оглянувся і мерщій вискочив з вагона. Хвалити Бога, одна біда минула! А голод бере своє, ледви ногами волочу. Дивлюсь, якийсь робітник сидить на шпалах, тримає в руці велику скибу хліба а в другий оселедця, що у нас у Києві називали “кобила”. Глянув я на той хліб і на того оселедця і думаю собі: “Піду попрошу, а як не дасть, то хиба задушу його а хліб відберу!” Та відразу підходжу до нього і прошу: “Дайте, добро-

дію, кусник хліба бо умираю з голоду!” Робітник глянув на мене і питає: “Істи хочеш, а чому не робиш?” Я йому все поправді розказав і він дав мені шматок, а там трохи подумав, відрізав голову оселедця і передав мені. Я, як ухопив ту голову, то не встиг подякувати, запер її в уста а в самого очі на лоб від солі хочять вилізти, горло здусило, дихати не можу, а оселедця з рота не випускаю. Так з мукою я зів ту голову з кістками, закусив хлібом і випив не менше, як дві кварта води. Поснідав як слід, іду на стацію, там, де пишуть про різні поліційні новинки. Бачу написане: “Утік від правосудія з рук жандарма, злодій, бандит, анархіст, Симон Петлюра, де і хто б його не побачив, мусить затримати. Прикмети його такі: | маленький ростом, має чорні очі, великий вус, довгий ніс,” і там намальована моя фотографія. Прочитав я то все і розсміявся; такий неправдивий був опис. Я расту немаленького, очі маю сиві, вус ще не виріс і є малий, а ніс ніколи від уродження довгим не був. Це така фотографія, що дійсно мене ніхто не пізнавби.

Вечером я знайшов поїзд товаровий, що їхав до Проскурова; заліз в один пустий вагон і без перешкод їзди доїхав, а звідтіль вже пішки до Підволочиска, звідки мене завернула погранична сторожа до Волочиска. Тут я почав шукати хто б мені цю услугу зробив. Пробув я там пару днів і вкінці знайшов хлопця, котрий порадив мені переговорити в цій справі з місцевим контрабандистом Янкелем Раковським і показав мені його хату. Це була хата — свинюшник не свинюшник, пивниця не пивниця, але це була його головна квартира. Я зараз же пішов до нього, привітав як великого пана, а він питає мене звідкіль я його знаю? Я відповів: “Як не знати такого знаменитого контрабандиста, якого знають і по цей бік і по той бік кордону?” Він оглянувся навкруги і каже: “Ти хлопче про такі речі говори обережнійше, бо і стіни мають вуха. . . і що ти хочеш?” Я сказав: “Прошу перевідіть мене на той бік, бо хочу скінчити освіту, а тут мені заборонено ходити до висшої школи.” Він радив мені почекаати з університетом; спершу заробити гроші і піти до нього на службу. Це мене страшно розсмішило стати контрабандистом, але щоб не розлостити Янкеля я сказав, що його пропозиція дуже цікава, але я дав батькові слово, що скінчу університет і мушу додержати слова, а як скінчу то певно прийду до нього на працю. Хитрий жид не повірив, усміхнувся і запитав: скільки я маю зі собою грошей. Я вивернув йому кишені, він глянув і каже: “Цього замало, іди собі з Богом, бо я не маю що з тобою говорити!” Я вже взявсь за двері, коли жид глянув на мій кожушок і сказав. “Чекай, хлопче, може я з тобою ще зроблю інтерес; дай мені цього кожуха і допоможеш мені перенести трохи річей на той бік а я тебе переведу.” Я відразу згодився але кожух обіцяв дати йому тоді, коли ми уже перейдемо кордон. Він погодився і велів прийти вечером після десятої. Я з радістю вискочив на подвір'я а щоб не спізнитися, бо годинника не мав, сів під цією конурою щоби переждати.

Коли сонце заховалося за гори я зайшов до хати; там уже Янкель пакував якісь речі і напхавши два величезні мішки, почав їх закладати мені на плечі. Я мало від тягару не упав на землю; під цією вагою ми вийшли з хати і пішли — жид поперед, а я шкандибаю за ним. Не знаю, чи то була довга дорога, але я так змучився що мало від того тягару не вмер. Дорогою ми стрінули ще одного контрабандиста. Вони щось між собою поговорили і він пішов до Тернополя а ми пішли до Збруча. Ще яких дві години ми йшли — вкінці дійшли.

Янкель велів скинути мішки і сказав: “Йди в той очерет, там стоїть човен й весло, сідай та пливи на той бік; там сховай добре човен і весло та йди он на те село. Це буде Біле, а далше будуть Плотичі. Там переїдеш греблю та підеш до Львова”. Я наче заяць побіг в очерет, знайшов човен, весло, відштовхнувся від берега й поїхав. Коли я був уже на середині Збруча, чую, як жид кричить: “Ти лайдаку, вертайсь назад, бо забув мені віддати кожуха”. Я зараз йому відповів, що тепер не час сваритись, бо скрізь небезпека і порадив йому бути спокійним, а я йому кожуха колись принесу. Жид лаявся на всіх йому знаних язиках і затих. Я спокійно переїхав Збруч, сховав човен й весло та пішов туди, куди мені жид показав. Довго я блукав, доки доїхав до Львова, ночував і в полі й лісах, деколи по хатах у добрих людей. У Львові я знайшов своїх знакомих, професора Грушевського, Антоновича а головну поміч дала мені “Просвіта”. Це наша дійсно академія наук, зі всіма відділами знання. Просвіта зробила для мене таку прислугу, яку я її ніколи не забуду. Коли я скінчив університет у Львові, то це я завдячую лише Просвіті. Скоро я дістав диплом, то зараз вислав телеграму батькові, поздоровив його та подякував, що дав мені змогу стати на один щабель з всією молодю, котра кінчає високу школу. Радість батька, як казали очевидці, була не до описання.

День за днем і прийшла радісна вістка. Невдачна війна на далекому сході, Росії з Японією, помогла революційно настроєним масам в європейській Росії підняти прапор революції і цей рух 1905 році перекинувся на Україну. Грушевський зараз же поїхав до Києва, а я на Кубань і там зарився в архивах, бібліотеках, шукаючи документів з давних козацьких часів. Крім того наша партія дала мені припоручення налагодити різні справи з політичними партіями Кубані. Тут мені не дали довго працювати і викликали до Києва на посаду секретаря найбільшої української часописі “Рада”, яку видавав Чикаленко. Пізніше дали мені посаду редактора газети “Слово” і так з захопленням ми працювали розбиваючи мури інертності нашого народу. Не довго, як вам відомо, світло свободи світило для пригнетених над нашою бідною землею; реакція підняла всі свої сили та почала нищити здобуте. Часописи замість печатаного слова, виходили тільки з білими плямами, з оголошеннями і державними наказами. Я залишив свою працю та поїхав в Петербург, де безпечніше жилось політичним робітникам, а з відтілю до Москви, де тоді жила й працювала наша сильна організація. Там ми разом з Саліковським почали редагувати часопис по змісті і ідеї українській, а по формі російській, бо печатали її російською мовою.

Коли почалася світова війна 1914 року і Микола Миколаєвич оголосив маніфест, в якому обіцяно полякам автономію, якщо вони будуть лояльні до Росії і допоможуть злучити всі польські землі під двоголовим орлом, відірвавши їх Німеччини й Австрії, тоді і наша група рішила поїхати до міністра Сазонова та просити його, щоб також і українцям дали таку саму обіцянку, а ми допоможемо об'єднати всі українські землі в Соборну Україну. Та той далеко незрілий дипломат визвірився на нас наче той держи-морда, (так тоді прозивали чорносотенців — реакціонерів) закричав на нас: “Невже ви забули слова Валуєва, що України не було, нема і бути не може?”, і просив нас залишити його в спокою, очима посилаючи нас до всіх чортів. З страшною образою ми вийшли з його кабінету і на першому засіданні езекутиви нашої групи рішили при-

еднатись до політичної групи поражених Росії. Дальше ви вже знаєте мою роботу в часі війни, як робітника на гуманітарному полі — помічником раненим та полоненим, організації “Союзу Російських Городів”. В часі цього оповідання ми сіли на корабель, який вертався з прогулянки і поїхали до Будапешту. Цілу дорогу з пристані “Україна” до Будапешту ми їхали мовчки під вражінням тих незабутніх переживань. Коли пан Петлюра поринаючи в своїх думках відпочивав, я вийняв свій записник і ці спомини записав та сьогодні маю можливість їх передати й вам.

* * * *

На пристані Будапешт нас з нетерпеливістю чекала моя дружина, мій зять, сотник Новиків, син, донечка і кілька приятелів, бо боялися, що нам ізза довгої відсутности могла трапитись якась несподіванка. Ми всі разом в товаристві пішли до мене до дому дещо перекусити і пізно в ночі розійшлися на відпочинок.

12 травня 1924 року, ми всі з тієї самої пристані пращали пана Петлюру і пана Прокоповича, котрі поїхали до Відня для зустрічі з професором Чижевським, а з відтілю до Швайцарії, де ждав на них барон Микола Василько, котрий підготовляв Отаманові Петлюрі дорогу до Парижу. День був чудовий, а мені стало на серці тяжко, тяжко. Якесь предчуття дусило мої думки; не хотілось вірити, а думки самі лізли в голову, неже то останній раз ми бачимось? Стоять на кораблі ці дві великі політичні постаті, останній раз гуде труба на кораблі, затріщали сходи, клуби диму вирвалися з комина, заторохкотів мотор і корабель, освободившись з ланцюгів, якими був привязаний наче величавий лебедь, тихенько, тихенько відплив від берега. Не вспіли оглянутись, а корабель вже на середині Дунаю. Петлюра і Прокопович поздіймали капелюхи і в останне шлють нам привіт. Це була остання зустріч з цими велитнями боротьби за незалежність України. З того часу ми лише обмінювались листами, аж в кінці неумолима смерть забрала спочатку одного, а опісля й другого. Одного з наказу Москви забив жид Шварцбарт, а другий в часі другої світової війни мабуть помер з голоду. Дружина Петлюри з донечкою жили десь в горах Піренеях, а коли померла Леся й війська зайняли Францію, всякі чутки та звязки з ними припинились.

Я з родиною поїхав блукати по Канаді, а Петлюра, Прокопович, Косенко, Рубчак, Шульгин і Удовиченко залишилися в Парижі і там почали видавати українську часопись “Тризуб”. Дуже погані умовини життя заставили їх, особливо після смерти одного з найкращих дипломатів барона Миколи Василька, терпіти матерьяльні недостатки.

Пригадуються мені деякі вислови Петлюри про причини нашої державної невдачі. Він говорив: “Ми революціонери різних політичних партій учились, як шкودити і руйнувати ворожі для нас інституції і їх провідників, а не думали, що ми будемо робити, коли влада перейде в наші руки. В цьому напрямку ми були діти і то капризні діти. Дальше, наш наряд прокинувся до нового життя, не маючи у себе, ні свідомості, ні організованості, ні здисціплінованої волі а наші провідники замість вести нас під прапором демократичного устрою України, хотіли реалізувати утопії соціалізму, які ніхто не міг провести в життя; не хотіли числитись з цим, що реальне, а блукали в сфері фантазії.

Тут ще хочу звернути увагу моїх читачів на думки й погляди С. Петлюри на минуле й майбутнє нашого народу, та подати його вказівки, що нам робити і чого вистерігатись, якими він ділився зі мною й іншими політиками.

Головною причиною, що вплинула на сучасне положення української нації, була і залишилася її неорганізованість та невідготованість до державного будівництва. Історик може заглиблюватися в пояснення причин цього явища. Він може установити питому вагу в цій справі, географічного чинника, який відіграв в нашому історичному минулому таку фатальну роль, може згадати про невисокий рівень національної свідомості серед українських мас, про дуалізм нашої державної ідеології (наддніпрянців й наддністрянців), про невисоке почуття національного обов'язку, про такий же рівень почуття національної дисципліни навіть серед відповідальних елементів нації, про деструктивну роль партійних групових елементів в справах державного будівництва. Він може також спитатися на помилках наших провідників і т. д. Всі ці розсліди й пошукування покриваються в своїх висновках для реального політика установленням факту неорганізованості української нації для такого великого завдання, як будівництво власної держави. Коли нація організована, вона поборе несприятелі чинники і дасть собі раду навіть з більшими труднощами, як ті, що мала наша нація в 1917 - 1920 р. р. Наша нація беручи справу об'єктивно і не могла тих труднощів побороти. Такий вислід з наших змагань в 1917 - 1920 р. р., який ми маємо на сьогодні, не може, ні дивувати, ні викликати зневіри, щодо майбутнього у кожного, хто має почуття дійсності і яка б вона не була тяжкою, уміє відчуті та знайти в ній животворчі й реальні елементи для дальшої праці в напрямку здійснення національного ідеалу.

Він каже: "Я належав до тих діячів, котрі не перецінювали потенцій думки нашого народу у 1917 - 1920 р. р., але уважали свім обов'язком ті потенції розвивати і кристалізувати. Я уважаю, що лише в процесі кривавої боротьби, шляхом великих жертв і крові, наш нарід може заслужити собі право на самостійне державне життя. Тільки кров пролита в обороні великої ідеї може зробити цю ідею рідною для народу, зрозумілою для нього, дорогою й святою остільки, що він не заспокоїться доти, доки не побачить її зреалізованою у великому чині й реальному факті. Я не знаю більш трівого цементу, що зв'язує розпоршені сили нації, як знову ж таки кров, пролита нею для своєї національної ідеї. Я не знаю нічого сильнішого, нічого більш творчого для повстання легенди й традиції — цих ірраціональних елементів будівництва держави — як знову ж таки кров, але кров пролиту свідомо, кров свою й чужу — ворожу. Без крові не має нації, принаймні нації модерної, організованої нації. В ній вона родиться, в ній здобуває своє хрещення, честь, самоповагу і національну гордість. Але, я не знаю нічого більш злочинного, більш обурюючого, більше шкідливого для нації та її боротьби за свою національну ідею, коли ця кров проливається по дурному, без найменшої надії на те, що від пролиття крові буде користь.

От через що я з великою трівою думаю про майбутнє, шукаючи засобів для того, щоби не допустити до несвоєчасного, неекономічного, а через це страшенно небезпечного для державної майбутності нашої нації, — пролиття крові. Очевидна річ, що такі переживання є властиві

не мені одному, а кожному патріотові й кожному відповідальному українському діячеві. Всі ми не хочемо марнотравства національних сил, бо воно завжди допроваджує до сомознищення й самовиснаження. Та думаючи так, ми не однаково уявляємо собі ті реальні можливості, ті засоби і шляхи, за допомогою яких ми змогли б уникнути згаданого повище дурного пролиття національної крові.

Коли стисло оформити в певних політичних тезах мої думки з цього приводу, то вони зводяться до слідуючого.

а) Шлях української державности йде через Київ, а не через якоесь інше місто України.

б) Українська нація, беручи на увагу її етнографічне розміщення, її географічно - стратегічне положення підчас боротьби за свою державність, систему політичних союзів між сусідами — державами і систему міжнародних відносин, в яких ця боротьба буде провадитися, не в силі буде — навіть при наявності найбільш сприяючих внутрішніх чинників — здійснити ідеал Соборности Української Держави (в першому періоді боротьби і державного будівництва).

в) Програма будівництва Української Держави вимагає повної послідовності. Максималістичні завдання, коли за переведення їх взятися на всіх землях етнографічного розташування української нації, одночасно, будуть перекреслені життям і тою відпорною силою, що її протиставлять Україні сусідні держави та союзники останніх — під натиском цієї сили і вся програма може бути перекреслена. Це загрожує розбиттям й депресією національних сил на довший час, отже, державні наші змагання можуть покінчитися катастрофою.

г) Основною передумовою будівництва Української Держави (в новому його ренесансі) є усвідомлення тези, що митрополія держави і її територіяльна та стратегічна база мусить бути спочатку утворена на великій Україні, себто на Дніпрі — Чорному морі.

д) В міру скріплення тієї бази (організація військових заводів, підготовка військових кадрів армії, накопичення матеріальних рекурсів країни і т. д.) можуть стати актуальними і завдання про прилучення інших земель, заселених українським народом, від чого наша нація ніколи не може відмовитись, бо це її ідеал, одночасно і раціональний і реальний.

Доцільність й житева обгрунтованість сформулованих тільки що тез впливає з усіх тих можливостей, що їх посідає в собі наша нація. Перебільшувати сприятливість чинників допомагаючих в будівництві нашої держави, можуть, або демагоги, або політичні хлопчики, або невідповідальні, чи злої волі елементи нації. Історичні аналогії переконують, що тільки цим шляхом, шляхом реальних можливостей здобували, або відновляли свою державність всі нації, що її з тих, чи інших історичних причин утратили. Приклади 19 і 20-тих століть: Італія, Сербія, Румунія, Туреччина. Тільки цим шляхом і Україна буде в силі відновити свою державність.

Ясна річ, що головна передумова нашої державної реставрації лежить в самій українській нації, в її бажанню виявити організовану волю в цій справі. Пильно стежучи за тими процесами, що відбуваються в

свідомості і життю нашого народу під різними окупантськими урядами. Беручи в цих процесах певну активну участь, я вважаю, що і це бажання зростає і воля кристалізується. Та підкреслюючи вагу внутрішніх чинників в справі будівництва нашої держави, я одночасно велику вагу надаю і чинникам зовнішнім і міжнародним. Ігнорувати їх не приходиться, бо ледви чи ми знайдемо в історії хоч один приклад, де якийсь народ звільнився би від чужої влади та повернув би собі утрачену державність тільки за допомогою своїх власних сил. Навіть Злучені Держави Північної Америки шукали і мали цю допомогу ззовні. Гасло, — орієнтація тільки на свої сили, коли оцінювати його в світлі історичного досвіду, є реченням без змісту і самооблудою, якими може послуговуватися хто хоче, а не державний відповідальний діяч.

І тут я підходжу до питання про потребу для українських державних інтересів, знайти серед впливових міжнародних чинників такі, яких би можна було заінтересувати ідеєю української державності та які мали би реальну користь від цього для себе (чи то політичну, чи то матеріальну). Коли українська нація не змогла зреалізувати свого державного ідеалу в 1917-1920 роках то причиною цього явища було між іншим і те, що в цей час українська політика не дописала українській стратегії, себто військова наша боротьба не мала належної допомоги збоку української політики. Остання поставила нашому військові великі завдання, але не дала йому того технічного знаряддя, за допомогою якого тільки і можна це завдання перевести. Українська військова боротьба провадилася без запілля і без технічної бази. Це суперечило не лише елементарним вимогам військової боротьби і науки, але і здоровому розумові-сенсові; отже не дивно, що вона кінчилася неуспішно. З цього досвіду ми повинні засвоїти науку для майбутнього; вона полягає в придбанні реальних симпатій серед впливових міжнародних чинників до української держави та боротьби за цю ідею.

Певна праця в цьому напрямку переводиться вже самим фактом існування поза межами нашої батьківщини, української еміграції. Поскільки вона є морально здоровою, а політично-свідомою і рухливою, то вона утворює ґрунт для повстання згаданих симпатій. Поскільки наша еміграція не деморалізується на чужині, а виявляє організаційні, творчі здібності, вона викликає пошану до українського імені, а тим самим і інтерес до тої ідеї, в ім'я якої вона опинилася за межами батьківщини. Оцінюючи творчу працю нашої еміграції принаймі в Європі, я гадаю, що вона в цілому розуміє свою місію перед нацією і старається виконати її. Зокрема в площині культурно-освітній і науковій вона переводить величезну працю, для якої ми не найдемо аналогії в історії жадних інших еміграцій. Величезне значіння української еміграції для усвідомлення державної ідеї цілою нацією визнається окупантським большевицьким урядом, який не жаліє засобів, аби розкласти еміграцію і неутралізувати ідейний вплив її на цілу націю. Але я визнаючи за нашою еміграцією величезну заслугу в площині організаційній та створення культурних цінностей, на жаль мушу визнати, що політично вона ще не стоїть на висоті тих вимог, які ставляться до неї сучасним моментом в життю української нації, що до пропаганди за кордоном на користь української ідеї. Можливо що наша еміграція її виправить і випрямить себе в цьому напрямкові. Коли їй пощастить це досягнути, коли вона в особі своїх найбільш цінних наукових та політичних сил, зуміє орга-

нізувати вплив на політичну думку міжнародних чинників і знайде з боку останніх зрозуміння внутрішньої сили за українською ідеєю і реальну підтримку для переведення цієї ідеї в життя, то наша еміграція виконає одно з найбільших своїх завдань перед батьківщиною і зробить для її майбутности історичну прислугу.

Я переконаний, що це завдання української еміграції може бути здійсненим нею тільки в тому разі, коли візьметься вона до нього не поривчастими імпульсами, не розпорошеними і на власну руку окремих політичних груп-гуртків розпочатими заходами, а по певному плянові, основні лінії якого повинні зобов'язувати всю нашу еміграцію в цілому, себто як ту, що тепер в Європі певну пропанду провадить, так і ту, що в заокеанських центрах еміграції (Америка, Канада) дбає про політичну майбутність своєї старої батьківщини. Заходи обох цих великих еміграційних сил повинні бути об'єднані і скупчені. Ця ціль досягнеться тоді, коли обидві частини будуть ліпше знати себе взаємно і матимуть контакт на ґрунті тих спільних точок (чи то в сфері культурній чи політичній), що роблять їх рідними і близькими одну до другої. Рівень дотеперішнього контакту я вважаю невистарчаючим і випадковим. Коли ці умовини будуть досягнені, наслідки всіх заходів, які вживатимуться за кордоном для інтересів України, будуть більше успішними.

В цій балачці я не маю на увазі спинятися докладно над завданням нашої закордонної політики. Маючи лише на увазі спеціальне значіння української еміграції в Канаді, хочу висловити кілька думок, що впливають з мого розуміння про становище української ідеї в авспіціях міжнародних та про ту частину праці яка припадає на долю еміграції в Канаді, щоб це становище зміцнити і зробити вигляди на майбутнє кращими.

1) Українська нація підчас великої війни 1914-1918 років не виявила того духу передбачливості і реального відчуття складної міжнародної дійсности, що дозволилиби їй використати цю війну так, як це зуміли зробити чехи, серби, поляки, румуни. Історично це сумне явище можна і зрозуміти і пояснити і навіть виправдати цілою низкою попередніх етапів української історії, але подібна екскурсія не може не викликати гіркого почуття незадоволення повоєнною дійсністю й усвідомлення того факту, що політичного розуму в переломовий період всесвітньої історії в нашої нації не вистарчило настільки, щоби перестрахувати себе від тих кроків, які українська політика зробила в цей час, зв'язавши долю української державности з мілітарними успіхами центральних європейських держав. Ми довго ще будемо відчувати наслідки оцього політичного недогляду.

2) В повоєнних роках 1919-1925 ми все ще блукаємо в темряві і не знаємо на яку ногу стати, не вміємо орієнтуватися в тому, хто наш головний ворог, на боротьбу з яким треба мобілізувати всі свої сили в першу чергу. Звідси і безліч наших закордонних орієнтацій з яких більша частина дивує своєю політичною недоцільністю як і фантастичністю. Звідси плутанина думок, суперечність заходів на міжнародньому полі, звідси кілька "Україн" і їхніх репрезентацій за кордоном, що дуже дивує тих, до кого ми удаємося за допомогою чи за добрими відношеннями до нашої справи. Очевидна річ, що чим скорше буде покінчено з цим дуалізмом, наддніпрянської і західної України в справі будівництва України,

чим скорше буде покінчено з цими сварками і буде засвоєна всіма відповідальними діячами України історична потреба одної України і з окрема одної закондонної політики, тим швидше справа українська з об'єкта міжнародної політики стане її суб'єктом, бо треба визнати слідуєчий факт: Не дивлячись на те, що національні змагання українського народу підчас 1917-1920 років закінчилися не так, як то бажано було для державних інтересів нації, а проте українська проблема, як проблема дражлива, як фермент потенціальної сили в ближчому майбутньому, приваблює до себе увагу за кордоном з боку тих політичних і громадських його діячів, котрі з розголосу нашої боротьби уміють робити висновки та уявляти її в перспективі історичного майбутнього. З окрема велике вражіння справляє на відповідальних європейських політиків факт українізації, що її примушені провадити большевики на Україні. В цьому факті цілком слушно обозначають не доказ доброї волі большевиків а навпаки свідоцтво зросту свідомості і сили українського народу. Імпонує згаданим політичним діячам Європи також і непохитність та непримиримість позиції української еміграції, до якої Європа звичайно з приємністю прислухується але через упертість та неорганізованість не може прийти до ладу.

Але нам потрібний не академічний інтерес чужоземців, а практичне заінтересовання нашою справою, не лише симпатій платонічного характеру, а реальна підтримка в чергових наших змаганнях, нарешті нам потрібно придбати собі таких приятелів і друзів серед впливових чинників міжнародної політики, які і егоїстично були би заінтересовані в прискоренню тих процесів, що відбуваються в життю народу.

Тут я підходжу конкретно до тої ролі, що її може відограти в цьому напрямкові свідома, розумна і політично чесна українська еміграція в Канаді. В контакті з іншими політичними українськими чинниками вона повинна більш енергійно взятися за справу пропаганди перед відповідними урядами та парламентами, української ідеї, і компенувати ті недогляди, яких вона допустилася через певні історичні причини в роках 1917-1920 себто в той період, коли на різних конференціях вирішувалися висліди великої війни.

Я вбачаю недогляди в слідуєчому: 1) Українська еміграція як в Америці так і в Канаді не розвинула поважної політичної акції в оборону утворення української держави. 2) Згадана еміграція не знайшла в собі сили поставити і підперти всі домагання у відповідних урядів і тому не прийшла з допомогою своїй нації в найбільш тяжкий і рішачий для неї час. 3) Наша еміграція не зуміла організувати допомогову військову силу для старого краю як це зробили поляки та чехи. Легіонери Галера, котрі властиво кажучи вирішили справу мілітарної боротьби в Галичині, хоч раніше доля Галичини була вирішена в зручний спосіб своєчасною продажем галицької нафти англійцям та французам. Українці люблять шукати винуватих. Коли я згадаю про недогляд наших земляків з Америки і Канади, то не через те, що люблю цей спорт а тому, що в допущених всією нацією і всіма її відповідальними діячами, помилках і недоглядах, хочу знайти вказівки для того, щоби не повторювати їх в майбутньому та вже тепер розпочати підготовчу працю для їх унеможливлення. Зокрема в Канаді ви повинні взяти на себе частину тої загально національної і політичної праці, тому що крім вас ніхто інший не може

її зробити. Ця праця може бути дуже важливою і корисною по своїм наслідкам. Ви ніколи не повинні забувати цього, що належите тепер до одної з найбільше могутніх держав світа і є її громадянами. Голос Великої Британії в справах континентально-європейських має дуже часто рішаюче значіння. Візьміть на увагу, що деякі прибалтійські республіки як Естонія та Латвія могли утворитися тільки за допомогою Англії, що дала їм політичну підтримку, зброю і гроші.

Пригадайте собі, що українців в Канаді є поверх триста тисяч а з цим канадійський уряд повинен рахуватися. На мою думку та ситуація, що утворюється на Паціфіку, в звязку з японсько-совітською умовою, може дати вам "атути" для політичної праці в згаданому напрямкові. Вістря японсько-совітської умови направлене і проти Америки і проти Англії з її домініями. Я згадую про японсько-російську умову постільки, поскільки вбачую в ній певну можливість для вас використати її на терені Канади і для інтересів української справи. Як це зробити, вам, як місцевим діячам, краще видко. Але про деякі напрями згаданої праці не зайвим буде згадати: 1) На мою думку українські обеднання в Канаді, чи то політичні, чи громадські, чи які інші, повинні поставити до українських депутатів в канадійському парламенті категоричні домагання виступів в оборону української держави в Європі, умотивовуючи ті постуляти політичними інтересами як Канади так й Англії. 2) Коли ці виступи можливі і в провінційальних парламентах, то незайвим було би і тут організувати подібні виступи.

Взагалі ж завдання української еміграції в Канаді полягає в даній справі — в організації безпосереднього впливу на уряд та парламент Канади, а посередно на уряд Англії. Коли в Лондоні все більше будуть примушені рахуватися з опінією домінії в питаннях міжнародньої політики, мені здається, що обовязком проводирів української еміграції в Канаді є використати цю внутрішню ситуацію Англії для нашої справи. 3) В звязку з цим доцільно було б знайти серед журналістів місцевої преси, особливо серед симпатиків хто працює серед партій і парламенту. 4) Допомогове значіння мала би подорож групи канадійських українських парламентаристів та діячів до Лондону для відповідних розмов з англійськими парламентарями, членами уряду та партійними клубами, поскільки ці останні мають значіння в політичному життю Англії і определюють собою напрям діяльності, як самого парламенту так і його уряду. Такій подорожі я надаю дуже велику політичну вагу і коли би відповідні канадійські організації могли її улаштувати, то це мало би помітне значіння для цілої української справи. Я думаю, що матеріяльні витрати на неї мали би куди більше позитивні значення як всі інші, що досі витрачалися українськими організаціями за океаном для потреб старого краю. 5) Врешті ще про одну справу хотів би я згадати. Вона торкається вже вас персонально, як місцевих православних прихильників нашої автокефальної церкви. Я повинен сказати, що ті про-ори, які відбуваються в її лоні не всі є здоровими. Ціла низка фактів свідчить і про деякі хворі явища в її будуючій творчій праці, яку намагається провадити ця церква. Та це й природня річ, коли взяти на увагу ті ненормальні умовини серед яких вона розвивається. Здорові джерела національно-релігійного руху на Україні виправлять, з бігом часу, нездорові нарости сучасного церковного життя і морально скріплять нашу церкву.

Але заглядаючи в майбутнє нашої церкви, я думаю і шукаю певної моральної підпори для неї в зближенню з созвучними церквами близькими їй, як догматично так і внутрішнім своїм духом. Таку підпору для нашої церкви вже тепер треба шукати, бо їй легше буде перебороти ті труднощі, що потрібні для її розвитку в майбутньому. Ви очевидно в курсі останніх, а з окрема знаєте, що Папський престол провадить рухливу діяльність в тому напрямкові, щоби використати сучасне становище і на Україні і серед еміграції для придбання собі прихильників і прозелітів. На це завдання видаються неабиякі гроші і звертається велика увага. Так саме і інші релігійні об'єднання, як методисти та євангеліки намагаються в своїх інтересах використати перехідний період внутрішнього будівництва української церкви, щоби збити її з вірного шляху. Отже нашій церкві прийдеться чимало сил витратити, щоби своє внутрішнє життя наладити і зовнішній авторитет придбати. З цим треба рахуватися, не зменшуючи ваги всього того, що їй і тепер шкодить і в майбутньому не сприятиме. Мене як реального політика, всі ці моменти цікавлять не тільки з погляду інтересів самої нашої церкви, але і з погляду інтересів національних та державних. В звязку з цим справа морального звязку української автокефальної церкви з созвучними їй церквами (а в майбутньому зближення чи об'єднання з ними) для мене є справою, що має і своє велике політичне значіння. На мою думку інтереси нашої церкви і державні інтереси України можуть гармонійно об'єднатися в тому разі коли наша церква шукатиме собі згаданої підпори в церкві англіканській, з якою їй не різнять догмати, а обрядові ріжниці не можуть відограти такої ролі, яка могла б вирішувати в негативному сенсі справу майбутнього об'єднання обох церков. Очевидна річ, що справа об'єднання є справою не близького майбутнього і не вирішується вона одними емігранськими силами України, але підготовчу працю було б треба провадити вже і тепер. Я думаю, що власне вам як громадянам Канади і Англії, а одночасно і членами укр. православної церкви найбільше відповідалоб, принаймні в сучасних умовах, цю працю розпочати і точно встановити межі, якими вона може проводитися вами на канадійському ґрунті. В звязку з цим я думаю, що коли б в тій подорожі до Лондону, про яку я згадував вище, взяли участь також і представники укр. автокефальної церкви на чолі з єпископами, то це було б корисним для справи, бо їхня зустріч з ахриєпископом Кентерберійським та іншими діячами англіканської церкви мала б свою вагу, може не тільки в справах церковних. Всі висловлені мною міркування з обсягу української політичної праці на канадійському ґрунті, як я її розумію, льогічно випливають з цілокупності тої програми, яку мусить мати Україна в своїй закордонній політиці на перехідно - підготовчий період перед новим ренесансом своєї державности. Я особисто вважаю, що коли б українська проблема, як проблема створення незалежної від Росії і Польщі України, увійшла в орбіту міжнародних інтересів Великої Британії, то це було б найбільшим придбанням й найміцнішою гарантією всіх заходів української політики за кордоном.

Мати такі плечі в час будівництва нашої держави, це означає приступити до нього з солідними технічними ресурсами і в атмосфері симпатії одного з найбільших світових чинників у міжнародній політиці.

Ясна річ, що придбати таку симпатію не легко. За неї прийшлося би заплатити, може і дорого, але останнє дуже мало значить в порів-

нанню з тим марнотратством, якого допускався наш нарід на протязі віків, собі на поталу, а ворогам на збагачення, даючи можливість через свою неорганізованість іншим народам визискувати свої моральні і матеріальні сили.

Я здаю собі справу з труднощів, які можна зустрінути в процесі зреалізування сформулованих вище завдань, але одночасно я переконаний в тому, що з усіх можливих комбінацій, так званих орієнтацій української зовнішньої політики, згадана мною, є одною з найбільш бажаних й корисних для України. Чи може ця комбінація щось реального говорити англійській політичній думці, яку ми знаємо, як найбільше розважливу, в якій мало ідеалізму й багато розрахунку і яка раніше підраховує вигоду для себе, а потім вже отверто ідеологічно політичну її доцільність. На це питання можна дати відповідь після того, коли згадаймо деякі риси англійської закордонної політики в справах Сходу Європи:

- 1) Англія ніколи не хотіла бачити поруч з собою могутньої Росії, яка загрожувала б їй на морі і на континенті, особливо там, де Англія має свої інтереси.
- 2) В звязку з цим вона користувалась кожною нагодою надщербити Росію і знесилити її, як політично так й матеріально.
- 3) Японсько - Англійська згода була направлена головним чином проти поширення впливів Росії на район Пацифіку.
- 4) Наслідки успішної для Росії війни з турками в роках 1876-1877 були перекреслені Англією, щоби не допустити Росію до захоплення Царгороду і протоків.
- 5) Англія ревниво супротивлялася поширенню впливу Росії на Персію, як небезпеки для Індії.
- 6) Російська революція дала змогу Англії використати революційний розгардіяш і відсунути Росію від Балтику.
- 7) Англія одною з перших визнала самостійність Фінляндії, Естонії, Латвії та Литви, фактично допомагала грішми, зброєю і кораблями, щоби закріпити їх, як самостійні держави.
- 8) Відтиснувши Росію від Балтику, Англія забезпечила свої інтереси і на Чорному морю. З цією метою вона примусила большевицький уряд покласти свій підпис на Льозанським договорі 1922 року, який з цього моря, де панувала виключно російська царська фльота, зробила море відкритим для військових кораблів Англії.
- 9) Сьогодні Англія будує військові фльоти для Румунії, Естонії і Фінляндії, очевидно все з тою метою зрівноважити імперіялістичні змагання Росії. Ці факти (а їх багато більше) дають певні дані для посередньої відповіді на поставлене питання.

Я особисто думаю, що і в роках 1917-20, Англія виявила б більше інтересу до українських справ, коли б боротьба на нашій батьківщині дала наочні докази суспільности, організованости й здіцплінованости, бо в подібних випадках інтересуються тільки таким контрагентом, який вартий уваги, який дає об'єктивні докази своєї національної солідарно-

сти та підпорядкованости вищим вимогам. В кожному разі ми повинні попрацювати над тим, щоби заінтересувати політичну опінію Англії проблемою України, як проблемою англійського ітересу, як такою проблемою, що в схемі великої англійської політики на Сході Європи та на шляхах торговельних й політичних ітересів Англії (Чорне море, суходільні шляхи до Індії до кубанської та бакунської нафти) має своє реальне значіння. Добитися реалізації цього завдання можна не так скоро. Але для того, хто працює для майбутнього батьківщини, це нічого не значить, чи він на власні очі побачить наслідки своїх зусиль; для нього більше значіння має моральне задоволення ізза виконання обовязку. Я думаю, що коли і ви панове, знайдете в собі сили розпочати працю в зазначеному мною напрямі й будете проводити її організовано, не зражаючися можливими невдачами, особливо в перших часах, то виконаєте свій найбільший обовязок перед рідним народом і зробите для державної його майбутности велику прислугу. Ітереси справи вимагають щоби ви провадили цю діяльність в порозумінні й контакті з тими укр. політичними чинниками, які переводять анальогічні заходи на терені Європи. Я буду морально задоволений, коли висловлені мною міркування знайдуть відгук серед вас; дай Боже приступити до накресленої праці! Коли в процесі останньої, вам будуть потрібні якісь інформації від мене, то я уважатиму своїм обовязком в цілях координації справи, подати її до вашого відома.

На закінчення кілька завваг: Сьогоднішня ситуація в Європі така, що тут більш всього і бояться і не хочуть будь яких конфліктів та заворушень, які загрожували б мирові. Цей настрій тягнутиметься роками; це природня річ і льогічний висновок з напруження підчас останньої війни. Ось через що всі укр. пляни та домагання, звязані з можливістю порушення "статус кво" в Європі не знайдуть, ні зрозуміння, ні симпатії серед відповідних чинників європейської політики. Не думаю, щоб інакше поставились до таких плянів і в Америці. В звязку з цим і політична діяльність для укр. ітересів серед міжнародних чинників повинна брати до уваги зазначені риси в політичних настроях Європи і також мусить бути розрахована на довший час. Але висловлюючи ці міркування, я повстаю категорично проти квієтизму й самоприспання нашої енергії. Нам навпаки потрібно послішати через те, бо відповідні сили з ворожого боку не сплять. Події, що вібуваються під большевиками на Україні й умовини в яких находиться ввесь український нарід не є потішаючими.

Я висловив свої міркування про те, де саме і в якій країні Україна повинна шукати для себе можливих приятелів, корисних політично і економічно. В звязку з цим я подав до відома в загальних рисах і цю частину національної праці, яка припадає на канадійських українців. Мені цікаво було б почути, що ви, українські політики в Канаді на це скажете. Це мені потрібно знати, щоби в разі потреби скорегувати їх в тому, чи іншому напрямку.

КОШИЦЬ

21 вересня 1944 року, відійшов від нас Великий Ураїнець, світової слави дірігент, Олександр Кошиць. Вістка про його смерть наче електричною струею рознеслася по цілому світі. Наближалась осінь. Летять пташки до теплих країв, а між ними полетів з заходу саме через Винніпег ключ журавлів. Своім жалібним співом, кру, кру нагадали всім, що про тих птахів зложив чудову музикальну композицію Кошиць і Лисенко, як ці пташки прощали алегорично сотника забитого на полі слави і котрого несли стрільці на вічний відпочинок.

Коли б Кошиць помер на вільних землях України, то не було б місця, де б не було чути смутних, жалібних дзвонів на церковних вежах, де б не схилилися голови засмученого народу. Дніпро, Дунай, Бог і Дністер, яких так любив професор, зі смутку й жалю підняли б свої хвилі, покриті білим гребенем і обмили своїми сльозами українські землі; Дніпро полетів би з цієї жалібною вісткою ген, ген, аж до Ненаситного, Запоріжжя, Чорного моря. На горах України заспівала б жалібно трембіта, а в долині заплакала б бандура.

Плачемо і ми, коли почули цю сумну вістку і тут тільки зрозуміли, що втратили ми того, котрий був нашою гордістю, людину, котрою ми перед світом могли похвалитися й сказати: "Ви мали Моцарта, Бетховина, Падеревського, а ми маємо Лисенка, Кошиця..." Стоїмо перед домовиною і з жалем говоримо: "Не журись, Брате, що ми про тебе не думали, як ти був старенький, хворий, що нікому в голову не приходило, щоб про тебе згадати, навіть тим організаціям, які мали в своїй розпорядимості мільйони". Одна тільки організація УНО в Канаді в останніх п'яти роках з ініціативи доктора Маценка, бажаючи передати своїй молоді бодай крихітку твого талану, бодай іскорку твоєї вогневої любови до України, запросили тебе, як лектора на вищі освітні курси з початку до Торонто, а опісля до Виніпегу, де б ти підчас своєї праці відпочивав духом і заробив собі на маленький кусок хліба. Кажемо не журись, бо ти не перший з наших великих людей так жив і так помер і ти не останній. Згадай про нашого улюбленого Тараса, хто його знав і думав про нього, коли він був кріпаком, коли був засланий на Сибір, коли мучили його у війську... хіба жандарми, детективи та Микола Перший зі своєю дружиною; а як помер, яку славу ми йому віддаєм, з якою пошаною його перевезли з Петербургу до Чернечої гори".

Кошиць і Шевченко мають між собою, крім духового, ще і персональний зв'язок. Кошиць прожив молоді літа в селі Тарасівці, звенигородського повіту, київської губернії, в селі, яке носила імя великого поета. В цьому ж селі його оченята перший раз побачили світ Божий, його легені перший раз наповнились чудовим українським повітрям; там він перший раз одчинив своє музикальне горло. Коли маленького Кошиця спутаного повіяком, (щоб з маленькості вже при звичаївся носити кайдани). У Канаді де є воля всіх тут і дітей не сплутують повіяками а росте дитина на волі, а принесла його мати, щоб похвалитися перед батьком своїм красунем і роспугала його кайдани-повіяки. Кошиць випростував своє тіло і зложивши свої пальчики в п'ястуки, замахав ними перед очима мами

і тата. Ті рученятка стали опісля магічними руками і творили чуда. Пригадайте лише світову виставу в Шікаго і Нью Йорку! Люде гуділи наче бжолі у вулію, а коли він тільки підняв руку догори, все стихає, чути як муха летить і тисяча хлопців і жінок наповнює повітря чудовою музикальною гамою. Пісня то завмірала, то греміла наче громовиця, заставляючи серця слухачів радісно битися. Коли скінчилась пісня, повітря греміло оплесками!

Другий духовий звязок це те, що прадід Кошиця був священиком у тому сармому селі де народився Тарас, себто в Кирилівці, де Тарас ріс, як син кріпака, де бігав учитись до дяка. Його нан, Енгельгард, звернув увагу на його здібності і повіз його учитись по ріжних містах Росії, аж до Петербургу. Вкінці Шевченко дістав волю, скінчив академію малярства і вже як вільна людина повернувся до свого рідного села. Тепер вже і священик приймає Тараса у себе як рівного. Шевченко частенько бував у священика і його дітям оповідав про свої твори і научив їх любити Україну. Донечка священика залюбилася у Тараса і хотіла за нього віддатися, але батько не позволив дружитися з бувшим кріпаком-штурмаком. Тарас без благословення батьків не хотів одружитись і вони розійшлися. Тарас повернувся до Петербургу а дівчина збожеволіла і померла!

Свої діточі літа прожив маленький Кошиць на чарівній українській землі, у свого батька священика, від якого він і переняв музикальний талан і любов до української музики і пісні, як у церкві, так і на селі. (Щедрівки, гаївки, весілля)... Перші початки музики дає йому професор Любомірський. Нема для малого Кошиця кращої забави, як слухати музичні твори і опісля самому цю музику перекладати на п'яно, скрипку!

Скоро перебігли дітячі роки і прийшов час іти до духовної школи-бурси. Кошиць в бурсі найбільше цікавиться музикою і хоровим співом і вже скоро звертає на себе увагу своїх дірігентів. При цім Кошиць учиться добре, щоб одному з перших скінчити бурсу і перейти до семінара до Києва, куди приймали лише найкращих студентів. Мрія його сповнилась! Його в першій групі приймають до київської семінарії і він їде зі своїм батьком до Києва. Батько пішов до ректора а малий Кошиць побіг оглядати столицю наших князів і гетьманів. Він уже коло монументу князя Володимира; очей не спускає з Дніпра Славути; далі біжить до Богдана, до святої Софії, Десятинної, Печерської лаври, до Миколи Великого, побудованого Мазепою. Змучився і як забитий заснув, щоб на другий день подивитися на те, чого ще не бачив.

Семінар закінчив з відзначенням і йому зараз пропонують іти на працю священика. Кошиць відмовляється бо уважає себе, що він не є ще підготовленим щоб стати провідником народу і обнімає місце професора школи. Було його думкою спробувати свої сили організуючи хор і це йому вповні удалося. Його хор звернув на себе увагу а Кошицю піддав сили і охоти для дальшої праці. Через рік Кошиць витримує конкурсний екзамент в київську духовну академію, яка міститься на землях Братського монастиря. Там він дуже часто заступає свого дірігента і старається чарувати слухачів своїми імпровізаціями. Церква була переповнена коли він дірігував хором. По закінченні академії, йому знова пропонують бути священиком. Коли би він в той час прийняв монаший

чин і став священиком, напевно був би архієреєм а може і митрополитом.

Кошиць знова обняв посаду професора історії в жіночій епархіяльній школі. Там звернули увагу, що професор присвячує багато часу на пояснення історії Русі-України і колиб не його співацький талант, то він напевно пішов би шляхами Тараса на Сибір. Скінчилося тим що, його перевели на Кубань професором історії в гімназії. Кошиць зрадів, що він далі може працювати на землях запорізьського війська і організує чудовий хор, який стягає до себе тисячі слухачів, пресу і критику. З цим хором він дає кілька концертів і слава про нього росте.

Довідався про це Лисенко і пропонує Кошицеві поїхати по Кубані і списати всі козацькі пісні, які ще досі не були записані російською музикою. Кошиць зібрав більше сотки таких пісень і вислав їх Лисенкові. Лисенко зараз же запропонував йому бути його помічником і вступити до висшої музичної школи у Києві, щоб доповнити свою музичну освіту. З цього моменту Кошиць виступає на широке поле своєї праці і слава про нього росте.

Саме в той час студенти київського університету св. Володимира звернулись до Лисенка, щоб організував у них хор. Лисенко працю передав Кошицеві і Кошиць зорганізував чудовий мішаний студентський хор. Особливо цей хор звернув на себе увагу коли співав в Страсний Четвер, після кожного з дванадцяти евангелій. Пам'ятаю дуже добре, коли одного разу я приїхав до Києва саме у Страсний Четвер. Мене стрінула моя старенька мати. Вона була дуже втішна і каже:

“Як то славно, що ти приїхав; сьогодні буде співати в університеті хор Кошиця. Піді конечно послухати цей хор, особливо місце про розбійника!”

Ми зрання пішли з мамою до церкви і стали під стіною, щоб легше було стояти, бо у наших церквах нема лавок ні крісел і всі мусять стояти. Церква була переповнена; настрій у всіх торжественний; всі стоять з великими запаленими свічками. Священики по черзі читають евангелію, а жінки після кожної евангелії відскубують від свічки гульку воску і приліплюють до свічки. Коли я їх спитав пощо вони то роблять, вони відповіли, що так легше рахувати яку евангелію читають. Хор співає надзвичайно гарно а от приходить черга де священик читає про Голгофту і благородного розбійника. Тут настрій такий, що всі забувають що вони в церкві; всім здається, що вони ідуть разом з Христом Богом-чоловіком і двома розбійниками на Голгофту і бачуть умиряючого на хресті Христа а коло Нього розбійників розп'ятих на хрестах. Аж тут чуємо, як священик каже словами евангелії за розбійником: “Помяни мене, Господи, в царствії своїому.” І зараз Христос йому відповідає: “Будеш сьогодні зі мною в раю!”

Тут переміг себе хор і мелодійно без порівнання гарно співає слова умиряючого розбійника. Чується радість і релігійний трепет: “Чашу спасення прийму.” Церква зачарована; люде моляться в екстазі; довгих дванадцять евангелій вислухали до кінця; ніхто не кашляв; ніхто не виходив курити, як це звичайно буває. Всі виходять з церкви з запаленими свічками, щоб дорогою не згасли, бо треба дома на дверях і в стайні висмолити хрест, щоб нечиста сила не заглядала до хати а відьма коровам не випивала молока та коням гриви не перепутувала. Така Служба Божа залишає у кожного молячогося великий релігійний підйом!

До роботи Кошиця приглядається цілий час другий великий артист, українець Садовський і каже Кошицю: “Я маю чудові голоси, незрівняну оркестру і знаменитих артистів; одно мені бракує — це доброго хору! Візьмися до цього і допоможи мені цей хор переробити!” Кошиць погодився, переслухав співаків і звернувся до них з такими словами: “Хористи, ви маєте найкращі голоси; ви читаете ноти, як люде читають книжки; вам треба лише одно пам'ятати: Коли ви співаєте, ввійдіть у душу того, про кого ви співаєте. Коли співаєте молитву, то вложіть в молитву всю свою просьбу; коли співаєте про Уляну, що жне в полі пшеницю, пам'ятайте, що та Уляна тисячі разів згинала свій хребет в часі праці, що вона тисячі разів серпом зрізувала жито і пшеницю, що її сорочка і її спідниця від поту вся мокра. Коли вона співає, то пам'ятайте, що цей спів є піснею не радості, а муки, горя. І так в кожній пісні.”

Хористи його зрозуміли і перероблений хор чарував всіх своєю піснею а коли вони співали “Владико неба і землі,” то це було чарівне! Слава про Кошиця росте — та тут почалась революція. Кошиця і Стеценка забирають до міністерства мистецтва, музики і науки!

В тім часі уряд України висилає за кордон до чужих держав своїх дипломатичних представників, щоб вони переконали держави світа, що Україна, як велика держава, була вже давно і тепер знова відродилася! Ніякого успіху з цієї посилки не було. Лише одна Угорщина визнала Україну де факто і де юре! Тоді Петлюра кличе Кошиця і Стеценка і наказує організувати хор силою сто хлопців і дівчат з найкращими головами з цілої України при грошовій підтримці держави. Кошиць погодився і закипіла робота. Зі всіх сторін зголошуються співаки а тут знова біда! Червоні ідуть на Київ з Москви, білі з Криму а поляки з Варшави. Хористи почали втікати і залишилося лише яких сімдесят. Тоді Кошиць забирає цей хор і їде на проби до Камінця Подільського. Опісля він їде до Галичини, до Каліша, до Щіпйорна та в інші табори і там набирає ще декілька співаків — між ними небіщика Гассана. З Камінця Подільського хор, для першої проби, їде до Станиславова.

Жіноча організація в Станиславові зробила для хору велику прислугу — винаняла салю для концерту, стрічала хористів на стації і підшуквала для кожного помешканя. Після перших радісних хвилин зустрічі, жінки звернули увагу, що хористи дуже убого одягнені. Світ дуже критичний — треба пам'ятати, що по одежі стрічають, а по талану або розуму поважають. Вони зараз кинулись до своїх приятелів і переодягли хористів в гуцульське убрання. Виступ переодягненого хору зробив надзвичайно гарне вражіння.

Після Станиславова хор переїхав цілу Галичину і скрізь мав надзвичайний успіх. Тоді Кошиць набирає відваги і хоче їхати до музично вихованої і з авторитетом в музиці Чехословаччини. Клопіт був лише в тім, що Чехословаччина була дуже москвофільська і про Україну і слухати не хотіла, бо її не знала і нею не цікавилась.

Це не зупинило Кошиця і він зі своїм хором їде до Праги. Прага була засипана доносами про нашу капелю, що то мовляв большевики, які підготовляють в Чехії революцію і для цього везуть зі собою мільон долярів. Коли поїзд капелі приїхав до Праги, він був задержаний жандармами і почався перешук пошти, брошур і грошей. Розуміється, ні-

чого не знайшли і по наказу чеського уряду всіх випустили з арешту на волю.

9-го травня, 1919 року, було вирішено зробити генеральну пробу перед музичною елітою Чехії, і тут головний дідігент хору Глаголь, навіть не хотів з нашими представниками по-українськи говорити. Пізнійше, це був один із найкращих українських приятелів. На цю пробу зібрались всі найкращі музичні критики, вся європейська еліта, весь дипломатичний корпус і преса; все це одягнене у фраки, смокінги, з лорнетками, окулярами, з моноклями на очах (на німецький спосіб), а наші хористи ще не встигли гаразд переодягтись і виглядали дуже бідно. Коли ж вийшов Кошиць і хор заспівав чеський гімн: “Кде домов муй,” відразу змінився настрій. Всі симпатії були на боці хору; заспані очі слухачів відчинилися; скрізь чути запити: “Хто це співає? Перший раз чуємо, щоб хор так гарно співав!” Один старенький чех поцілував руку Кошиця і говорив йому, що він чув, як різні хори співають цей гімн, але доперва сьогодні він перший раз почув і зрозумів, який це незрівняний гімн і розплакався сльозами радості, що він чех!

Після цієї генеральної проби концерти в Празі і по цілій Чехії мали надзвичайний успіх. Часописи були переповнені знаменитими рецензіями критиків. Вони рівняли Кошиця з Олександром Македонським, коли той говорив: “Я прийшов, побачив і побідив.” Так казали і про хор Кошиця.

Після Праги наша капеля вже причепурилась і одяглась, як належить всякому артистові, що перед світом виступає. Слава про хор гремить; дипломати світа питають один другого: “Що це за співаки, якої нації?” Коли почули, що то українці, відчинили свої заспані очі і зі здивонанням говорили, що перший раз чули про такий нарід, що так чарівно співає. Зараз повитягали енциклопедії і в старих книжках найшли, що це той нарід, що в стародавні часи спас Європу від навали монголів. Таким чином то, що немогли зробити дипломати, зробила капеля, зробила пісня і на всіх мапах навіть на совієтських появилась назва наших земель — Україна!

Переїхавши цілу Словаччину і Чехію, їде наш хор до другої славної музикальної держави, Австрії — іменно до Відня і там одержала підтвердження, що українська капеля це є шедевр музичного виконання! От що сам Кошиць говорить про концерт у Відні: “Перед концертом стояв я в кімнаті для дідігентів у великій концертній залі Відня, там де хвилювались світочі світової музики, як Бетовен і інші. Оперся я чолом у зимне скло вікна і молився... підніс очі і побачив проти вікна великий монумент Бетовену. Я вдивився в його могутню непереможну постать і це додало мені сили. Трохи далі стоїть церква Варвари; я і до неї звернув очі молитви з прозьбою о поміч... Чую, кличуть на естраду; вже хор стоїть. Присутні стрінули нас бурею оплесків. Концерт пройшов, як вірити критиці, надзвичайно добре; суворий Відень дав свою оцінку. З тої хвилини закріпилася у мене віра, що ми піснею пробемо лід до музикального серця світа і так на щастє сталося. Я і багато хористів не могли стримати сліз із радощів, які залили нам очі! Віденьська преса залила весь світ своїми критичними, славетними бюлетенами! Наше турне по Європі, це тріумф України!”

У Франції, де жив ворог України, Клемансо, Париж стрів хор надзвичайно гарно. Його донечка, яка була присутна на концерті, під час перерви запросила Кошиця до своєї ложі і там сердечно дякувала йому за таке чарівне виконання пісні і подарувала йому на пам'ятку діamentову брошку. Таке саме чудове прийняття зробила капелі Бельгія, де королева Вільгельміна персонально дякувала капелі.

В році 1922 їде капеля до Злучених Держав Америки і дає в місяці липню свій перший концерт в найбільшій залі в Нью Йорку. Як у Чехії, так і тут злосна пропаганда старалась повалити наш тріумф, але навіпаки зробила те, що театр був переповнений, бо всі зацікавились нашою славою. Ми починали свої концерти піснею "Почаївська Божа Матір." Ця пісня заворожила всіх присутних, лише критика зацікавилась, чому серію концертів в Америці ми починали молитвою? Я пояснив критикам, що ми знаючи, як добре людям живеться тут, де є воля, свобода преси і слова, просимо Божу Матір вплинути на американський нарід та щоб за впливом цього народу американський уряд допоміг і Україні бути такою самою славною державою. Критика це зрозуміла і дуже прихильно поставилась до наших виступів. Тріумф в Нью Йорку дав можливість хором обїхати всю Америку, Канаду, Кубу, Ямайку, Бразилію та Аргентину і скрізь з цим самим успіхом.

В тім часі український уряд, оточений ворогами своїми і чужими, не має сили фінансувати капелю і це стримало її дальшу поїздку. Антрепенор, який взяв на себе всі видатки капелі, прогорів і кинув роботу а хористи і собі почали розбігатись. Тоді Кошиць розпустив хор і поїхав за поміччю до Італії. Він повернувся назад без жадного успіху; знова формує хор, однак вже не такої якості і сили. Кошиць пробує ще раз переїхати Америку, однак це йому не пішло добре і він знова розпускає хористів. Вкінці змучений складає зброю і поселяється на Лонг Айленд, де старенький, хорий доживає свого віку. Лише праця на висших освітних курсах його підбадьорювала і давала можливість заробити на маленький кусник хліба.

Останній рік своєї роботи на курсах він почував себе дуже стомленим і по закінченю він зараз хотів вертати до Америки, але лікар порадив йому відпочати кілька тижнів у лічниці. Він на це погодився і залишився. Життя його однак кожен день все більше і більше ставало загрожене. 21-го вересня о четвертій годині пополудні до нього зайшли його приятелі і мали з ним коротеньке побачення. Кошесь сидів на ліжку по козацьки зі сціпленими кулаками бо так, як він казав, йому було легше дихати. Під час гутірки він звернувся до священника Маєвського, подякував за відвідини і каже: "Отче, скоро будете мати бізнес!" На здивування всіх він дальше сказав: "Я скоро помру і ви будете мене ховати." Всі прийняли це за жарт, але сум наповнив їх душі. Прийшов лікар і попросив всіх вийти. Залишилася лише його дружина нерозлучниця, Татяна. Кошиць просив її, щоб вона зберегла всі його архиви і на її очах схилив голову і помер.

Похороном занявся К.У.К. Згідно з бажанням самого Кошиця, його ховав священник Маєвський. Одна із перших телеграм була від єпископа Ладика з співчуттям для удовиці. На другий день приїхав з Саскатуну

владика Теодорович і відслужив соборну панахиду зі священниками Кудриком, Дмитрієвим, і Савчуком з Філядельфії.

Тіло його перенесли на нейтральну зону до читальні “Просвіти” у Вінніпегу. Домовина була засипана квітами. Двері “Просвіти” були відчинені цілий день і ніч і десятки тисяч людей без різниці своїх релігійних, національних і політичних поглядів, прийшли його попрощати. На другий день перенесли урочисто тіло небіщика до собору. Домовину несли найстарші заслужені громадяни а вінці несли жінки по двоє і було їх так багато, що годі було доглянути кінця. Після Служби Божої повезли домовину на цвинтар. По дорозі зупинились біля дверей Народного Дому де Кошиць був почесним членом. Тут пан Ферлей сказав пару слів і похід пішов даліше. Погода була дуже гарна того дня.

Тут треба додати, що Кошиць просив, щоби на случай смерти його тіла не засипали землею. Він жартуючи казав: “Насипите десятки тон землі і будете казати, ‘хай земля тобі буде легкою.’ Поховайте мене в мавзолею.” Просьбу його сповнили і поховали в мавзолею. Коли зносили домовину і хор на колінах співав “Вічну пам'ять,” небеса розвернулися і полив страшений дощ, начеб саме небо разом з ними плакало. Присутні кореспонденти з Нью Йорку казали, що такого похорону вони ще не бачили. Віднесли домовину до мавзолея, поставили на полицю.

На останку скажемо йому: “Спи, брате, спи до кращих днів, коли, як не ми, то наші діти, або внуки, перевезуть твоє тіло до рідного краю. Там тебе стріне наше військо, наш правдивий уряд, наш вільний нарід і там віддадуть тобі належну почесність і поховають, або разом з Тарасом, або на Аскольдовій моглі, а може коло Софії, недалеко Ярослава Мудрого. Про це вирішать ті, що будуть мати на це право; а ми скажемо: Спи любий, ми тебе ніколи не забудемо, доки сонце світить на небі, доки беться українське серце!”

ПІСЛЯ ВІДПОЧИНКУ В ДАЛЬШУ ДОРОГУ!

Встав я разом з сонечком, яке освітило землю і погнало всіх до роботи. Вийшов на вулицю, щоб оглянути околиці які я учора не встиг оглянути.

Село, де ми стояли, було досить довге, може тягнулось яких півтори верстви. Його поділила на дві частини вулиця, яка у цю пору виглядала дуже погано. По цілій дорозі лежить каміння, між камінням ями повні болота на радість хіба одним свиням, які у цьому болоті в великою радістю лежать і хрюкають. Люде, щоб перейти з одного кінця вулиці на другий, позносили дощок і кожен раз, як треба перейти, робили містки, а як їхав який віз, то все те розбіралось і всіма силами перетягали вози через вулицю.

По обох боках дороги стоять біленькі селянські хатки, покриті соломою. На деяких чорногузи поробили свої гнізда. Кругом хаток вишневі садочки, за хатками городина росте; коло тину, що при дорозі, криниці з журавлями. На дворі перед хатою чистенько прибрано, позамітано, господині жовтим пісочком посипали. За хатою чути, як ревуть на леваді недоєні корови, просяться щоб пустити їх на поле, де така смачна сочиста трава. Коло стайні купа гною з якого йде густий пар і дух. Це улюблене місце для мітінгів когутів з їх гаремами, де вони крім своїх політичних сварок, знаходять і корм фізичній.

Перебераюсь тихенько від одної хати до другої, тримаюсь тину, щоб не упасти в болото і не порушити спокою свиней. Так дійшов аж до гостинця з якого бігла широка бічна дорога до замку властителя. По обох боках була обсаджена в переміжку столітніми липами й тополями. Тепер ця дорога заставлена гіляками зрубаного дерева, цеглою і каміннями розбитою огорожі; і воріт, від яких залишилися тільки два камінні стовпи, а одному з них фігура виточена з мрамору, коня без голови і правої ноги, та великого зросту чоловіка, що тримає того коня за поводи. На другому камені нема нічого, щоб нагадувало що там було.

За воротами відразу кидалася в очі робота анархії, вандалів: колись величавий палац з цілою старинною архитектурою, тепер лежав в руїнах попелу, заліза і каміння, зелений лужок проти замку колись засаджений квітами і дорогими корчами рідких красот, де стояли різні алегоричні статуї гноміків, великанів, німф, посередині колись був водограй з дзюба журавля, якого тримала дівчина за шию; голова тієї дівчини розбита цеглою, а дзюб журавля теж розбитий. Тепер все те спалено, розбито, знищено. Всі стайні, стодоли, клуні, пивниці і робітничі хати знівечені. Залишився лиш фундамент палацу з непорушеного твердого каміння. Соромно стає, коли подумаєш які варвари були провідниками цієї революції; цеж зруйновані такі вартості, які були б вкладом для будучого прогресу селянського життя, як школа, просвіта, лазарет і різні селянські місцеві інституції.

Пригадалось мені оповідання Зоренка, який, як ви памятаєте, був у цім палацу головним управителем у князя Ліхтенберського. Скрізь порядок, затишок, багатства, вигода. Довідалася служба, що господар їде:

як комашня все зарухалось, все вичищено, витрушено, застелене килимами; кругом квіти, в кухні великі запаси всякого добра, щоб все було готове як приїде господар. Служба поголена, вимита, щоб не чути було тяжкого духу. Все в русі, як перед святами. Одного нема — радощів в очах, а лиш страх: у якому настрою приїде властитель і як буде тут жити; будуть йому в очі заглядати, щоб довідатись, чого його душа хоче і тим заслужити собі панську ласку. Будуть придивлятися, як пан з гістьми буде бенкетувати і на польовання їздити на найкращих конях цілого повіту і з хортами, які хмарою гонять по полю зайців або вовка — часами ще на нескошеному полі. А після польовання знова бенкет, музика, вино, шампан...

Це було за панських часів, ну а тепер ще гірше. Нові господарні революціонери, для яких нема нічого святого, нема приватної власності, у цих вандалів лиш грабіж, нищення живого і мертвого інвентаря. Нащо і пощо?

Стало мені соромно як за попередніх так і за останніх, і я пішов собі далі оглядати. Скрізь та сама руїна: столітні ліси, парки, сади, все це знищено, де-не-де худенька берізка стоїть серед цих мертвих великанів і хитається своїми галузками, як би питала світ, що це таке? За яку то провину знищено цю красу природи, або цей чудовий сад, який давав найкращі овочі, якими тішилися як старші так і малі діти.

Здовж тину, що йшов коло подвіря, розбиті, побиті всі шкла у теплицях, і все звідтіль повикидано, як пальми, цитрини, помаранчі, олеандри, і купи ріжних чудових квітів. Лиш в одному куточку лежать два горшки з гераніями, які пишно розквітли, як би хотіли потішити своєю бідною красою знищених побратимів...

Не обвинувачую я цю сіру масу: вона не розуміла що робить, так її виховали. Винуваті тут вандали двадцятого віку, їхні проводирі, агітатори і провокатори за що і мусять понести справеливу кару як не від державної влади, то від суду свого народу, який заплатить з лихвою за те що його повели по дорозі безвіря, безчестя, грабунку, душегубства і нічим не облегчили їх життя. Податки не тільки не зменшили а навпаки ще більшими зробили.

Чи ви забезпечили їм недоторканість їх особи, їх помешкання, чи дали свободу слова, друку, скоротили години праці, відкинули кару смерті? Все ні і ні. Ну то нащо ви те все руйнували? Вони знищили церкву, віру, а що дали за те? Нічого! Вони забрали приватну власність не тільки богачів, а й бідаків, жебраків, а де вона?

Дивлюсь на годинник, підходить сема. Треба вже і в дорогу іти. На вулицях повно людей — повиходили попрощати своїх нових приятелів. У цей час заграли сурмачі гасло до походу. Козачня тримаючи коней у поводу ставала в ряди, а піші розібрали рушниці сходяться на майдан і стають чота за чотою. За п'ять хвилин вся запорізьська група була готова до походу. Коли я підійшов до свого помешкання, там уже джура укладав мої речі до авта, що стояло коло самої хати. Мене здивувало звідкіль взялося це авто? Адютант доклав мені, що вчора після вечері наша розвідка погналась за втікачами і в куцах побачила це авто, яке

охороняли наші два малі хлопці з нашого села. Коли дозорці підійшли, хлопці почали втікати. Їх спіймали і вони оповіли, що Андрущенко наказав їм стояти коло авта і стерегти, щоб хто його не забрав. За це обіцяв на цій машині їх повозити. Один з дозорців, Павличенко, зараз побіг до села і оповів про цю нахідку курінному Савельову, який майстер їздити на таких машинах. Савельов одним духом прибіг до авта, оглянув, пустив мотор, посадив до авта малих хлопців і привіз їх сюди. Зараз же знайшлось пару козаків, які так само уміють керувати автами, і призначив їх собі до помочі.

Наші господарі добре нас нагодували на дорогу гарячими булочками з свіжим чудовим маслом, молоком і традиційним чаєм з самовара. Попрощавши господарів і подякувавши їм за гостину, ми всі пішли на майдан.

Там уже всі війська були зібрані у колону. На правому крилі стояв перший курінь гайдамацького полку, хорунжий тримав в руках полковий жовто-блакитний прапор полку (цей прапор подарували гайдамакам Кияни, перед походом). Це був чудовий, дорогий прапор з чистого шовку, на якому з одного боку був вишитий герб Києва — святого архангела Михаїла, а з другого боку Тризуб. Навкруги прапора вишито золотими нитками “Хай Бог допоможе вам спасти Україну! Кияни своїм дітям третьому гайдамацькому полку.” На другому боці: “Вічна слава лицарям полку, ганьба і смерть зрадникам боягузам!”

Гайдамаки дуже любили свій прапор і кожен гайдамака мусів, як вступав до полку, складати перед ним присягу. Закон, який дозволяв приймати козаків до полку, був дуже строгий. Кожен, що хотів в полку служити, мусів знайти в полку трьох людей, які би за нього поручились і відповідали за всі його вчинки. Опісля показували на написи на прапорі і питали чи погоджується з цими гаслами. Коли він давав згоду, то тоді робився рапорт і його, по наказу полку, записували в реєстр полку, покривали цим прапором, він цілував його і ставав дійсним козаком і йшов у призначену сотню.

З часу оголошення війни ніхто з гайдамаків до кінця війни не міг залишити служби в полку. Гасло гайдамаків було: “Вільна Україна або смерть! Ми гайдамаки, ми всі однакі!” На службі, муштрі, поході, бою, і на варті страшенна дисципліна, в часі відпочинку як старшина так і козаки мали ті самі права, їли ту саму страву, один другого кликали “ти” і ніколи я не зауважив, щоб козаки надуживали це своє право. Навпаки, козаки дуже добре ставились до своїх старшин, старшини їм давали різні поради, писали листи до їх батьків, читали газети, а козачня старалась своїм старшинам у чім тільки можливо, допомогати. Обопільна допомога, особливо в бою, була на дуже високій стопі. Зате, як хто провинився, то гайдамаки жорстоко карали своїм товариським судом. І тут уже не було милосердя: краще втікай на всі чотири сторони. Гайдамаки дуже любили козацьку зброю і уніформу і всі свої гроші видавали, щоб купити собі шаблюку у срібній оправі, кінжал дорогоцінний, пояс сріблом обложений, чудову баранкову шапку з золотими китицями і червоним шликом, тощо.

Народу висипало нас попрощати зо всіх хатів: і молодята і старші, так, що по хатах нікого не залишилось.

Сурмачі перейшли перед полк, почувлась команда по сотням: “Кроком руш!” І сотня за сотнею витягнулись на дорогу. Сурмачі заграли веселий марш і все село разом зі сотнями пішли за село. Мали багато клопоту з автом, щоб витягнути його на дорогу з болота, треба було запрягати дві пари волів. В кінці кінців ми всі вже на дорозі в поході. Село залишилося позаду.

Я їду зі своїм адютантом попереду полку; дорога біжить серед поля знищеного вандалами. Це земля великих землевласників, вже поділена самовласно селянами, тільки селяне якось обережно до неї підходять, не вірять, що то вже їх земля і бояться, щоб ще якого лиха нею не нажити.

На дорозі лежать порубані телеграфічні стовпи, зірваний дріт. Зірвався вітер і почав крутити порохами по цілому шляху і накрутив такий стовп, що вже й сонця не видно. Повіяло холодком і вохкістю.

Проїхали яких п'ятнадцять верств. Зїжджаємо з гори на долину — на самому осередку дороги, через усю дорогу лежить величезний дуб; його коріння наполовину повилазило з землі, гілками заслонило всю дорогу. З першого погляду думали ми, що то вітер вирвав з землі цього великана, що не твердо трималося, яких сто років у цім ґрунті. Ми зупинились і вже козаки хотіли скинути того дуба з дороги, коли фелдфебель Мазуренко зауважив, що щось не те: кругом дерева багато землі купами лежить, під самим деревом велика яма, видно хтось лопатою коло неї робив. В галузях багато дроту, і все це перевязано мотузочками. Я визвав майстра зброї і наказав йому все оглянути. Які дві години ми стратили доки порозрізували мотузки, дріт, тихенько обрубали галузки, і відсунули дерево. Тоді побачили, що на самій середині дороги насипано велику кількість каміння, а зпід них видно дріт. Розкидали дуже обережно каміння і найшли в ямі бляшанку фунтів п'ять динаміту, до коробки прищеплені капсулі і когутики, які зробили б експлозію, коли б їх хто шарпнув, і побило б багато народу тими каміннями і шматками дерева. На цей раз Господь нас спас від нещастя!

Дорога далі була дуже погана і треба було коней вести у поводу, щоб не поколічити їх, а вози підпирати зі всіх боків, щоб не перекинулись. Переїхавши цю дорогу, я наказав Волоху вести колону далше, а сам з своїми штабовцями поїхали на станцію Красно-Павловськ. Проїхали верств чотири, треба набрати води до авта. Підїхали до заїздного двору, що стояв на роздорожжю. Це був довгий одноповерховий дім, по середині ворота, які вели до стайні на яких сорок коней, а може і більше. Недалеко хати ходила якась постать і сама про себе сердечно лялалась, бо не могла зачипити скинуті ворота і знайти другу половину цих воріт. Ясно, що і тут господарили яничари.

Ми підїхали до цього чоловіка, привітались і просимо, щоб дав нам цеберчика набрати води до авта. Господар припинив свою роботу, підозріло оглянув нас, привітав і каже: “Ви хочете води набрати? Але чим? Ті, що поперед вас ішли, що лиш було у хаті, знищили, а мене майже голого і босого вигнали з хати, і я отам в корчах цілий час просидів; мало вже з голоду не помер. Та оце пару днів тому та вся голота несподівано почала звідси втікати, бо почула, що їдуть якісь для них ворожі війська. Аж сьогодні ранком я почув, що десь далеко музика грає;

догадався що то військо іде; виліз з своєї норі і от як бачите: латою своєю хатину.”

У цей час хлопці знайшли побите ведро, трохи його направили, напоїли авто, позвали цього господаря і запитали його про дорогу на Красно-Павловськ. Він витягнув руку і каже: “Вам треба їхати до кінця оцієї дороги, аж он геть-геть, де стоїть он та береза, поверніть ліворуч і дорога ваша буде до самої стації. Але уважайте, вся дорога підмінована і скрізь накидали маленьких бомб, які вони називали ‘жабки’ і поприсипали їх соломою; багато їх привезли з Карлівки, як Румуни пішли до дому.”

У цей час почули ми, що аероплян летить над нами; дивимось, який це буде, як з хрестом — то німецький, як круги — то червоний. На нашу біду, темні хмари все небо заховали, а тут ще такий вітер, що ледви на ногах тримаєшся. Беру далекозір і дивлюсь на небо. Уловив мент, що аероплян висковзунувся ізза хмари і побачив на ньому круги. Ага, голубчики, шукаєте нас! За цим першим полетів другий, а збоку третій. Перші два пролетіли без шкоди для нас, а третій зауважив нашу колону й почав кидати бомби, на наше щастя нешкідливі бо вітер їх далеко повідкидав. Він ще трохи покрутився і десь сховався за хмарами.

Тут господар знова почав говорити, що оці аеропляни пару днів тому стояли от на цім самім полію і всіх заспокоювали, що сюди ніхто не прийде, бо немає сили, щоб їх прогнати; а дивись, уже самі до Бога летять на Його суд, бо суд народа буде для них страшний! Вчора і позавчора з їх частин багато хлопців дезертувало, понищили червоні документи, повитягали цареві і з ними ідуть по хатах; а ті, що перед цим знищили і царські документи, ховаються по лісах. Я подякував йому за інформації і ми поїхали потихеньку, залишивши одного козака, щоб попередив нашу колону, як вона дійде сюди.

Дорога була погана: перерита, перепутана дротом; скрізь лежать порубані дерева. Намучились ми порядно, але тому, що ми неспішилися, а все добре оглядали, спасли себе від великої небезпеки.

По дорозі стрінули багато людей. Адютант їх розпитував, хто вони і куди ідуть. З переляку вони почали крутити і брехати. Дехто мав солдатські книжки з царської армії. Цікава психіка: служив у червоних, а на всякий случай ховав царський документ. “Хитрий малорос.” Затримані всі були звичайні солдати царської армії; відповідали на всі питання: “Так точно”, “нікак нет”, титулували постарому по рангам. Шкода їх мені стало цих нешкідливих баранів, яких агітатори хотіли під загрозою переробити на катів. Я звернувся до них і кажу: “Хлопці, я відпускаю вас на волю. Ідїть по хатах і вертайтесь до вашої праці, і працюйте як ваші батьки працювали на користь вашої батьківщини. Не думайте, що ви нас одурили, я відразу пізнав, що ви дезертери з червоної армії. А відпускаю вас тому, що вас до червоної армії забрали силою. Наш нарід не хоче над вами мститися за те, що ви послухали злосних агітаторів. Але це нехай буде вам наукою, що треба служити лише своєму народові, своїй рідній батьківщині. Ідїть собі з Богом!”

“Щасливої путі і вам бажаємо, ваше превосходїтельство!” закричали всі в один голос. “Ніколи не забудемо, що ви спасли нас від смерті!”

Вже видно залізничу стацію. Дезертери червоної армії якось боязко пішли і все оглядаються чи нема якогось підвоху, а як пройшли яких п'ять соток кроків, то побігли в різні боки так скоро, що їх і з псами не дїгнав би. Я був щасливий що спас життя цим безталанним людям. Але в цей час підлетїв до мене сотник Ляхович, склав рапорт і оповїв, що на стації таких хаос, що тїльки можна дивуватись, як люди могли це зробити. Служащї порозбїгались, а тї що залишились, одно лепечуть: "Тепер свобода і нїхто не має права нас заставляти робити!" каже, Ляхович, "заарештував там всїх робїтників і двадцять одного дезертирїв, якї йшли великим шляхом в певному безладдї, сварились мїж собою, лялялись. Коли їх затримали наші хлопцї, вони зі здивованням зупинились і мало до бїйки не прийшло. Ось там, коло тої водокачки я їх зібрав і чекаю на твій наказ, батьку."

"Ми підїхали до них, це такі самї, як і попереднї: переляканї, на всї запити вїдповїдають такою дурницею, що і слухати не хочеться. Робїтників наказав зараз поставити на роботу під доглядом козакїв, і призначив речинець, щоб за двї години все в порядок привели, а хто цього не зробить, поставити під военний суд! Дезертерїв вїдпустив, щоб негайно йшли до своїх вїйськових начальників. Козачня розступилась, щоб перепустити їх, а затриманї, як зачарованї стоять, анї з мїсця не рушаться, трясуться, очї бїгають, один на другого дивиться, як би питали, що це воно таке? Вони добре памятають, що як червонї кого пїймали, то тому вже нема мїсця на цьому свїтї; а як кого вїдпускали, то давали вїдїйти яких пару кроків і як зайцїв перестрїлювали.

У цей час почувалась команда Ляховича: "Марш звїдсїль на всї чотири боки, щоб і духу вашого не чули було!" Ця юрба почала потихеньку рушатись, і вже не гостинцем, а прямо через поле пішла кожне в свою сторону.

Гайдамаки дуже були незадоволенї таким моїм м'яко-сердечним наказом і все щось під носом буркотїли. Я це добре зрозумїв і пояснив їм: "Козаки, цї люди були силою забранї червоними, як вони з фронту йшли до до дому на Україну. Під загрозою смертї їх тримали при своїх частинах, а як тїльки вони почули, що на Україні є вже свїй лад, то всї зараз повтїкали. От вони прийдуть до дому і там всїм розказують, як з ними поводитись червонї а як ми, і цим заохотять нашу молодь ставати в ряди нашої армії. Це буде така пропаганда, що кращої їй не треба."

На це вїдповїв менї Ляхович: "Пропаганда ця є дуже добра, а все-таки краще булоб цю заразу на село не пускати, бо мїж ними ця зараза вже прищїпилася і її нїякою силою не стримаєш, бо кожен мріє сбїї 'грабувати награблене'."

Ми пішли на стацію. Дїйсно правду сказав сотник, що тут у цих порядках сам чорт собї ногу зламає! Урядники пїсля доброї гулянки у ночї виглядали як сови в день; лупають очима і нїчого не розумїють. Начальник стації і телеграфїст до цього часу ще не стали на роботу, наказав вилити на них по три ведра холодної води. Це їх отверезило і вони стали до працї з подвїйною енергїєю: на стації повїсили наказ, що вся ця мїсцевїсть поставлена на вїйськовому положенню, і за саботаж, переговори по телефону і телеграфу приватним людям забороняється і за це буде сувора кара. На стації призначений вартовий слїдкує за роботою урядникїв.

Начальник стації, ще молода людина, зрозумів, що тут не жартують, почав бігати на всі сторони, щоб як найскорше позбирати пусті вагони і відправити наші частини до Лозової. Вкінці він зробив порядок і ми з ним поприятелювали.

Зовсім інакше стояла справа з телеграфістом. Коли він побачив, що начальник стації покинув саботаж і почав працювати з ворогами революції, він перестав його слухати і повів всі свої сили духовні проти нього: робив різні пакості, щоб поспути його роботу між робітниками; у депо погрожував свому начальникові, що ще з ним порухується у свій час. Робітники не хотіли його слухати, то він і їм погрожував і пішов у майстерню паротягів, де знайшов собі однодумців, яких пару людей, і почав їм наговорювати на начальника стації, як на зрадника їх ідеї; радив їм поспути паротяги, щоб затримати наші війська тут і дати можливість своїм очистити Лозову. І тут же бахвалився, що ще ані одної точної телеграми не передав, а так перекрутив, що ніхто не зрозуміє...

У цей час підійшли наші війська, зараз були визнані свої телеграфісти і вони перевірили всі передачі як по телефону так і по телеграфу і довідалися, що дійсно ані одна телеграма не відіслана по призначенню. Пішли шукати телеграфіста і знайшли його в депо паротягів, підслухали його агітацію, і тут же всипали йому двадцять п'ять нагаїв. Це дуже радикально вилікувало його від його хвороби і він відразу став до роботи і то з таким запалом, що любо було дивитися! Але наші козаки всетаки йому не довіряли і всі екстрени телеграми передавали самі; таємні телеграми передавались шифром.

О шестій годині вечера зіхались до нашої стації пусті ешалони, щоб відвезти нас до Лозової. Перший малий потяг був для дозорців, а три довгі для нашої групи. Дозорці зі свого потягу зробили нібито броневик, один вагон пустили поперед паротягу, а другий ззаду паротягу; поставили на них по три кулемети і одній легкій гарматі; обложили їх мішками з піском і покрили шпалами. На першу площадку сів сотник, а на другу хорунжий Барабаш, взяли зі собою пару телефонів і телеграфічних апаратів і всі приладдя, щоб як найскорше наладити ці апарати до розмови. Сотник мав завдання з кожної стації нас інформувати про все, що йому трапиться на дорозі. Він мав умовне гасло, яким попереджував нас, що це він говорить. Перший потяг поїхав. Дорошенківці, гайдамаки і броневники таксамо вже посідали у вагони і чекали на наказ.

Час біжить. Прошло яких три години, а зі сторони розвідки нічого не чути... Коло десятої дзвонить телефон; адютант бере трубку і питає гасло. Відповідь: "Столиця, Гадзінський відповідає, Золотоверхий Київ!" Тоді сотник говорить: "Телеграфічні дроти до Лозової ворогом зірвані, на цілій лінії понакидані шпали, шини, телеграфічні стовпи."

У двох місцях залізничий шлях був розібраний; треба було багато часу то все наладрати. На стації не застали нікого; в почекальні два свіжі трупи; документів при них ніяких не знайшли; обшукали стацію кругом і знайшли у одній будці залізничого робітника, його дружину і трое малих дітей. Цей робітник відразу пізнав забитих: один з них скарбник стації, Семен Черно, завзятий ворог червоних, який виступав на всіх мітингах проти червоних і бив їх своїми доводами на всі боки.

Червоні його дуже не любили і боялись. Другий, це його приятель, Борис Мізецький, дуже порядна людина, всіма улюблений, критикував терор і анархію, сам брав слово, поясняв утопійні гасла червоних, давав свої поради і казав, що кращого робітника, як наші хлопці, не знайти нігде; за те і найгіршим з тих, що були у чаду революції, нагадував, що як попадуть під чуже командування, то ще будуть навіть царської нагайки жалувати в сфері безправя, произволу, грабіжу і державного произволу. Його слова передавались із хати в хату і всі з ним погоджувались, але наші боягузи так були перелякані, що і пальцем не кивнули, коли маляр Сабо, голова місцевої чрезвычайки, їх заарештував і перед нашим приходом їх обох ростріляв, щоб вони нам нічого не передали. Ми їх, цих двох хлопців, поховали недалеко стації." Він скінчив. Гадзінський йому передав, щоб залишив на цій стації телефоніста а з рештою їхав далі.

Ми зараз таксамо рушили в дорогу. Вартовий старшина подав наказ сурмачам заграти збір і потяги з нами один за другим поїхали у дальшу дорогу. Вагон мій був звичайний тягаровий, без нар і вікон; всі сиділи або на підлозі, або на своїх мішках. У вагоні було холодно і хто не мав теплої одежі, кляцав зубами, як голодний вовк. Я сів на соломі, накрив ноги брезентом, трохи закріпився і почав від втоми засипати.

ДОРОГА ВІД СЛАВЯНСЬКА ДО МИКИТІВКИ

Рано наша кіннота подала сигнал до збору, і 21-го квітня вирушила по великій дорозі здобувати козацьку славу. По середині іде сотня Ляховича, на правому крилі Запорожці-Дорошенківці, а на лівому Богданівці освітили себе походними дозорами і заставами, за ними через пів години рушила уся славянська група, з легкою і важкою артилерією. Для охорони Славянська, залишаю першу сотню під керуванням Волоха і Виноградова, бо наші союзники німці, вже нарobili нам шкоди і треба бути дуже обережними з ними. Вони ведуть себе не як союзники наші по договору у Бресті, а завойовники України. Був випадок, що у Славянську вони хотіли викинути українську частину з касарень для свого війська. Тільки рішучість нашого коменданта, що погрозив що буде стріляти, затримало їх від небезпечного виступу. У другому місці, по доносу якоїсь падлюки, німці уночі арештували цілий відділ броневиків і всіх разом з комендантом перебили.

Я поїхав за військом автом зараз за кіннотою. Близько полудня ми прийшли до Крематорівки. Робітники як не з любов'ю, то зі страху нової влади, стрінули нас з хлібом і сіллю, і піднесли кінноті український прапор з написом: "Нехай цей стяг буде благословенням робітників у боротьбі за незалежну, соборну Україну. Ми з вами!" Сотник Ляхович підїхав до них, прийняв цей стяг і передав хорунжому і сказав: "Ми з гордістю приймаємо ваше благословення і будемо все робити, щоб ваше бажання виконати і щоб по цілій Україні, і скрізь заспівали радісну пісню: 'Ще не вмерла Україна!' А це мусить бути, бо військо і робітництво, це непоборима сила. Слава вам і всім робітникам по цілій Україні, які є тої самої думки, що і ви."

Після відпочинку поїзд рушив далі.

Сумно було дивитися, що цей осередок гігантської сили, тепер стоїть. Доміневі печі погасли і сталь в трубах застигла. Треба змінити на нове, бо це все нездале. Скрізь тихо; нігде не чути гудків; великі комини не викидають під саме небо хмари диму. Зі всіх частин машин зняті мідяні частини, треба багато роботи, знання і матеріялу, щоб машини пустити в рух. Машини стоять, але це ще хоч біда, але безкровна, бо то машина. А от ті, що при машинах стоять, от там кипить непорозуміння які використали агитатори, щоб робітництво перетягнути на свій бік. Річ у тім, що на заводах повернулись з фронту старі робітники, що робили тут до початку війни і домагаються щоб їх прийняли назад до роботи, а ті що тут тепер робили і слухати не хочуть і один проти другого з ножами стоять.

Вийшли ми за Краматорівку. Дорога погана; поля незасіяні; кругом шахті, де копають вугіль. І в цих шахтах тихо.

Стало сонце ховатись, а ми в цей час, згідно з диспозицією, дійшли до села Дружкова. Тут Дорошенківці пішли на варту, а увесь загін збирається на відпочинок. Вже всі застави кінноти приїхали — нема тільки хорунжого Матюшенкова і трьох козаків. Минула година - дві, а про них нічого не чути. В цей час застава Дорошенківців дає знати, що до

них прибіг кінь, якого признали за коня гайдамаків — козака Гадюки. Більше нічого не чути. Ляхович зараз же вислав пластунів шукати тих, що пропали і наказав обіхати усі сусідні шахти і шукати там, звідкіль кінь прибіг. Довго нічого не знайшли, аж під ранок дають знати, що коло шахти знайшли забитого коня хорунжого, а трохи далі двох козаків забитих. Трохи пізніше принесли покаліченого хорунжого і козака Гадюку. Я зараз пішов до них і вони мені оповіли свої пригоди.

“Ми були в дорозі на правому крилі; заїхали поміж шахту; куди не подивишся скрізь криниці з примітивними спусками до середини. Ми їхали один від другого кроків на сто, а я з Шинкарем ззаду. Така тишина, що заставляє чоловіка дивитися на всі боки. У цей час чуємо стріл і Шинкар разом з конем упав. Я скочив з коня, підбіг до них, дивлюсь, куля пробила шию коня і трафила в саме серце Шинкаря. Кінь ще хрипить, а козак вже помер. Шкода коня, а ради нема: витяг револьвер і застрілив коня. Почав шукати, хто це нам таку шкоду зробив, — коли знова стріл: куля пролетіла, не зачепила нікого. Тоді ми побачили, що небезпечно стояти як мишень на одному місці. Почали маячити, тобто все переміняти місце, щоб куля не трафила, бо видно стрілець добрий, очевидно військовий. В цей час Гадюка покалічений упав, а кінь переляканий утік. Нас залишилося двоє. Я зіскочив з коня; перевязав Гадюку, якому куля трафила в плече. Тільки я закінчив цю роботу, як і мене щось ударило у ногу. Я почав її перевязувати, як вискочив якийсь добродій, а за ним ціла банда. Підхопили мене попід плечі, а Гадюку таксамо піднесли до шахтової криниці. Там кинули у клітку і спустили на долину, і мотозки обрізали, щоб ми назад не дісталися. Сидімо ми на долині; темно, темно нічого невидко; по стінах вода тече; скрізь мокро. У мене від того, що нас швидко спускали на землю і тому, що доволі крові стратив, почало в голові крутитись і зорі перед очима б'гати. Посидів трохи і почав думати, що даліше робити. Запалив сірника; не встиг оглянутись, сірник загас. Знова темно. Ще, хвалити Бога, є повітря і є чим дихати. Ну, а як є повітря, то вже добре; будемо шукати звідкіль воно іде. Вийшли ми з нашої клітки і почали шкандибати, а самі не знаємо в який бік. Рани болять, почалася горячка і трясє мене, як на жидівському коні. Гадюка вернувся до нашої клітки і почав збирати деревляні частини. Назбирав трохи і запалив. Вогонь скоро освітив нашу пивницю, але тут знова біда, вогонь горить а димові нема куди діватись. Сльози залили нам очі. Став я ще більше приглядатись і мені померещило, що там десь високо нагорі, яесь світло пробивається. Я про це сказав Гадюці і ми разом хочемо обміркувати, що робити. Пішли ми в бік, де світло спасення ворожить. Каміння сипляться під ногами; чуємо що вже по воді йдемо. Звернули у другий бік, води менше і полізли вгору. Дорога дуже тяжка; по дорозі лежать різні бервена, що колись підпирали стіни і стелю, і пара тачок, що ними возили вуголь; а ми все ідемо і вже добре чуємо свіже повітря. Гадюка, як гадюка, ліз все даліше догори, а тут вже дорога так завалилась, що їти неможливо а треба лізти, і то така крута, що ніяк не вилізеш. Я почав робити у стіні сходи, а у цей час Гадюка від впливу крові стратив притомність. Я змочив йому водою голову і він трохи прийшов до себе.

Вікно нагорі вже добре видно, але долізти до нього дуже тяжко. Сидимо і думаємо. Невже нам тут і гинути? Бо як сьогодні не вилізем,

то завтра наші вже будуть далеко і ми пропадемо! Нараз почули, що хтось нагорі ходить і чуємо голос. Я зі всієї сили закричав, але мій голос був такий тихий, що його ніхто не почув. Гадюка вже хотів кинути ручну гранату, але я його вхопив за руку? “Що ти робиш? Кинеш бомбу, вона завалить півницю і нас земля присипле.” Почали свистати, кричати — ніхто не чує. Все втихло. Журба бере ще сильніше. Але за яку годину ми знова почули голоси і вже близько вікна. Я, що було сили, свиснув і чуємо як нагорі хтось каже: “Чуєш? Там хтось у ямі свистить!” Добре пізнав голос Боднарчука. Тоді я закричав: “Це я, Матюшенко, а зі мною Гадюка!” “То чоґож ви там сидите? Ідіть сюди, тут вже нікого нема!” кричать згори. “Еге,” кажу я, “ви думаете, якби ми могли рухатись, то ми чекали би на вас? Ми оба ранені і нас сюди кинули, щоб їм добра не було, якись гаспиди. Киньте нам довгий мотуз і потягніть, то ми якось виліземо.” Боднарчук десь поїхав а за кілька хвилин чуємо його знова коло ями. Зіхались наші хлопці, чути як з коней позіскакували і щось радяться. За хвилину чуємо, кричать: “Ми вам кинули мотуз, а чоґо ви не лізете?” Ми дивимось догори, а там десь високо маячить той мотуз. Я закричав, що шнур закороткий; тоді вони до цього шнура надв'язали ще кусок і ми піймали кінець. Я підв'язав Гадюку і крикнув: “Тягніть!” З великим трудом хлопці потягнули Гадюку, бо у нього одна рука була безвладна і він не міг їм допомогати і там де тісно, самому собі давати раду, але хвалити Бога все скінчилось добре і Гадюка вже нагорі. Черга стала за мною. Кинули мені шнура, я обв'язав себе кругом пояса і мене потягнули і витягли. Нагорі всі навипередки розпитували нас, яка то біда нам трапилась і через коґо. Хлопці обшукали кругом всі шахти і ніде нікого ані душі! Та де там знайти! Мені казали, що ще підчас спокою в ці шахти втікали злочинці від поліції і роками ніхто їх тут знайти не міг!”

Я наказав лікареві оглянути покалічених і негайно вислати до шпиталю у Славянск.

Наші війська вже пішли в дальшу дорогу, попереду Дорошенківці, в лівій колоні німці а в правій кіннота. Я сів на машину і ми скоренько їх надігнали.

Відчувається почуття вояка, що тут десь недалеко мусить бути бій. Дійсно справдилось. Як грім з неба, десь здалека чути гарматний стріл за ним другий, чугун почав різати повітря, вже недалеко шарахнулась велика бомба і підняла до неба хмару землі, піску і каміння. Наша кіннота сповіщає, що війська Єгорова зеднались з робітниками на Горлівці, Микитівці і засіли у примітивні шанці, повитяґали багато кулеметів і обсыпають німецькі лави, які як на параді ідуть на них. Ворог засипає кругом Микитівки всю землю. Я скоренько підїхав близько села і на лінії залізниці, де стояло багато вагонів, виліз на дах одного і почав оглядати поле бійки; бачу як ворожі гармати біють по Горлівці, щоб не допустити туди наші війська. Я наказав сотникові гарматчиків, Одинцю, пустити кілька важних знарядів на ворожу гарматну позицію, де гармати стояли на чистому полі. Сотник дуже добре орієнтувався і за кілька хвилин послав їм пару добрих оріхів, які збили з позиції їх велику гармату і тим допомогли нашим військам зайняти Горлівку. Про це я вже згадував раніше у статті “Микитівка.”

Загально бій скінчився на нашу користь. Я вислав телеграму до генерала Натієва, військового міністерства і преси: “Микитівка, Горлівка і Ртутний завод у наших руках. У німців забито 16, ранених 49; у Дорошенківців забито двох старшин і п'ять козаків, ранено трьох старшин і 9 козаків; у гайдамаків забитий один старшина і 9 козаків, ранених всього 22; у Богданівців ранено двох; у гарматчиків двох забитих і трьох ранених; взяли 11 гармат, 22 кулемети, 445 рушниць, 1 прожектор; 49 обозних возів; тисячу полонених. Німці тих, що взяли, повезли до Німеччини. На стаціях стоїть 1,152 наладовані вагони і на землі який мільон пудів вугля. Вагони висилаю до Києва. Німці відправляють під своїм доглядом 500 вагонів антрациту. Найбільше відзначились у цьому бою: полковник Загородський, сотник Ляхович, Новиків, полковник Болотов, кадет Леонід Сікевич, однорічники Дунаєв і Герашенко, козаки Ефименко, Буц і Чорнейко, сотники Савелів і Баїв; списки відзначених козаків вишлють полки окремо. Продовжую наступ на Дебальцеве. — Отаман Сікевич.”

Після бою я виставив охорону і дав людям відпочити. Дивлюсь, а кругом нас вже козачня і робітники, що робили в шахтах, купами збираються і ведуть між собою дискусію. Настрій у всіх напружений. Я придивляюсь до цих людей це все, що підчас війни повтікало з фронту і поховалось тут. Тут побачите і москаля і українця і поляка і інших. Ведуть розмову про Україну. В одному місці оратор кричить: “Ну тепер, слава Богу, ми вільні і ми собі господарі на нашій землі й у своїй хаті, як казав Шевченко: “Де своя правда і сила і воля.” У цей час відгукується москаль і питає: “А нас, значить, вон?” Йому відповідає козак: “Ми вас не викидаємо, але коли вам тут нелюбо, шукайте собі іншого місця, ідіть куди хочете, хоч до всіх чортів. Доволі ми тут з вами мали муки і мороки. Куди не прийдеш, кого не запитаеш, одна відповідь: ‘не понимаю.’ Ну, тепер ми вам кажемо, говоріть до нас по нашому, бо вас не розуміємо.” У цей час обізвався колишній прикащик на заводі і каже:

“Зачем, товариші, ви спорите, вот я еврей, ви русский, ви пускай будет українец, ми все били рускіе, потому что роділись у Росіи і умрем, а все будем рускіми. Это все ерунда нація. Де хліб і робота, там ми і будем жити! Ну, не правду я кажу? Одно скажу еще, я хочу щоб всім на Україні було добре жити і були однакові права.”

Наш гайдамака йому відповів: “Ти правду кажеш, жиде. Але чому ти мовчав, коли тут панували москалі? Ти хочеш бути москалем то і будь собі, а мені не мішай бути тим чим чим був мій батько, дід, прадід, наші гетьмани, князі і королі.”

У цей час виліз сотник Байлов на стіл і почав читати четвертий універсал. Все було добре, все зрозуміло, а як дійшов до соціалізації землі і фабрик та до того, що нам не потрібно свого війська, тут посипались запити: “Як то так? Ворог дає нам право відобрати від панів землі і церкви, а Центральна Рада не тільки не дає а ще і наші відбирає.” Піднявся крик, метушня, домагаються пояснення. Погрожують ораторові як би це він був творцем цього безглузлого наказу під цю пору!

Тут один запасовий солдат бере голос і каже: “Я боюсь, що це є ворожа провокація, щоб підірвати довіря до нашого молодого демокра-

тичного уряду. Зараз виберем депутатів і вишлемо до Києва за поясненням. Таксамо не розуміємо, чому це оголошено соціалізацію фабрик а не пояснено, яку користь з цього буде мати робітник?”

Такі виступи все більше і більше давали ворогові спромогу для агітації. А тут ще союзники Центральної Ради, німці, де тільки не були — грабують до останньої нитки. Злоба проти союзника росте і недовіря до Центральної Ради таксамо. Престіж Центральної Ради упав на 50 процент. На самій стації зібралась сметанка микитівського життя і тут балачка. Українець їм доказує, що Україна може прожити, бо має все що потрібне для життя, без свого покровителя Росії, а що Росія без України пропаде. Тут зірвався москаль і каже: “Це неправда! Росія хоч і скалічена, а без України жити може, бо має ще багато, крім України, земель.” Його перебив другий москаль: “Дурне кажете! Росія з відрізаною ногою ходити не може, навіть плигати не зможе. Нам треба шукати злуки з Україною. У цій справі все робітництво і селянство мусить сказати своє рішуче слово.” В цей час звернувся до присутного тут жида: “Ну, а з ким ви думаєте іти, панове жиди ” На це жид відповів:

“Ми, євреї, вже давно сказали, що усе єврейське демократичне населення повинно брати участь в українському державному життю при умові що український уряд дасть нам однакові права зі всіма і поведе чисто демократичний і соціалістичний стрій.”

“Ой, пане жиде, ти добре говориш, а ти те саме говорив і попереднім урядам. Очевидно ви будете як і до цього часу — ніс по вітру.”

Я пішов до свого помешканя. Дорогою дігнав мене сотник Байлов і передав газети і журнали, які знайшли у штабі ворожої армії. Один з них “Органическая Недуга-Канкова і Республика Советов,” звернув мою увагу на статті Еженедельня сведенія про наші поступи у пропаганді, серед темних мас, бо Ленін говорив: “Щоб виконати свою політичну працю, мушу перетягнути селян і робітників на свій бік, бо без них нічого зробити не можна.”

Вже пізній час, тому відкладаю часописи і беру пошту урядову: циркуляр міністра юстиції Миколи Ткаченка: Окупанти силою і карами заставляють селян повертати землю і все награване назад властителям, бо рахують це большевицькою добичою. Ще раз нагадує всім, кому це належить знати, що у нашій державі є один суд, це суд українського уряду і як окупанти це порушують, вони відповідальні що порушають права сувереності. Їх вчинки є беззаконні і уряд проти цього реагує.

Крім того він повідомляє, що німці і австрійці повели широку реквізицію хліба і іншої живності і фуражу, без дозволу уряду і догляду відповідальних урядників. Це визиває страшений протест селянства і опір збройний, а окупанти на це відповідають страшеним терором.

Ще одно повідомлення: Фельдмаршал Ангора без порозуміння з урядом видав наказ, тому що засіву весняному загрожує небезпека в запізненю засіву, негайно приступити під загрозою кари, до засіву всіх українських земель, що цей будучий уоржай німці увесь заберуть, а селянам заплатять гроші у відповідній ціні. Селяни не мають права перешкаджати поміщикам у засіві своїх земель. Уся переписка мусить вестись у двох

мовах: українській і німецькій за підписом комісарів з обох боків. Там де селяне відмовляться засіяти всі простори землі пахатної, німецький уряд бере на себе право самому засіяти. Пан міністер далі повідомляє, що в цій справі треба чекати виступу селян. Уряд протестує перед державними урядами у Берліні і Відні. І пише наступне: Великий конфлікт поміж робітнице-селянською організацією у Центральній Раді і німецькими генералами. Є думка, що генерали німецькі очевидно мають підпору у буржуазній частині землевласників. Уряд попереджує, щоб влада окупантів була приготовлена на масовий протест робітників і селян. — Треба бути готовими до всього найгіршого.

Полтавський комісар повідомляє, що в Лубнах поновила свою роботу партія Хліборобів Державників, яка винесла таку постанову: Політика Центральної Ради у земельних справах є руїницькою для держави і загального національного господарства і вимагає скасування земельного закону Центральної Ради та визнання принципу приватної власності, як основи народного господарства. 2) Вимагає негайного повернення поміщицьких прав власності на землю і інвентар як живий так і мертвий, вимагає забезпечення в українській державі правного ладу, однаково як для працюючих селянсько-робітничих мас, так і для поміщиків, та так званої буржуазії, крім того домагається поповнення рядів Центральної Ради преставниками від хліборобів.

І від себе додає, що для передачі цих домагань вибрана велика делегація, яка поїхала до Києва на чолі з С. Шеметою. Отаман Натієв сповіщає, що його відділи біля Севастополю стрінули великий опір німців, які не дозволяють українському війську залишатися в Криму. Наші Гордієнківці всією силою рвались у бій, тільки тверда рука полковника Петрова здержала цей порив! На всі протести Натієва до німців нема згоди. Наші групи відходять до Александрівки.

Від першого куріння донесення: В Славянську в помешканні третьої сотні підложена бомба розірвалася, як люди мали вправи; всі вікна вибиті; жертв нема. Командант Павлограда пропонує першій сотні гайдамаків і кінноті перейти на службу до нього; сотники Лесневський і Виноградів відкинули цю пропозицію. Таксамо доносять, що у Києві розоружені січові стрільці, сіро- і синьожупанники.

Написав диспозицію на завтрашній похід, з великою приємністю положився спати і проспав по Спартановському звичаю, на твердій лежанці, до раннього пробудження сонечка.

Рано мене розбудив сотник Новиків. Він приніс мені пошту і доклад про вчорашній випадок з Матюшенком і Гадюкою. Читаю: Коли ми стояли на варті вздовж залізниці, де робітники лагодили шини і закручували гайки, чуємо вибух гранати, а після кількох крісових стрілів, старший вислав розвідку, які як ті кози, побігли на гук стрілів. Розвідка підійшла аж до того місця, звідки чути було вибухи, і від робітників довідались, що яких п'ять невідомих людей підлізли до них кроків триста, а позаяк це була ніч, то вони не знали, що ми тут і ми їх не бачили, тільки чули, що жтось тут коло нас крутиться. Щоб себе підбадьорити, почали кидати у наш бік ручні гранати. Ми всі кинули роботу і лежимо тихенько. У цей час, коли наша розвідка слухала оповідання

робітників, хтось вже цілком близько кинув гранату. Ефименко, Чижевський і Крутенко як гадюки сповзли з залізничного насипу і полізли шукати хто тими гранатами бавиться. Чують голоси: “Тікай, хтось нас хоче зловити!” Хлопці лише піднялись, як почувся стріл з рушниці; вони побігли і знайшли тяжко покаліченого у живіт Крутенка, а коло нього двох забитих. Вони почули голос: “Кинь ще одну гранату і ходім доганяти наших; вони вже певно далеко і нам прийдеться їх доганяти.” На це другий йому відповідає: “Дурний я був би, щоб їх доганяти. Я радий, що вирвався від них. Тепер зарию тут рушницю і гайда до дому. Не хочу більше воювати.” Там між ними почалася бійка і за який час все втихло. Ми побігли у їх бік і знайшли одного покаліченого у живіт, який дуже стогнав і плакав, що скоро помре бо чув, що всі покалічені в живіт умирають. І додав: “От, служи їм вірно! Я лише сказав, що не хочу більше воювати, як він мене прострелив, сам побіг доганяти заставу, яка має наказ іти на Звереву.” За пару хвилин він дав дуба і ми полізли шукати Гадюку.

Прочитав ще кілька донесень і вийшов на стацію і ми поїхали до Дебальцева. Там уже були на варті наші гайдамаки і Богданівці. Вони оповіли: Як приїхали туди, то побачили недалеко потягу якогось солдата, що спав на варті мертвим сном, а у потягах без усякої охорони, спали всі вартові. Наші гайдамаки розбудили цього вартового, що спав, а він зі здивовання на них дивиться і каже: “Чого хочете; не чипайте мене, бо дуже хочу спати!” Козачня сміється і питає його, якого він полку, а він взлостився і почав поганою мовою, бо цілком не умів говорити по російськи. Лається і все наших козаків називає “товарищ.” Тоді Буць каже йому: “Не клич мене товарищем, бо з тобою свиней не пас і за це, по теперішнім часам погане слово, можу тобі зуби почислити!” Тоді тільки він прийшов до себе і зрозумів, що він проспав свою волю! Козаки дуже сміялись над цим вартовим.

У цей час я звернув увагу, що козаки полізли під вагон і там щось роблять. Я підійшов bliще і бачу — зпід вагона витягли якогось чоловіка років 24-25, який був там привязаний до ресор; людина молода, страшенно змучена, худа, обросла бородою, ледви тримається на ногах; великі темні плями кругом очей. Коли я спитав його, хто він такий, він з переляку не міг відповісти ані одного слова. Я дав йому випити шклянку води, до якої влив трохи горілки. За пару хвилин він прийшов до себе і оповів, що він прапорщик 61-го володимирського полку, Микола Красовський; служив до війни у Курську секретарем банку; підчас війни попав у 5-ий запасний полк, “звідти вислали мене до 61-го полку. Там я був з полком Східної Пруссії, під Аленштайном ранений у груди і мене відвезли до лазарету. В лазареті було мені дуже добре лежати; велика чиста кімната, лікар і сестри дійсні помічники покалічених. Сусідами моїми були капітан генерального штабу Кузнецов і Скворцов, а з лівого боку підполковник гусарського Ахтирського полку, Партизан. Час біжить скоро. Я захворів на запалення легнів і тому багато не памятаю, що у той час було. Але коли я вже був в силах слухати, а головне розуміти про що говорять, я багато дечого наслухався. Мої сусіди вже так поправились, що були кандидатами на випуску до виздоровлюючих команд. Підчас дискусії Кузнецов критикував усю генеральну старшину, що ці старі генерали нароби́ли армії такі шкоди, що їх не можна направити. Треба всіх їх повиганяти, а нам молодим дати дорогу.”

Гусар сміявся над ним і питає: “А ви, пане капітане, де набрались того досвіду? Ви ж скінчили ту саму академію, що і вони і нового нічого, що вони знають, не знаєте, а досвіду таксамо не маєте.”

Тут зірвався капітан Кузнецов а за ним і Скворцов і давай засипати його ріжними нападами і на кавалерію, що вона не зробила того, що треба було зробити. Не знаю чим скінчилась би на цей раз боротьба розумних героїв заплля, якби не вмiшався в цю справу доктор Завадський і попросив їх не забувати, що вони не на тактичних заняттях, а в лазареті Великої Княгині Ольги Олександровни, яка у своїх пересторогах просить всіх хорих бути чемними і не нарушати спокою дійсно хорих; у противному разі такі хорі будуть переслані до інших лазаретів.

Ці два старшини генерального штабу не залишили сухої нитки і на Рененкампфі і на Самсонові, Іванові та інших, і все себе ставили на їх місце.

“От якби я був на їх місці, то зробив би цілком іначе і війна скінчилась би, а прапор російський повівав би у Берліні!”

Одного разу зайшла до лазарету княгиня Ольга і треба було бачити як ці критики своїх командантів вихвалювали маневр бойових генералів і тим себе виставляли найсильнішими опорами престолу... Забули, що тільки що кричали і про необхідність революції і конституції. Тут вмiшався ще один кіннотчик, ранений у голову німецькою шаблякою і мав обрубані чотири пальці на лівій руці, і каже: “Я пригадую собі вас, пане капітане, на полях Східної Пруссії, тоді як Гіндербург робив свій маневр, а генерал Самсонов пустив собі кулю у голову. Ви разом з генералом Комаровим, начальником 4-ої дивізії, поїхали автом до штабів полків і домагались, щоб командирі полків передали вам свої прапори під вашу охорону. За це, розуміється, ви би опісля домагались спасення хреста святого Юрія. Але це вам не удалось. Старі командирі відкинули вашу пропозицію, як ви не розпинались. Сором вам, панове, що в той час, коли вам потрібно бути на фронті, ви тут лежите з якимись контузьями, бо граната десь пролетіла коло вашого штабу.”

За пару днів ці “герої” десь щезли і в нас стало спокійніше. Мене таксамо вислали до Евпаторії на дальше лікування, і там я захворів ще раз на запалення легнів і дістав туберкулоз. У цім лазареті я виконував ріжні обовязки в канцелярії і дочекався аж у Росії вибухла революція. Стало ще гірше. Нас всіх перевели на зменшений пайок-харч, назначили на тяжкі роботи і я попросив, щоб мене виписали на фронт. Ніхто і усом не моргне, не слухають. Лікувати не хотять і на фронт не пускають, а за те, що я заявив свій протест, мене почали призначувати, на перекір всіх законів, на самі тяжкі роботи. Не втерпів я і втік до Харкова. Там взяв мене один професор університету до себе за писаря, бо я мав дуже гарний почерк, і наказав мені переписати його наукові твори. Прожив я тут пару місяців і все було гаразд: ніхто не чіпав ні мого професора ні мене, бо його знали як ученого, який у ніяку політику не мішається. Одного разу я поніс на пошту листи, і стою у черзі. У цей час вскочили на пошту бандити і почали переглядати всю кореспонденцію. Дійшли до мене; дивились на листи; а лист був адресований до одного професора у Москві, що недавно був арештований за контрреволюцію і про це було оголошено у газеті “Правда”. Один з тих, що оглядав пошту, побачив те

прізвище на листі, ударив мене по лиці кулаком, а прикладом у спину, і закричав:

“А ти, сволоч! От з ким ведеш переписку! Ми тебе зараз под стенку поставимо!” І заарештував мене.

Як я не поясняв йому, що то не мій лист, що я того чоловіка цілком не знаю — не допомгло. Потягли мене до якогось товарища Ратнера, “який уже буде знати, що робити з ним.” Тоді вони призначили конвой і повели мене до Ратнера. Як тільки ми вийшли за ворота пошти, мій конвойний наказав іти з ним, куди він поведе. Так ми йшли яку годину. Вкінці зайшли до якоїсь хати і там почали мене розпитувати хто я такий, і звідки знаю того професора. Вони мене вислухали і кажуть:

“Чекай на нас тут, ми провіримо, що ти говорив, а тоді будемо знати, що з тобою робити.” “А тим часом перепиши мені о цей папір,” сказав один, і положив передо мною велику кількість актів. Нема що робити. Кажу йому, що все зроблю, нехай тільки сповістить професора, що я тут не по своїй волі до дому не повернувся. Це одно. А друге, я дуже голодний, їсти хочу; бо від рана нічого не їв. Мій конвойний поставив на стіл миску ріжних охлалів і шматок хліба. Всі вийшли й зачинили двері на ключ, щоб я не утік! Як вони вийшли я скинув свій плащ, трохи поспідав і почав писати. Писав я як автомат, нічого не розумів, що пишу і про що. Багато листів переписав. У цей час щось грюкнуло коло дверей. Я оглянувся, а то мій вартовий. Він зараз переглянув мою писанину і каже: “Гарно пишеш, хлопче; я беру тебе до себе за писаря, тільки з такою умовою, що нікому ніколи не скажеш, що ти тут будеш писати, інакше под стенку і кінець, розумієш?”

За пару день він мені показав листи, по яким вони провіряли чи то правда, що я їм говорив і дійсно ствердилось, що я не брехав. Тут додали, що мого професора арештовано і вислано у Москву на слідство.

Роботи у цього чоловіка було дуже багато, бо я переписував не тільки його папери, а ще і його зверхників. Тут мені приносили і їжу, а з хати не випускали ані на одну мінуту. Через місяць я довідався, що з нашої кімнати даються накази про арешти. Мені аж нудно стало, що я не по своїй волі так багато роблю шкоди людям.

Одного разу я такий наказ написав а в той самий час попередив листом тих людей, щоб були обережні бо у них буде трус. На другий день телефон дає знати, що трус був зроблений, але у тій хаті нікого не знайшли і ми, каже, ту хату спалили, щоб згинули у тім вогні ті, що сховалися від нас.

Мені тут дуже ніяково було служити і я просив, щоб мене перевели на іншу роботу. І слухати не хоче, а ще погрожує за саботаж.

Тепер я уже присутний при допросах і все записую, що вони говорять.

Одного разу привели двох хлопців і одну дівчину красуню, років 19. Почався допит: їм заявили, що вони контрреволюціонери і їм закинуто, що вони скрізь на вічах критикували пролетарську владу. На це перший з них, Дерюгин, відповів: “Я дійсно сказав, що якби опозиція краще була організована, то ніяка сила їй нічого не зробила би.” На це слідчий каже:

“Допрос скінчений для вас. Для нас все ясно. Відведіть його до другої кімнати, а разом з ним заберіть і цього другого. Він такий самий і нового нам нічого не скаже.”

Тепер позвали на допит дівчину. Слідчий каже до неї: “Дерюгин нам зізнав, що він разом з вами, Ньютою Безпаловою, був давно знакомий і третього дня у вечері ви з ним вечеряли і він вам говорив про недовге життя пролетарської влади і ви з ним погоджувались.”

“Це брехня!” крикнула Безпалова. “Дерюгин цього не міг говорити!” Вона зі злості зачервонила і стала ще краща. Слідчий на неї дивиться і впрост зачарований стоїть і каже:

“Не гнівайтесь, панночко, нас цілком не обходить, що говорив Дерюгин. Ми самі все, що торкається вас, добре знаємо. А те, що говорив Дерюгин, не брехня. От послушайте, що він нам пише:”

“Третього дня у вечері я по умові прийшов на таємне засідання до Н. Безпалової. Ми обговорювали різні наші політичні пляни, і між іншим уговорились про спільну нашу працю в ділянках знищення пролетарської влади. . .”

“Брехня, брехня!” закричала Безпалова. “Це фальшивий документ.” Тоді слідчий, що очей не спускав з Безпалової, розсміявся і каже:

“Будьте тихо, не злостіться, а краще скажіть мені, чи ви хотіли би, щоб я вас спас від заслуженої кари, чи ні? Як хочете, то тому, що ви, як ми знаємо, є добра стенографістка, а нам такої потрібно зараз до роботи, то переходіть до нас на службу.”

Безпалова устала на слідчого очі і з недовірем каже: “Коли ви лише хочете мати стенографістку, то я приймаю вашу пропозицію, але з одною умовою: Випустіть зараз Дерюгина і дайте йому змогу виїхати на Кубань. Друге, що ви від мене, крім моєї роботи, жадних інших пропозицій мені давати не будете.”

Слідчий зрадів і каже: “Я вечером переговорю зі своїми товаришами і ми полагодимо цю справу. Ви тимчасом будете спати тут в офісі і їсти вам сюди принесуть. А далше побачимо, як найкраще можна буде зробити ваше життя.”

Коли Безпалова вийшла, він за нею зачинив двері на ключ, потер руки і дуже втішений каже до мене: “Дайте мені все те, що ви записали.” Потім наказав написати записку до вартових: У ночі покінчити з Дерюгином; Безпалова остається тут під доглядом! І каже: “Негайно віднеси це до вартового!”

Я взяв той папірець і вийшов з кімнати; зайшов до канцелярії, і там прийшла мені нагло думка: Все одно пропав! Буду пробувати спасти цих нещасних. Сів за стіл і написав на вже-готовому бланку з підписом слідчого, таке: “Негайно випустіть Дерюгина і Колоколова і дайте перепуску до Таганрогу. Про виконання негайно сповістіть мене.”

Я сам поніс той папірець, передав і якнайскорше повернувся назад. В офісі на мене чекав мій господар і питає остро: “Де ти був і що робив?” Я йому сказав, що носив його наказ. Отут і розписка. Він прочитав її і каже:

“Завтра рано мусите їхати до Славянська, до нашого агента Нікульцева. Передасте йому цей лист і там залишайтеся до наказу!”

Тут він передав мені пакет і перепустку, а грошей не дав ані копійки. А треба буде в дорозі їсти. Ну, якось то буде. За яку годину прийшла телефонограма: “Наказ виконаний; обох відправив згідно наказу!”

Я негайно цю телефонограму передав слідчому; він її прочитав і пішов спати. Вже з ліжка кричить:

“Дивись, хлопче, не проспипотягу!”

Я вернувся до своєї кімнати і думаю собі, як спасти цю нещасну Безпалову? Думаю, а в голові, як після доброї чарки, все кругом біжить. Але махнув рукою, тихенько підійшов до дверей Безпалової і поволи постукав. Звідтіль почувся голос. (Очевидно, бідна ще не спала). “Хто там?” Я тихенько кажу до неї: “Слухайте і мовчіть: Мене висилають до Славянська. Як хочете, не тратьте часу, збирайтесь і разом зі мною втікайте. Дерюгіна і Колоколова я вже спас і вони в дорозі до Таганрогу. Був наказ їх розстріляти! Не гайте часу, збирайтесь! За пару хвилин мусимо вийти.”

Відповіді жадної нема; мене аж злість взяла. Що вона за людина, коли сама в лапку лізе? Я позбирав різні перепустки і бланки, коли чую, хтось легенько у двері стукає. Я до дверей, слухаю, а то вона говорить: “Я поїду з вами і, коли не дурите, буду вдячна.”

Я підібрав ключа, відчинив двері і ми вийшли. Біля дверей спав вартовий, як забитий. Прийшли на двірць, стоїть потяг, що зараз іде до Зверева, куди везе багато амуніції. Ми тихенько влізли на одну площадку і там сховались. Потяг рушив. Якийсь час було добре їхати. На другій стації нас побачив кондуктор і питає за пропуском. Я йому показав свою перепустку і він дозволив нам їхати далі.

Яка була наша дорога про це можна томи написати. На шестий день ми переїхали стацію Барвінкове і це якраз у той час, коли ваші війська вже перейшли це місто. Було багато клопоту, але ми якось дібрались до Славянська. Тут я попросився з Безпаловою; вона недалеко Славянська мала своїх кривних. Я через вартового передав пакет, щоб бути точним, де не було абсолютно нічого важного: йому лиш треба було позбутися мене на деякий час.

Я поїхав далі. У Микитівці якийсь дядько вигнав нас всіх з вагонів і вислав у шанці. Я не пішов. Тоді мене звязали і хотіли розстріляти, та не було часу; а крім того вони знайшли у мене дуже важні папери, які я сам собі написав. Вони, недовго думаючи, привязали мене до ресор одного вагону. Певні були, що я дорогою згину. Так мене привезли до Дебальцева, де ваші люде мене знайшли і оце привели до вас.”

Вислухав я цю цікаву сповідь і спитав його, чим можу йому допомогти. Він просив, щоб дозволити йому доїхати до Таганрогу. Його прозьбу я передав адютантові і наказав при першій можливості йому допомогти.

Цікаво, що в того хлопця, що його наші затримали на стації (він називався Шаповал) знайшли наказ за всяку ціну знайти Красовського і під вартою прислати до головної слідчої комісії.

На цей раз провідіння спасло його від смерті. Коли я повернувся з кордону, Гадзінський передав мені, що німці, на мою просьбу, забрали Красовського і повезли до Зверева і обіцяли переслати до Таганрогу.

ПО ДОРОЗІ ДО ЛОВОВОЇ СТАЦІЇ

Потяг їде нудно потихо, щоб де не влізти в халепу, бо ворог скрізь робить несподіванки: повикручував у рельсах гайки, то поприсипав бомби, і хоч поперед нас їде розвідка, то всетаки треба й самому бути обережним.

Наразі десь недалеко чути гарматний стріл, один, два, вже цокотять кулемети. Несподівано пролетіла ворожа граната і в корчах розірвалась; за нею друга вже ближче. Всі козаки і старшина порозбірали рушниці а в кулемети заложили стрічки. Паротяг почав зменшувати свою швидкість... шарпнув вагонами вперед, штовхнув назад, та так любо, що всі, хто стояв, опинилися на підлозі!

Потяг став. Даю наказ сотникові Виноградову негайно довідатися, що там робиться впереді. Виноградов по дахах вагонів побіг до паротягу і повернувшись, склав рапорт:

“Батьку, попереду нас стоїть потяг нашої розвідки. Всі козаки і сотник Гончаренко пішли наперед, а в потязі лежить покалічений хорунжий Безпалко і шість козаків. За ними доглядає санітар Єременко.”

“Добре,” кажу, “бери свою чету й веди її до Гончаренка, довідайся там про все, і як найскорше давай мені знати!”

Чета побігла наперед і я вийшов з потягу, дійшов до потягу розвідки і наказав машиністові поволі їхати далі. Так ми проїхали пару миль і потяг знова став. На цьому місці залізничий шлях дуже побитий, треба все привести доладу. Даю наказ своєму заступникові, а сам їду пішки наперед з сотниками Байловим і Новиковим по шпалам.

Ховзько; дрібненький сніг засипав шлях і за хвилину топиться. Ніч кінчиться. Зорі, як вартові, що відбули свою варту, щезають в безодні-стратосфери. Промінь сонця вже на горизонті освітив землю і відділив її від неба. Стає легше на серці, бо в темряві чоловік не всилах всього осягнути і зрозуміти, що треба робити.

Новиків тихо каже: “Дивись, батьку, он там недалеко стоять наші постаті.”

Дійсно то стояв сотник Гончаренко зі своїми хлопцями, а з ним разом і сотник Виноградов. За хвилину підійшов до мене Гончаренко і каже: “Коли ми доїхали до того місця, де ви дігнали наш потяг, перед нами на шляху ворог навалив велику кількість шпал і каміння. Ми вискочили з вагонів і почали розкидати те дрантя, щоб їхати далі; та нараз почалася кулеметна і крісова стрілянина. Кулі б'ють точно по цілі, видно добре виміряно. Кругом ще нікого невидно. Я наказав по лінії пустити дві гранати і пару картечів. Стихло, але за хвилину і по нас почали бити з гармат. Одна граната пролетіла і розірвалась яких триста кроків в стороні; за нею друга вже ближче, а там як бабахне одна коло самого нашого потягу! Покалічила трьох наших хлопців і хорунжого.”

Що тут робити? Висилаю пластунів наперед і наказую знайти во-

рога, а гарматчики пустили в бік ворога ще пару гранатів, розуміється більше для постраху і впливу морального як реального.

За які півтори години прибігає пластун Черемуха і каже:

“Звідси яких півтори а може і дві милі стоїть ворог.”

Ми почули, що на шляху гомонять російською мовою якісь люди. На залізниці між тими людьми стоїть один чи два кулемети, а в долині гурток осіб — (хто знає скільки, бо темно — може і сотка). Ми залишили проти них наших пластунів і вони чекають на наказ. Недовго думаючи, я забрав свою сотню. Залишив у вагоні все що в дорозі може бреччати і стукати, як миски, котелки, лопатки та все інше і сказав чекати на мене. А гарматчикам дав наказ: Як ми почнемо з кулемета стріляти, відчинити і собі вогонь.

Пустив наперед Черемуху а ми пішли за ним. Ідемо як коти тихо-тихо; ніхто не курить, не балакають. Пройшли яку годину. Нараз Черемуха порушив мої думки: схопив мене за руку і показує наперед. Я дивлюсь — нічого не видно. Дав рукою знати щоб сотня лягла. За якийсь час бачу — наперед нас лежать наші пластуни, а перед ними якісь по-статі, очевидно ворожі. Ворог зібрався коло вогню. Щось балакають. Між ними ходить дехто — видно сторожа. Я наказав одній чоті під керівництвом сотника Лесневського, обійти їх ліве крило, і там залягти, а як ми відчинимо вогонь, то щоб і вони почали їх бити.

Я сам націлив вбік ворога кулемет, і пустив одну чергу, за ним другу і третю. Це був наш сигнал для гарматчиків, і вони почали посипати ворога гостинцями.

Вже на дворі добре видно. Бачимо як ворог зірвався на рівні ноги й почав втікати в напрямку свого потягу, а їхня розстрільня ударила своїми силами на Лесневського і тим підставила нам своє крило. Наші козаци це використали і дали їм доброго горіха. За пів години бій скінчився; ворог утік, а на полі залишилося яких два десятка забитих ворожих бійців. У нас покалічено п'ятеро і забитих два.

Ще за пару хвилин почали збіраться пластуни з чорними шликами; їх зминула друга сотня гайдамаків. Дав відпочинок хлопцям і наказав якнайскорше справити залізничий шлях, щоб можна було їхати далі.

Я покликав до себе сотника Новикова і дав йому наказ, викликати якнайскорше з потягу сотника Ляховича з його сотнею, щоб він приїхав сюди і посадив на своїх коней ще поодному гайдамаці і їхав гальпом до Лозової. Решта твоїх нехай ідуть по шпалах пішки.

Ляховичеві я сказав: За вами підуть Дорошенківці в арергарді потягами, як його справлять Богданівці. Як прийдеш до Лозової, вистави охорону вбік Павлограда і Язикова.

“Слухаю, батьку! Все зроблю як ти кажеш. Донесення висилатиму що-години, а як треба буде то й частіше. Телефонем вже зв'язався з Байловим.”

Не пройшло і чверть години, як славетні кінночки разом зі своїм

сотником вже летять до нас. За п'ятнадцять кроків Ляхович на своєму чудовому, сивому арабі підскочив до мене і став, як вкопаний.

“Слухай, сотнику, зараз рушай по залізничному шляху вбік Лозової. По дорозі стрінеш другу сотню гайдамаків. Накажи кожному кінотчику посадити на коня по одному пішому гайдамакові, а до себе візьми старшину і гайда вперед. Коло Лозової нехай скинуть своїх сідаків і разом з твоїми орлами захоплять Лозову. Ми підемо за вами. Залиши мені одного коня і козака з конем; я на ньому поїду.”

“Все зроблю, як кажете.” Дав знак своїм козакам і поїхав на рисях, за передними заставами. За кілька хвилин видно було, як гайдамаки позакидали за спину рушниці посідали на коней і поїхали виконувати наказ. Тут вже підійшли і решта гайдамаків і Запорожці. Я сів на коня і тихенько поїхав попереду одряду. Сотні і куріні освітили свою дорогу дозорцями і заставами.

Ідуть обережно, бо кругом корчі і гаї. Дійшли до позиції ворога; погано вириті шанці; тут же лежить цілком розбитий кулемет. Забитих наші хлопці поховали в одній спільній могилі. Я наказав позносити рушниці і набої, зложити вкупу, а по телефону наказав арергарду то все забрати. Ворог своїх ранених забрав зі собою — нам менше клопоту.

Хлопці ідуть бадьоро; чути жарти, сміх. Вже дійшли до того місця, куди долетіли в сліпу ніч наші гранати; порозсипали насипки, розбили в одному місці рельси; недалеко коло насипу лежить забитий кінь і двоколка. Застави зайшли в гушавину і почали там як гончаки крутитись. Очевидно щось нащупали. Я післав до них ще чоту і вони всі разом знайшли велику яму, закриту гіляками і сухим листям. В ямі поміж корінням сидять три постаті, одна жінка і маленька дитина. Як козачня наказала їм вийти з ями, вони перелякались і почали кричати і плакати. Чого вони хотіли, годі було зрозуміти. Я післав Байлова, щоб він там розібрав в чім річ. Виявилось, що місцевий мировий судія з Лозової, слідчий і учитель зі своєю жінкою і дитиною пару днів тому, утікли з Лозової і хотіли за всяку ціну добратись до Криму, бо чули, що там нема червоних. На їх біду, їм дорого перерізали ворожі відділи, що тікали з Харкова і вони сховались у цій ямі. Коли наші козаки знайшли їх, вони певні були, що то ворог та що прийшов їм кінець.

Я запропонував їм залишитися тут аж до того часу, як у Лозовій буде все скінчене і настане порядок. Вони підняли плач і всіма святими просили їх тут не залишати а взяти зі собою; а що нікому не будуть на перешкоді, бо пойдуть собі за кордон. Не було що робити — і я дозволив їм, як приїде потяг, їхати за нами. На це дав їм записку для полковника Шаповала.

В цей момент почувлися стріли збоку Лозової. Спочатку одинаки, а опісля сипнули кулемети і кілька гарматних стрілів; нарешті все стихло. Я попросив злучити себе телефоном з авангардом. Пробували через телеграфічні стовпи, через телефонічні або телеграфічні дроти. Вкінці злучили. Я довідався, що Ляхович гонить ворога в напрямку Язикова, а Гончар заклопотаний прибіг і каже:

“Батьку, все впорядку. Ми стацію заняли; ворог втікає — одні на Павлоград, а другі на Славянськ. Нас було яких дві сотні, а ворога біль-

ше тисячі. Ми поділились на рої, а кіннотчики з двох боків обхопили стацію. Як тільки ворог побачив небезпеку, а не знаючи нашої сили, почав втікати куди очі дивляться. Ми відчинили на них вогонь а вони на нас. У ворога страти дуже великі, бо їх було багато. У нас страти ще не підраховані, але здається невеликі, бо всіх, кого я знаю, о це недавно бачив веселими. Телефони і телеграф нам удалося спасти; захопили наші кінотчики один потяг з заложниками. Не маєте поняття яка їх радість була, коли вони довідались, що попали в руки українців. Робітники на стації витають нас так само щиро, як витали перед нами тих, що утікли.”

“Передай мою щиру подяку старшині і козакам за блискуче виконаний наказ.”

Телефон замовк і я передав у головні сили і арергард, що Лозова в наших руках. За пару хвилин було чути гучне: “Слава Україні, слава гайдамакам!”

Зараз висилаю телеграму отаману Натієву: “6-го квітня, 1918 року, стація Лозова занята запорожцями і гайдамаками. Списки тих, що відзначились у цім бою, і забитих та покалічених, при сім залучую. — Отаман Сікевич.”

На цю телеграму зараз же відповів Отаман Натієв: “Вітаю вас і вашу групу, що заняли важний стратегічний пункт і вузол залізничий. Після розвідки і відпочинку, робіть наступ на Славянськ. Коли прийдуть Гордієнківці, передайте полковникові Петрову взяти під охорону лінію Лозова-Павлоград і нехай чекає на нас, бо піде з нами на Крим. Про ваші успіхи я сповістив Міністра і Центральну Раду. — Отаман Натієв.”

Тепер ми підїхали до Лозової і стація і містечко вивісило наші прапори. Місцеві горожани стрічають нас хлібом і сіллю. Я зробив розпорядження привести все до порядку, щоб всі паротяги були приготовлені до походу; вислати інженерів поправити залізничий шлях і мости, і дати в їх розпорядження необхідну живу силу.

Почали підходити Запорожці. Кінотчики заняли стацію Близнищі і Язикове. Я наказав полковникові Загородському замінити своїми частинами гайдамаків, а сам пішов оглядати місто. Хотів, доки не буде готова диспозиція на завтра, зайти в готель і привести себе до порядку. По дорозі стрінув частини які вже почистились, помились, попоїли і тепер збірарися на стації, щоб їхати змінити наші застави, що за ніч добре змучились.

Місто маленьке, брудне; є лиш одна головна вулиця; магазини всі жидівські і всі позамикані й ограбовані тими, що допіру утікли. Коло самого готелю стрінув того суддю, що в ночі ми знайшли на позиції в діброві. Підійшов до мене і сердечно подякував, що спасли його, як не від бандитів, то від голоду. Питаю його про його долю.

“О,” каже він, “це не біда, що ми у яму попали, бо туди ми самі заховались; а біда в тім, яка примусила нас із Лозової втікати. Бачите, я був у Лозовій,участковим суддею; ніяких непорозумінь ні з ким не мав, бо я все робив по закону і по совісті. Коли почалась революція, мене вибрали на голову місцевого комітету, і тут я старався полагоджувати

всі справи якнайкраще. Нераз якісь непотріби звертали мені увагу, щоб я пам'ятав, що там, де справа буржуя і пролетаря, то там конечно винуватий буржуй. Я їм відповів: Коли ви мене поставили на чолі комітету, то мусите вірити, що я все роблю, як закон каже, а закон для всіх однаковий, і я і надалі буду стояти на стороні покривджених. Правду сказати у нас почався такий хаос, що голову можна стратити, а то щодня міняються закони. Це мені обридло і я почав просити, щоб на моє місце поставили кого іншого. Не дозволили! А тут приїхала якась велика шишка-голова якоїсь організації, яка мусіла поширювати революцію. Він привіз зі собою цілу юрбу розбишак і почали переглядати наше діловодство. Підчас цієї ревізії цей голова звертається до мене і питає: "Чи пам'ятаєте ви, як кілька років тому, ви засудили мене за політичне проступство на поселення в Сибір?" Я виторошив на нього очі і кажу: "Ви помиляєтесь, добродію, місцеві судді політичних проступників не судять, це належить до компетенції окружних, або полевих і військових суддів." "Я в цей час ще раз глянув в очі цього добродія і пригадав собі, що дійсно він колись був суджений в цім суді за те, що виломив двері і обікрав крамницю. Це я йому пригадав. А він відразу аж охрип, так закричав: Конечно, я про те й кажу. Я в той час був у боевій організації і ми добували гроші на політичні діла експропріацією, а ви мене засудили, як звичайного злодія на тюрму!"

"Ну," кажу йому, "мені як судді, не можна було вас рахувати революціонером, коли ви вломилися до магазину і покрали там дуже важні речі для революції: готівку, тютюн, і багато чого іншого."

"Ну, розуміється неможливо, бо ви стопроцентовий буржуй. ви ж кожен присуд починали словами: Я мировий суддя, по наказу його Імператорського Величства. . . . Цього вам замало, щоб вас назвати буржуєм!"

Не знаю до чого ми договорились би, якби не вмшався в нашу бачку голова центрального комітету, Часний, який наказав нам обом замовчати під загрозою арешту! Тоді ревізор залишив мене і накинувся на Часного з витягнутими кулаками і криком: "Хто ти, голодранець, хочеш мене арештувати? Мене, борця з контрреволюціонерами? Та я тебе в баранячий ріг скручу і будеш пам'ятати з ким і як треба говорити!"

Часний зараз же дав наказ арештувати цього розбишаку, який підриває авторитет вибранця народу. Вскочило до канцелярії чоловік десять сторожів, звязали його, посадили у вагон і вислали до Харкова, а разом з ним Часний вислав свій рапорт.

Ця істота в Харкові мала плечі; його трохи потримали і випустили. Пройшло два місяці і нашого голову пана Часного перенесли до Дебальцева, а за який час і мене звільнили зі всіх моїх посад. З Харкова щодня різні накази: арешти, труси. Почав я думати, як би з цього багна утікти. Пригадалось мені, що в Константинополі живе мій товариш по Київському університету. Пішов на телеграф і хочу подати йому телеграму. Сів за стіл і написав, що приїду до нього на пару день. Тільки передав телеграму, як мене хтось ухопив за руку і питає: "Що тут робиш, куди і кому висилаєш телеграми?" Я йому точно все сказав, а він як закричить на мене: "Аж ти, дезертире, ти втікаєш від нас і біжиш до німців!"

А я і не знав, що німці сюди ідуть. На всі мої доводи, одне чую: “Мовчи! Ми тебе арештуємо, а далі побачимо, що треба буде робити.”

Не знаю хто і нащо їх покликав, і вони передали мене під охорону листоношів. Вони побігли, а я написав листи до своїх, щоб знали де я. Один листонош, що кожен день приносив нам листи, каже: “Я вас запро в льоху, а знадвору відчиню двері і ви тікайте, а то біда буде!” Я дав згоду, тоді він голосно каже мені: “Нема часу доглядати вас пане суддя, бо може ви тікати захочете, а я буду відповідати. От карще ідіть в льох, я вас там запро і буде спокій.” Він відчинив двері і впустив мене до льоху і зараз замкнув. Стало темно. От, думаю собі, пропав! Коли двері знадвору рипнули, я тихенько відчинив їх і вийшов з пивниці. Через тин, через городи — давай Бог ноги! Перебіг поле, добіг до залізниці, а там чую — плаче мала дитина. Я туди, а там наш слідчий і учитель гімназії з жінкою і дитиною у канаві сидять. Пройшли ми трохи в гайок, надибали ту яму в якій знайшли нас ваші козаки.”

Я їм порадив залишитися у Лозовій, а як буде їхати наш Кримський ешалон, я попрошу полковника Балабачана і він доведе їх до Криму.

Суддя дуже зрадів і сказав, що буде чекати ешалона і вдень і вночі, щоб не пропустити.

Я пішов до своєї кімнати і заснув як молода людина, спокійним сном.

А сон гоїть неодну рану...

ДРОЗДОВ

(Продовження з другого тому, сторінка 51)

Зліз я з дерева, і як після довгої хвороби, хитає мене не всі боки. Голова, як баняк, ноги згинаються. . . . Іду в саму гушавину лісу. Вже все прокинулось від довгої ночі; проміні сонця бавляться зі всіма дарами Божими. Все стає до своєї щоденної праці. Легенький вітер обвіває лице, зганяє утому і дрімоту. Десь далеко за лісом ревуть недоені корови, співають когути, кудкудакають кури. . . . А я все йду та йду і вже змучився, але думаю: як сяду, то і засну довгим сном.

Набрався духу і заліз в таку гушавину, що і світу Божого не видно. Тут я почав приглядатись і пригадую собі мої колишні забави в цім лісі. Пригадалось, що тут мусить бути десь недалеко хата лісника. Вийшов я на дорогу, оглянувся кругом і побачив на роздорожжю серед смерек і дубів невеличку хатинку, яку я відразу пізнав, що то хата лісника, бо нераз там ночував. Але думаю собі: а хтож там тепер господарює? Тихенько обійшов хату зі всіх сторін; тихо — не чути життя. Заглянув у вікно — нема нікого; порушив двері — самі відчиняються. Оглянув хату — все порозкидане, побите, в печі погасло; ясно, що господарі не по своїй волі покинули це місце. Вийшов знову надвір, свіжих слідів нема, нема що робити, хочеш чи ні. А сьогодні тут треба зробити відпочинок, а то сил більше не вистарчить. Почав збирати патики, набрав цілий оберемок, заніс до хати, положив до печі, і — хвалити Бога, що у кешені ще з фронту залишились сірники — запалив огонь, сухі дрова загорілися ясним полумнем, тріщить, так як би сварилося, що йому таку несподіванку роблять. Пішов теплий приемний дух по хаті. Я підкинув ще і в хаті стало тепло. Я сів коло стола і думи заройлися в голові. Не знаю, як довго я сидів, але нерви трохи заспокоїлись і я чую, що їсти хочу. На моє щастя, що вчора в тюрмі я свого хліба не з'їв і тепер з великою насолодою витягнув його з кешені, правда — одні кришки, та й те добре: все вибрав і до чиста з'їв. . . . Але того мало, ще більше їсти захотілося. Почав по хаті до всього приглядатися, чи не знайду де що з'їсти. Нема ні одробинки. Пригадалося мені, що господарі ховають бараболу десь коло хати в ямах. Пішов шукати і запримітив, що коло клуні, купою насипана земля і глина. Я попробував у ту яму встромити патику. Тяжко йде. Я ще трохи попхнув і патичок поліз вже легче; я його витягнув а на кінчику його солома застрягла. Тоді я почав шукати лопати. Нема. А недалеко клуні лежать поломані вили: я забрав їх і почав ними землю розкидати і докопався до соломи, а під соломою бараболя. Я від радощів мало не закричав; набрав цілий цебёр, що тут залишився; і поніс до хати, а яму прикрив як слід. У хаті перемив бараболу і положив на жар пектись, ще і заслонкою піч прикрив, щоб бараболя скорше спеклась бо я не дочекаюсь і з голоду сиру стану їсти. Сиджу і все заглядаю чи скоро буде готова. Дивлюсь, а коло печі на самому припічку, висить казубка і повна солі, правда, добре вогкої, але то нічого. Вже бараболя готова. Встав, позачиняв вікна, двері, витягнув бараболу і почав їсти і наївся так добре, що тут коло стола заснув і проспав до пізнього ранку.

Рано вийшов на подвіря, найшов криницю, витягнув води, добре вимився, бо вже давно не мився, утерся хвусточкою, поснідав рештою бараболі, що вчора залишилася, сів і почав думати, що робити?

У цей час десь у лісі почулося мені, хтось рубає дерево і десь не дуже далеко. Я тихенько вийшов з хати і пішов на той стукіт. Іду так тихенько, щоб не чути моїх кроків, щоб знова не сісти за крати. Підійшов близенько, бачу два молоді хлопці 18 - 20 років рубають дерево. Вдарять раз, два і відпочивають та один до другого говорять, лаються, що їх на таку роботу призначили. Коли я вже підійшов так близько, що хлопці мене побачили, я привітав їх. Вони спочатку перелякались і хотіли тікати, але я їх затримав і запропонував, що допоможу їм те дерево зрубати. Хлопці почали до мене придивлятися і кажуть: “Дякуємо, ми й самі його зрубаємо, та нам не спішно, нехай наш злодюга комісар почекає.”

“А чому ви на нього робите?” запитав я хлопців.

“О це була ціла історія. Бо коли оголосили мобілізацію труда, то нас всіх хлопців позабирали і поназначували на роботи до установ державних, але вийшло, що та державна робота, то робота наймитів у комісара і його челяді і їх жінок. І патиків нарубай, і в ліс за патиками піди, води наноси, і хату підмети, і бараболі настругай — взагалі все, що він на-каже чи вдень чи вночі.”

“А чи не знаєте, як ваш комісар пишеться?” питаю я.

“Точно не знаємо, а здається. Преображенський.”

Думаю собі, чи це не той самий, що мені вслід кричав: “Або ти, або я, а нам обом на цім світі нема місця!”

От, думаю собі, собачий син, як до влади дірвався, то і про експлоатацію забув, яку вони обіцяли знищити. Подумав я трохи, та й кажу до хлопців:

“Відвезіть ви це дерево до комісара, наберіть де тільки можна хліба, сала, солі, сірників, цукру, і все, що можна з'їсти і гайда сюди назад. Тут ми зорганізуємось в партизанський відділ, і запротестуємо проти їх мобілізації труда, і покажемо, як то можна людей так мучити і забивати.”

Хлопці переглянулись поміж себе і кажуть:

“Ми пішли б і ще декого зі собою привели, та не знаємо вас і не знаємо чи можна вам вірити. Бо з нашого села вже багато хлопців згнуло, що повірили різним спасителям.”

“Як хочете так і робіть, а я вам правду кажу, бо ціль мого життя є пімста самому лютому мойому кату, який в той час називався Преображенський-Воскресенський. Він дуже надомною знущався і підписав присуд щоб мене ростиляли і я утік будучи вже в дорозі до страчення. Тепер збіраю хлопців, щоб допомогли мені перевести в життя мою пімсту. Буде колись час і я вам про це все оповім. Тепер ідіть, але про нашу зустріч нікому не кажіть. А вдома скажіть що ідете на мобілізацію, а яку, не кажіть. Як будете вертати, ідіть обережно. Я на вас буду чекати отут в цих корчах при дорозі. Всіх охочих приведіть зі собою.”

Хлопці хутко обрубали галузя дерева, зложили його на віз і поїхали, а я пішов до своєї прибраної хати. В хаті все по старому — очевидно нікого не було. Сів я на лавку і задумався: Добре, як ці хлопці мені по-

вірили і прийдуть, ну а як комісару про свою зустріч передадуть. Тоді кажи, амінь. Ти вже не втечеш!

День довго тягнувся, вже і терпеливості бракує. Ходжу із кутка в куток і ляк мене бере. Почало смеркатись і я тихенько пішов на призначене місце. Знайшов в корчах товстий корч, сів на нього і з нудьги задрімав. Прокинувся як у лісі було цілком темно — а моїх хлопців нема. Хотів вже встати і йти додому, коли чую на селі забрехали пси, видно хтось їх потривозив. За якийсь час чути — хтось іде і потиху між собою балакають. Підійшли до берега ліса і стали. Чути, як хтось питає:

“А ти добре знаєш, що то наш чоловік? Ну, а як комісарський?”

“А хто його зна, він казав так як би був наш. Але вони тепер так всі брешуть, що і не розбереш де правда.”

“А деж ми його в таку темну ніч знайдемо?”

Тут я обізвався, привітав їх, і кажу: “Я на вас, хлопці, вже давно чекаю.”

Два хлопці почули мій голос і побігли, відбігли трохи і стали. Наші хлопці їх покликали і вони повернулись до нас.

“Ну, хлопці,” кажу їм, “тепер ходім, тільки дорогою ані слова не говоріть, щоб хто не підслухав.”

Так ми дійшли до хати і зараз упорядкували охорону, а решта засіла за ослін. Почали оповідати, як вони з села хитро відходили, принесли зі собою дві рушниці, набої, одну шаблюку, трохи хліба, сірників, солі, цукру і сала добрий шматок.

Уговорились що по черзі будуть один другого зміняти. Зараз принесли патиків, накидали в піч бараболі, запалили в печі, позаслонювали вікна, у баняк налили води, щоб загірлася на чай.

Я ще раз вийшов до вартового і поставив його так, щоб він добре чув, як хто буде йти шляхом.

Коли я повернувся до хати, бараболя була готова. Всі сіли коло стола і почали їсти і пити чай. Правда, начиння у нас було мало: одна шклянка, одно горнятко, дві мисочки і тарілка, але ми дали собі раду і пили по черзі.

Похвалив я хлопців, що принесли рушниці для вартового. Тепер ми вже зі зброєю дамо собі раду. Шкода, що тільки замало і нема де дістати більше.

“Як то нема де дістати?” каже один з хлопців. “Завтра рано з нашого села поведуть на страчення чотирох селян, а їх поведуть солдати, а солдати мають рушниці, а ми можем їх відібрати. Я про це чув, як комісар давав наказ.”

Я відразу обміркував, що це можна легко зробити, а тоді ми мали би вже шість рушниць і спасли би від смерті бідних людей.

Зараз пішли спати, а на завтра наказав залишитися вдома двом хлопцям для охорони, а всім встати рано о третій годині. Одну рушницю

беру я, а другу молодий, а спритний хлопець Андрійчук, що був одно-річником в царській армії. Шаблюку залишили вартовим, їмже дали ще й вили.

Рано о третій ми всі вже поснідали і нас шестеро пішли на поміч нещасним. Той, що оповідав про це, йшов попереду, а ми за ним. Погода була холодна, вітер залізав у всі шпари нашої бідної одежі. Було доволі тяжко іти, а все таки до розсвіту ми вже були коло того місця, де буде екекуція. Двох хлопців поставили у самім селі, звідкіль поведуть арештованих, і мусять через пластунів дати знати, у який бік поведуть їх. Ми залишилися поза селом, ближе до місця страчення.

Тільки почало світати, як прибіг пластун і каже: “Я бачив, як повели чотирох селян на Харківське шоссе. Два солдати ідуть по бокам а два ззаду; всі з рушницями. Ті два, що ішли спереду, йшли дуже байдужно і все лялялись, що їм не дають спати.”

Мої хлопці вже добре знають де тратять людей і тому я сказав їм: “Ходім о цією балкою і ми їх обженемо, а там при дорозі є бугри; ми за ними сховаємось.”

Тільки ми прибігли до тих бугрів, зараз залягли і бачимо — по дорозі ведуть селян. Я тихенько зліз з бугра і кажу Андрійчуку: Ти лягай за оцим бугром, що попереду тебе і вибійрай собі на мушку кого хочеш і чекай на мій стріл. Тоді і ти стріляй. А ви, хлопці, починайте тоді кричати наказуйте кинути зброю, руки до гори.

У цей час арештованих підвели до нас на яких 50 кроків і заставили все по старому робити, а самі закурили сигаретки і люльки і балакають про різні веселі річи.

Я взяв на мушку старшого, добре націлив і пустив свою кулю, яка зразу положила двох, а в цей час Андрійчук і собі почав стріляти і забив двох. Хлопці кричать; ті два солдати, що залишилися в живих, почали тікати, а за ними побігли арештанти і пробили їх їхніми багнетами.

Ми зібрали всіх забитих до купи, вирили яму і закопали. Селянам казали знести зброю і набої. Арештовані, від радощів, що їм спасли життя, обливались сльозами. Я їм запропонував:

“Коли хто хоче, може залишитись з нами, або іти куди хто хоче.”

Один з них почав просити, щоб його відпустили бо дома ніхто не знає що з ним, а як почують про його арешт, то будуть дуже пригноблені. Він сам з Полтави, а був на селі на роботах, там нізачо його арештували і як би не ми, були б стратили. Я відпустив його і радив бути обережним і не попадатись ворогові в руки. Питаю і тих що залишились, може і вони хочуть іти додому. Та вони в один голос відповіли:

“Ми тепер хати своєї не маємо, і тому радо залишаємось з вами, а то куди не глянь, скрізь вороги, а головно яничари.”

“Ну, коли так, то ходіть з нами; всім буде робота.” І ми пішли весело додому. Тепер маємо вже одинадцять чоловіків, вісім рушниць, дві шаблі і триста двадцять набоїв. Прийшли ми до хати як сонце стояло

вже високо, а були так помучені, що, під охороною вартових, всі полягали спати.

Аж на другий день рано ми прокинулись, після добре виспаної ночі. Я вийшов з хати, добре вимився холодною водою, оглянув варту, бачу що і хлопці один за другим вибігають щоб помитись; другі вже зварили чай і ми сіли його пити. І тут я запропонував, щоб кожен, кого ми спасли від смерті, оповів нам хто він.

Перший, що блище до мене сидів, каже: “Я був фельтвебель Волинського гвардейського полку. В селі, як повернувся зі служби, був соцьким. Підчас революції амнестовані злочини донесли на мене, що я про них свідчив, що вони злочини. А було це так: Злочини ограбували пошту, убили поштаря і сховались на селі. Коли жандарми приїхали на село то знайшли їх і забрали до арешту, а я про це довідався аж тоді, коли їх вже забрали. Зовуть мене Петро Кравченко.”

Другий був волосний писар. Таксамо його оговорили дезертери, що він про них давав знати воїнському. Це був Михайло Павловський.

Третій був у Полтаві поліціантом, Микола Житков, і його всі знали і жалували і мав нагороди, як годинник так і медалі. За що арештували, не знає.

Всі ці люде не зносили нового панування, які давали народу: сльози, муки і смерть. Цим людам рішучо можно було довіряти і тому ми прийняли їх до себе. Тепер я звернувся до всіх з такими словами:

“Хлопці, всі ми на щастя, спаслись від смерти, до якої нас приговорили, не за те, що ми кримінальники, що ми когось забили, підпалили, обікрали, а тільки зате, що ми чесно виконували свої обовязки перед батьківщиною по наказу того уряду, який в той час мав право давати накази: Мільони найкращих синів російської держави, як українці, пішли захищати свої землі, які хотів захопити ворог. В тій боротьбі багато зложили свої голови, ще більше покалічено і тепер за те все, що ми виконали наші обовязки, за це нас називають царськими лакузами і народними непотрібами і за це карають нас на горло. Як ми можемо вірити цьому урядові, де нема правди, честі? Я не в силах передати вам, що переживає моє серце, мій розум, мої нерви! Одно скажу: Моя ціль це перше відплатити моїм ворогам за поруганя, за ті муки, що я переніс у тюрмі, і як вели мене на страчення. Друге — паралізувати роботу катів і визволити покривжених і вирвати з рук смерти безвинних людей. Чим тільки можемо, мусимо допомагати всім, хто опинився в такому самому положенню, в якому і ми всі були. Тепер хлопці, така умова: Кравченко буде нас годувати, Житков пильнувати хату, як ми будемо в роботі, а ми всі будьмо готові до праці! Кожен день молодші хлопці підуть по селах і будуть прислухуватись, чи не чути там про які виступи катів, і збирати все можливе для харчування. Я сьогодні разом з Андрейчуком підемо на головний шлях, що біжить з Харкова, по якому їздять грубі риби ворога з ріжними донесеннями і розпорядженнями. Опівночи ми будемо дома, як би нас не було — вишліть пластунів на розвідку. Як би трапилось нещастя, я постараюсь залишити сліди. Знак наш в часі небезпеки — два довгі свисти, один за другим. Хлопці, що підуть на село, нехай збр'ї зі собою не беруть, щоб не звернути на себе уваги, а

для охорони себе, як би трапилась якась біда, залишайте близько села пластуна; цей мусить бути з рушницею.”

За пару годин, як добре поснідали, пішли два хлопці в село, де була ставка якогось каторжника. Пішов і я з Андрущенком. Ми взяли зі собою два карабіни, завинули їх у шмаття так, що в кожному хвилину можна було б стріляти.

Ідемо собі лісом, перейшли поле і вийшли на Житомирську фарму; звідтіль на Харківський шлях, що веде до Константинограда. Було холодно, вітер добре докучував, місяць сховався за хмари і на дворі лише жаряво. Тихо, нічого не чути; десь забрехали собаки, ми зупинились, сіли собі на великий камінь при дорозі і прислухуємось. Наразі чуємо: хтось їде з Миколаївки; чути як коні тупотять по замерзлій землі, і віз давно немазаний, скрипить як навіжений. Ще трохи і вже чути як візник поганяє коней, щоб скорше бігли. Комусь пильно їхати... Коні почували нас і почали храпати; фірман вилаявся і далі поганяє. Наперед коней став Андрейчук і схопив їх за посторонки. Коні кинулись вбік і стали. Я підійшов до візника, а він загрозив мені батогом і каже:

“Геть з дороги, як не хочете брати клопіт на свою голову.” Цей добродій показує головою на якусь постать, що закутана в добрий кожух, спала на возі. “Їде по дуже важних справах до Константинограда; крім того це особа, яку рухати я не радив би нікому!”

Особа спить і не пікне. Андрійко підійшов до неї і підняв за ковнірець та питає: “Хто ти такий?”

В цей час зпід кожуха висунулось якесь хлопа-жидинятко років 17-18 та як почне кричати, не кричати, а як скажений верещати і лаятись. Де воно, мале, так лаятись научилось? Руками під самий ніс Андрійчука суне; фірмана вдарив по голові і наказує їхати, а мені погрожує всіма муками пекла, як я його зараз не відпущу, бо він самого найголовнішого Воскресеньського секретаря. А він як довідається від мене, що його секретаря якісь грабіжники затримали при дорозі, біда буде!

“Моя робота тепер дуже пильна, бо в околицях Константинограда появилсь бандит Дроздов, що утік зпід варті, забив свого товариша, а недавно перебив цілу варту. Його за всяку ціну живого чи мертвого наказано доставити до головної ставки і буде біда всім хто буде мішати це зробити.”

Тоді я звернувся до цього великого чоловіка і кажу: “Замовчи, цуценя! Я є той страшний Дроздов, що ти його шукаєш. На, бери його о тут голими руками!” Говорю це тихо, спокійно. А далі кажу: “Ти такий молодий хлопець і вихвалюєшся, що працюєш у такого гаспида, злочинам якого нема рівного на світі?”

В цей час цей секретар витягнув револьвер і стрілив в Андрійка, щоб пустив коней і розбив йому плече; закричав на візника: “Гони що є сили!” І в цей час навів револьвер на мене — тільки це був його останній рух. Андрійко зауважив його рух і стрілив в його погану голову. Проклята звірюка здохла! Візник зліз з воза і побіг через поле і тільки видно було як розвивався його лапсердак. Андрійко хотів і в нього пустити кулю, та я спинив. Защо його вбивати, коли він нічого

невартний? Він вірить, що начальство від Бога і тому він всякому начальству повинується і перед ним труситься.

Секретаря-ката скинули з воза у рів, сіли на віз і поїхали в проти-лежний бік, щоб замилити сліди. Об'їхали Миколаївку і приїхали додому доволі пізно. Розпрягли коней, завели в стайню, посипали землю соломою, щоб тепліше було; на возі знайшли торбу з вівсом і дали коням їсти. Опісля віднесли до хати все, що було на возі і стали оглядати. Перед тим я перев'язав покалічене плече мого хлопця. Рана була нетяжка і скоро загоїться, як не буде зараження крові.

Між тими річами, що ми принесли, було: ціла торба шушаків, бочка масла, кошик сиру, скринька яець. Для нашої громади це була як на свята така радість! Андрійчук, стративши багато крові, заснув і спав як мале дитя. Я сів на ослонику і задумався: Яка гірка доля переслідує мене і все з цим самим катом, якого я ніколи до цього не бачив і не чув... і все чую його пророчі слова: “Або ви, або я, а обом нема нам місця на цім світі!” Або останній наказ: “Жувого чи мертвого Дроздова привезіть до мене!” Думи мої понесли мене далі: чого він до мене причепився? Ну добре, думаю собі, приймаю твій заклик: “Або ти, або я — до загибуні!”

Час летить. Вже ми маємо шестеро коней, три вози, людей нас всіх вісімнадцятеро; всі озброєні рушницями і револьверами; багато добра ми повернули селянам, багато спасли від неминучої смерті.

Вже минув місяць або і більше, точно не памятаю. Одного разу вечером повернувся Андрійчук з Константинограда, привіз харчі і багато новин, і між іншим каже: “Дуже важна новина. У Константинограді точно знають, що сьогодні під великою охороною їде до міста Воскресенський; з ним їдуть два комісарі судові, і два члени бойової організації. Від села до села охорону перебрала на себе міська сторожа; крім того його охороняють чотири кінні боевики. Сподіються його на місці десь коло 11-12 уночі...”

Це була надзвичайна новина і коли вони не збрехали, що поїдуть цим шляхом, то будемо мати бій. А всетаки бере сумнів, щоб такі розважні злочинці і не могли сховати маршрут своєї дороги... Ну, нехай так, я готов до всього!

Це була така несподіванка, що у мене у голові закрутилося і я виїшов на двір, трохи прийти до себе. Зараз вирішив негайно створити план і їхати, щоб покінчити, так чи сяк, цю боротьбу і почати інше життя.

Я вернувся до хати. Хлопці передчували, що буде робота і всі на мене чекали. Даю наказ: “Варта та сама залишається на місці. Кому не вистарчить верхового коня, хай сідає на віз.”

План був такий: Четверо хлопців їдуть возом через село Михайлівське і проїхавши його верстов три до чотири, стати серед дороги, ніби направляючи зломану вісь. Очевидно вони стягнуть на себе охорону, а ми всі будемо наготові допомогти їм, коли буде слухний час. Так і зробили і поїхали: віз дорогою, а ми навпростець через поле, рівне як степ; нема де зупинитися очам. Так доїхали до річки Орел і її берегом натрапили на гай, що тягнеться аж до самого шляху. Тут ми зупинили коней, злізли і оглядаємо все кругом: бачимо — наш віз вже стоїть на

дорозі верстви півтори від нас. Відвели коней в середину гаю, позав'язували морди, щоб не іржали; стоїмо і чекаємо. Коло девятої почули як коні тупотять по дорозі. Скоро побачили двох верхівців, що виїхали ізза села; за ними кроків пятьдесят коляска, за нею знова двоє верхівців. В цей час передні побачили наш віз на дорозі; зупинилися, оглянули і поїхали скорим алюрем до воза; коляска таксамо зупинилась. Один з них встав і через далекозір оглядає що там робиться, а опісля закричав: “Скиньте той віз з дороги у фосу і всипте добрих нагаїв хлопцям, щоб пам'ятали про цей день!” І сів.

У цей час наші хлопці зявилися як ізпід землі й оточили зі всіх боків коляску і наказали: “Руки догори!” Візник скочив і почав тікати, але куля його дігнула. Зі всіх боків воза почалася стрілянина і все-стихло, аж тоді, як ворог піддався. Тільки один кінь без верхівця прибіг до коляски; його хлопці забрали і відвели набік.

Це все було так скоро зроблено, що ті троє; що сиділи в колясці, одуріли, мовчать. Я підійшов до них з револьвером у руці і кажу: “Арон Цімерман, виходь з коляски, бо я маю з тобою деякі порахунки!” Тут він прийшов до себе і почав кричати, якби його хто різав:

“Зрада, зрада! Тримайте їх! Я їм покажу, де раки зимують!” А потім звернувся до своєї кумпанії і закричав: “А ви, зрадники, чого мовчите? Чому не стріляєте? Я вас всіх на мутузок візьму!”

Ми стоїмо і сміємось з його перестраха. Після гвалту його прибічники зірвались на рівні ноги; один кинувся на Адрійчука, а другий на Павловського і почали стріляти, однак у цей мент кулі наших хлопців закінчили їх. А Цімермана, вже покаліченого, положили на землю.

Боротьба закінчилась нашою перемогою. Ця сволота більше нікому шкоди не зробить. Хлопці переловили всіх коней і поприв'язували до воза. Всіх забитих зарили в землю. В нас один забитий: жандарм розрубав йому голову. Другому перев'язали руку пробиту кулею. Коляску я приказав порубати і спалити, а опісля підійшов до мого головного ворога Цімермана і дивно стало: де ділась його амбіція? Трясеться і як пес бігає очима по всіх особах, як той вовк, якого заскочили гончі пси. Я питаю його:

“Ну, що, Арон Цімерман, пам'ятаєш свою погрозу: ‘або він, або я, а обом нам нема місця на цім світі?’”

Він довго дивиться кругом, нарешті каже: “Чого ви хочете? Я є маленьке колісцячко у великий машині і більше нічого!” А сам трясеться. Тоді я щераз питаю його: “Пам'ятаєш, як ти наказував вдягати на мене божевільну сорочку, як ти мене вислав на кару смерті?”

Тут він як закричить: “То це ви, Дроздов? Знову ви і все ви — і скрізь ви! Давайте — помірися! Я зроблю вам все, що тільки захочете: дам багато грошей, дістанете повну амнестію, дістанете відповідальну роботу з великими грішми; нам таких робітників треба, особливо з таким спритом і з такою амбіцією, що навіть від смерті утікають.”

У цей час підійшов до мене Житков і каже: “Ми знайшли у колясці оці папери.” І положив передо мною цілу купу паперів. Беру перший:

“Негайно змінить назву таких сел. . .” Це я відкинув. Опісля подивлюсь. “Негайно зібрати податки, вживаючи всіх засобів. За всяку ціну зловіть одного із головніших ворогів революції, Дроздова, і без суду на місці розстріляйте!” Переглядаю далі. Написано дуже таємно: У власні руки! Читаю: “Петлюра зі своїми слободянами підходить до Святошина (біля Києва), з другого боку Пресовський, в Бердичеві Балабачан, у Виниці до Козятина Сікевич — всі натискають на наші війська і так само йдуть на Київ. Німецькі ешалони у Користишові. Негайно всі установи приготуйте до евакуації. З контрреволюціонерами поступіть по закону: по містах організуйте партизанські відділи. Евакууйте все, що можливе, головню продукти живности. Агітаторів відповідальних призначайте з вибором. Всіма силами розкладайте війська, особливо добровольців; від себе додайте, що треба. Цілком довірено!”

Ця остання вістка була така радісна, що ми всі голосно закричали: “Слава Україні!” і заспівали “Ще не вмерла Україна.”

І так стало радісно! Невже наші мрії сповняться, і знов будемо вільним народом.

“Я одного у вас прошу, будьте справедливі і відішліть мене на суд справедливий, чесний. Нехай суд вияснить мою вину і чи винуватий той, хто чесно виконує накази свого уряду?”

“Добре,” кажу, “ми будемо тебе судити так, як ти судив нас. Тепер відповідай: Чому ти відправив на той світ стільки людей зате, що вони чесно виконували свої обовязки? Защо ти хорим людям наказував одягати сорочки божевільних? Защо ти без суду стільки народу покалічив? За все, що ти зробив для мене і мого народу ми постановили тебе знищити.” Я дав наказ його вивести у гай і там застрілити. За кілька хвилин чути було сальву. З головним моїм ворогом я покінчив. Зарили його посередині дороги, щоб кожний міг його копнути за всі його звірства.

День був дуже тяжкий і я відпустив всіх спати, а сам почав думу думати, що далі робити і як спасти тих, що в тюрмах сидять і при відступу ворогів наших будуть знищені. В таких думках я заснув. Треба шукати іншого місця осідку, бо ворожі організації цього нам не подарують.

На другий день я зібрав всіх своїх хлопців і порадив їм залишитися тут ще трохи і слідкувати за тим як підійде наше військо і тоді вписатися до нього. Я сам, Андрійко і Лопушанський підемо до Константинограду, там розвідаємо як стоїть справа і будемо старатись якнебудь злучитися з нашим військом, а їх інформувати про все. Ми оправили могилку нашого козака, поставили хрест і прибили дошку на якій написали його ім'я.

Я передягнувся у робітничу одежу, вимазав собі руки і лице як би після роботи і ми пішли. Андрійчук і Лопушанський пішли впрост до своїх рідних, які замешкали серед самих бідних горожан, а я пішов до товариша мого батька, по університету в Києві, адвоката Дороднищина.

Подорозі ніхто на мене не звернув уваги і коло восьмої години ввечера я вже був коло його помешкання. Знайшов прибуту картку на дверях і довідався, що він живе на другому поверху. Подзвонив раз, два —

нема нікого. Стою у нерішучості — що робити? Тут чую, хтось підійшов до дверей, відчинив їх і питає хто я такий і кого хочу бачити. Це була дівчина доволі уродлива, тільки її оченята бігали на всі боки. Я привітав її чемно і кажу: “Хочу бачити пана адвоката Дородничина.” Вона якось злосно на мене подивилась і каже: “Тут ніяких панів нема; а подруге, цей адвокат тепер не урядує, бо уряд на його писанину не звертає ніякої уваги.” Вже хотіла перед моїм носом зачинити двері. Я зауважив її рух, відіпхнув її від дверей і зайшов у сні і думаю собі: Булаб ця дівчина гарною прикрасою десь на вербі, бо конечно це є отруя сучасної хороби. . . А вона як закричить: “Куди ліжеш, байструку?” Хотіла мене вдарити. Я відвів її руку, а вона зубами учепилася за мое плече і кричить: “Ти, злодяго, куди преш? Хочеш певно на гиляку піти!”

На наш крик вийшов адвокат і питає, що це за крики в його хаті? А дівчина як засичить: “Цей злодюга лізе до нашої хати. Хотів ограбувати і мене жорстоко побив.” Адвокат перевів очі на мене як би питаючи те правда. Я зараз же відповів, що все брехня. “Я просив її, щоб пустила мене до вас по приватній справі, а вона розсміялася і каже, що тут ніяких панів нема, а адвоката цього вже викинули з уряду, і перед самим моїм носом хотіла замкнути двері. Я на це рішучо не позволив.”

Тоді адвокат питає мене: “У якій справі ви хочете зі мною говорити?”

Я глянув на дівчину і кажу: “Я хочу говорити з вами пане, адвокате, відносно моїх родинних справ.”

Адвокат відчинив двері до свого кабінету, і каже: “Прошу до середини.”

Як ми зайшли у його робочу кімнату, я зараз оглянув все, що було перед моїми очима. Кімната, як кімната: посередині великий стіл, два крісла оббиті шкірою, шафа з книжками. Господар попросив мене сісти і щось хотів запитати. Коли чуємо — коло дверей хтось підслухує. Адвокат тихенько встав і раптом вірчинив двері, а за дверми підслухує та сама дівчина, що тепер почала нібито підмітати підлогу. Повернулась і без усякого засоромлення пішла.

Я взяв олівець і написав: “Я, Степан Дроздов, син Петра, вашого товариша з університету.”

Адвокат аж підскочив, як прочитав. Підійшов до мене і почав цілувати: “Я гадав, що тебе вже давно нема серед живих на цім світі.”

“Ні,” кажу, “ще, хвалити Бога, живу і маю надію дочекатися тут нашого славетного українського війська, яке іде сюди і передові частини його уже у Полтаві, а незабаром будуть тут!”

Адвокат почав скорою ходою ходити по кімнаті і каже: “Яка то радість! Того ми дивувались, що Воскресенський, який мав сюди приїхати, — десь забарився, а тут все евакують. . .”

І я встав підійшов до Дородничина і кажу: “Воскресенський не запізнився, а його чортяка забрала з цього світу за його злочини!”

Тільки я це сказав, як за дверми щось грюкнуло і побігло.

Адвокат похитав головою і каже: “Це та дівчина все підглядає, що я тут роблю. Вона є на службі у цих бандитів. Я дуже радий, що ти до мене зайшов. Зараз нап’ємося чаю. Я загрію окріп.”

Старий пішов до кухні і я за ним. Обійшли цілу хату, а тої дівчини вже нема, — десь побігла, певно до своєї влади. Господар вже починає турбуватись і все заглядає у вікно. А тут і вода загрілась. Запарили чаю, сидимо і п’ємо; старий утішений, оповідає мені про все те, що він тут пережив.

Нараз хтось стукає у двері. Це повернулась дівчина. Господар питає її: “Де ти була?” А вона визвірилась і каже: “Забудьте, товаришу, ті часи, коли я мусила вам говорити де була і що робила! Краще сидіть тихо і не лізьте туди, куди вам неслід!”

Це на мене зробило дуже погане вражіння і я глянув на дівчину зі злістю й ненавистю. А вона як присне і питає: “Чого на мене дивитесь і свої баньки витріщили? Я вас не боюсь і мене не залякаєте. А може хочете зі мною порахуватись, як порахувались з Воскресенським?” Вона вибігла з кімнати й замкнула двері на гачок.

Дороднищин глянув на мене, я на нього. Оба ми зрозуміли, що знова біда іде. Я порадив адвокату випустити мене через кухню на вулицю, а я другий раз до нього зайду.

Ми пішли до одної кімнати — двері зачинені, до другої — те саме. Що робити? Я до вікна, хотів скочити, було невисоко, а на вулиці вже стоять яких двадцять солдатів з рушницями. Адвокат трясеться і мовчить; я скоренько до столу, розірвав той папір, що я написав хто я такий, сів і чекаю. Все одно пропав. Тікати нема куди. Чуємо — хтось знова грюкає у двері. Дівчина відчинила двері і каже доволі голосно: “Цей бандит он там у кімнаті.”

Ще хвилинка — двері в нашу кімнату відчинились і в них з’явилися постаті з револьверами у руках і кажуть: “Руки догори!” а хінчик іде з мутузком до мене. В цей час якась погана пика підійшла до мене і каже: “Нарешті ми тебе зловили і тепер уже не втечеш!”

Мене звязали і як би не ваші відділи, що на щастя моє, знайшли мене у льоху гімназії, мене вже не булоб серед вас. Дальше ви вже все знаєте...

* * * *

Я дуже подякував сотникові Дроздову за оподівання, відправив його наніч до лазарету у Лозовій а сам поїхав на фронт...

РОЗПОРЯДЖЕННЯ В ПОЛТАВІ

Коли оглянув генерал Натієв Запорозьку групу, він звернув увагу, що до Запорозького полку, яким керував Полковник Загородський, було прилучено два куріні першого Богданівського полку, який за те, що не хотів виступати проти Муравйова, був розформований, але тепер, коли українці знова пішли на фронт, пішли і ці два батальони під керуванням полковника А. Шаповала, але як частина Запорозького полку. Полковник Шановал від імени богданівців просив генерала Натієва, щоб їм дозволили йти в бій під своїм Богданівським прапором. Я підтримав їх просьбу і додав, що цей полк вже має свої заслуги в боях за Україну, як стояв у Києві й Житомирі і тепер підчас нашого переходу був зразковим по виконанню карности і послуху. Генерал Натієв своєю владою затвердив цей полк як військову частину в Славянську групу.

Опісля генерал Натієв запросив мене і моїх штабовців до готелю на обід о шестій годині.

Тимчасом я зайшов до канцелярії Запорізького корпусу, там познайомився з його начальником штабу, полковником генерального штабу Воржбіцьким і старшим адютантом сотником Шпілінським. Обидва молоді українці повні ентузіязму, енергії і оптимізму. Перед ними лежала мапа України і вони кольоровими олівцями помічували розміщення своїх і ворожих сил, а зокрема німецьких.

Від Полтави генерал Натієв вирішив поділити запорозьку групу на дві частини: одну під керуванням полковника Балабачана, а другу — полковника Сікевича.

НАКАЗ

По Запорозькій групі:

М. Подтава

3-го квітня, 1918.

Легенда: Червоні під керуванням Коцюбинського відходять на Харків і далі на Курськ. Кавказька група під керуванням Єгорова і Лазарева спішить щоб захопити вуголь близько Микитівки, Горлівки, Добальцева і там злучаться з робітниками донецького району. Головна їх позиція недалеко Барвінкова. Збірні сотні гвардійського корпусу під керуванням Качалена і Марусі Тамзен тримаються недалеко Константинова і Білолуцька.

Отряду бути готовим 4-го квітня, 1918 року.

ХАРКІВСЬКА КОЛОНА

Полковник Балабачан:

2 другий Республіканський полк 3 курія,

2 важкі батерії,

1 кулеметна сотня,

1 сотня кіннотчиків,

1 броневий потяг.

Всім військам погрузка станція Полтава 4-го квітня, 8-ма година рано. Напрямок: Харжі. Я буду при Харківській групі. Ранених відправляти до Полтави. Перев'язочний пункт при потязі.

Заступники мої: Отамани Сікевич і Балабачан.

Отаман Натієв,
Начальник штабу Вержбіцький
Старший адютант Шпілінський

СЛАВЯНСЬКА ГРУПА

Отаман СІКЕВИЧ.

1 дорошенківський полк 3 куріня — Полковник Загородський. Богданівський полк 2 куріня — Полковник Шаповал. 3 гайдамацький полк 3 куріня — Сотник Савелев. 2 батареї легкої і 1 важкої — Капітан Одинець. Панцирний і броневики — Полковник Болотов. Інженерна сотня — Сотник Андрієвський. Старший лікар — Бахмач. Кінна сотня — Сотник Лавич.

Ранених відправляти в Полтаву.

Посадка на станції Полтава. Маршрут Константиноград, Лозова, Славянськ, В авангарді Кіннота Гордієнківського полку. Полковник Петрів 5 сотень.

Натієв.

* * * *

Точно о шестій годині я і мої штабовці були уже в готелю на обіді (на запрошення генерала Натієва. За обід сіли: Генерал Натієв, Отаман Сікевич, Полковник Петрів, Загородський, Балабачан, Шаштовал, Вержбіцький, Шпілінський, Савелев, Гадзінський і Байов. Обід спеціально замовлено український: Борщ, вареники з сиром, вареники з капутою і сливками, до цього чудова сметана, молоде порося, а для генерала шашлик. Було що і випити. Закінчили їсти о якій восьмій і почали пити чай. Отаман Натієв познайомив нас про своє вражіння з візиту у німецького генерал-лейтенанта барона Ренера, який щойно приїхав до Полтави і де на двірці його стрічали як німецькі так і українські представники влади. В головній почекальні зібралось багато людей. О пів до четвертої пополудні приїхав потяг. З вагону першої кляси вийшла людина в генеральській німецькій уніформі, вищий середнього росту, доволі товстий, з закрученими а ла Вільгельм вусами, з моноклем на оці, одягнений шикарно як на парад. Скорими кроками вийшов з вагону, прийняв рапорт від вартового старшини, вислухав доклад німецького начальника дивізії.

Він почав обходити всіх присутних. Я стояв першим на правому крилі. Начальник німецької дивізії предтавив мене як головного команданта українських військ в бойовому участку. Генерал Ренер дуже сердечно подивився на мене і привітав по українськи:

“Радо вітаю вас, генерале Натієв, як свого ворога в російській армії, а тепер як союзника української армії.” І подав мені руку й попросив разом з ним сісти в його авто і поїхати до нього на балачку.

Через кілька хвилин авто зупинилось в домі бувшого російського губернатора. Почесна варта віддала салют; генерал попросив всіх присутніх дати йому можливість переговорити секретно з генералом української армії. Всі присутні уклонилися і перейшли до великої залі а мене генерал забрав до кабінету. В коротких словах я передав йому все те, що ви вже знаєте з диспозиції. Генерал дуже уважно все вислухав, робив помітки на мапі і як великий поклонник Бісмарка, який мріяв про українське князівство, каже:

“Без сумніву ми разом ворога поб'ємо і тоді в Європі і по цілому світі молода Україна, як самостійна держава, розвернеться у всій своїй красі!”

На це я попросив у генерала слова, і кажу: “Пане генерале, радо вітаю ваші слова, одно хочу додати, що повстане не нова-молода Українська Держава, а стара великих князів, королів і гетьманів — соборна, незалежна, велика Україна!”

Генерал скочив з крісла і голосно закричав: “Браво, браво!”

“Пане генерале, я помилився, моя стара голова часами робить помилки. Цілком підтримую ваші слова. Я вже переїхав від самого далекого нашого кордону через велику частину України і скрізь бачив вашу незрівняну землю. Це є золоте дно. Недаром москалі так трималися цього золотого дна. Я приглядався і до ваших селян. В той час коли в Німеччині вже з лямпою не найдеш на селі здорових людей до зброї — то в вас ще повно цього матеріялу. Генерал забув, що він переїздив Україну підчас революції і вся Україна була наводнена дезертирами, які пробіралися до своїх земель. Я його не перебивав — хай остається при своїй думці.”

На прохання генерал відпровадив мене до дверей і обіцяв вечером прислати свої диспозиції і секретні гасла. Просив вислати для зв'язку старшину, який розуміє німецьку мову, і обіцяв прислати і свого старшину в наш штаб.

Вражіння він зробив на мене ділового генерала. Нам з ним дітей не хрестити. А який він буде — побачимо; вже не одного такого бачили.

В цей час вартувий приніс телеграми і пошту. Генерал Натієв наказав начальнику штабу їх прочитати.

Перша: Німецьке командування внесло проект в Центральну Раду, обов'язково засіяти всі землі на Україні, які звільнені від окупанта, бо хліб буде потрібний не тільки Україні а й німцям. Тому хто засіває землю, належиться і урожай. Він за зерно одержить гроші по відповідним цінам. Селяни, які забрали більше землі, як могли обробити, будуть покарані бо це є шкода для армії і народу. Там, де залишилася земля державна, церковна і поміщицька — мусить бути засіяна урядово.

Міністр Ткаченко.

Німецька і австро-угорська влади на місцях установили польові суди і заповнили тюрми арештованими. — Ткаченко.

Телеграма з Проскурова: — Через станції Волочиска, Броди, Ради-

вилів. Німці висилають багато потягів наладованих худобою, житом, пшеницею, салом, цукром — під гаслом, що то трофеї відібрані від большевиків. Вже вислано 19 потягів по 52 вагони.

Телеграма з Києва: Коло Таращі заворушення повстанців проти окупантів. Міністерство закордонних справ повідомляє, що з німцями підписана умова, що вони, як тільки установиться порядок на Україні то зараз залишать наші землі. Умову підписав Голубович і Гертлінг.

Наша розвідка з Харкова подає, що ворожі штаби тікають до Курску і Вороніжу; солдати кидають армію і тікають по хатах; в судах іде суд скорий но неправий. Іде конфіскація майна буржуїв. Темні організації грабують все, що під руками. Страх перед окупантами дуже великий. Броневі авта бігають по Харкові і б'ють на всі сторони.

Розвідка з Константинограду доносить, що все підготовлено, щоб зірвати всі склади зброї що залишили румуни, цукроварню і станцію. Кругом риють шанці.

Телеграма з Одеси: Мадярський генерал Беличка, повертає землі поміщикам і відбирає все награвоване; селян карає своїм судом.

Київ: Центральна Рада дні і ночі переговорює з німцями, які вже і слухати не хочуть. Є чутки, що німці готовляться до якогось перевороту.

Ці відомости на нас всіх зробили погане вражіння. Всі злостились на тих, що підписали з німцями умову і не договорились на яких засадах; що вони мають робити, а чого ні; що господарем України є її уряд і без нього ніхто на Україні не має голосу. А то таке дурне.

“Дивіться,” каже Натієв, “до чого може довести сентиментальність! Влада без державного війська, збудована лише на утопіях соціалізму, це одна загибель. (Сьогодні ми бачимо результати).”

Прочитавши це все, ми пішли по хатах. Генерал Натієв пішов зі своїми штабовцями до готелю. Я пішов на залізничу станцію, щоб дати наказ для завтрішньої дороги і вислати телеграми туди, куди слід.

Закінчив роботу на залізничій станції і перемучений пішов до призначеної кімнати в готелю. Було вже недалеко півночі. Тут на мене вже чекала телеграма від сотника Савелева, який пише: Страшний дощ перешкаджає скоро іти на призначене місце для сторожі; шляхи розмиті, болото по коліна, але вкінці він вже виставив застави і вислав сторожу, а сам розташувався 12 верст від Полтави в селі Абазівка. Разом з цим висилає плян з легендою.

Я хотів лягти спати, але треба було вислати в підлегли мені частини наказ на завтрішній день. Сів я за стіл, розложив мапу і виджу:

НАКАЗ

По славянській групі, місто Полтава, 4-го квітня, 1918.

Згідно з наказом командира корпусу, даю до відома всім, що ворожі частини закріпили за собою Карлівку і цукроварню; всі свої обози від-

силають на шлях Константинограду. В Карлівці треба чекати експльо́зії, бо там де румуни залишили свою амуніцію, все підготовлено до зриву. На цукроварні залага з двома гарматами; настрій у ворога п'яний.

По шляху на Харків іде наша кримська група. Отряду бути готовим о 6-ій годині ранком, поснідати о 5-ій рано. Впереді нас пішла з вечера кіннота Гордієнка. Полк під керуванням підполковника генерального штабу В. Петрова; з ним іде кінна гірська батарея сотника Алмазова. Їх шлях Карлівка, Константиноград. Там виставити сторожну охорону, доки не змінять їх Дорошенківці.

Авангард: Сотник Волох.

Перший курінь гайдамацького полку — 4 сотні, 6 кулметів. Перша батарея легких гармат — 2 гармати, поручник Пашкін. Впереді авангарду буде їхати броневник, який, як доїде до Абазівки, має забрати сотника Савеева з його частиною. Головні сили — Полковник Заградський. Дорошенківський полк — три куріні; гайдамаки — два куріні; дві батареї; Арєргард, полковник Шаповал, два куріні Богданівців. Важкі гармати і броневики — Полковник Болотов. Ранених відправляти до Полтави. Обози під керуванням сотника Кирилюка виступити з почівки о другій пополудні. Я буду при авангарді. Заступники: Полковники Петрів і Заградський. Отаман славянської групи — Сікевич.

Начальник штабу Гадзінський.

* * * *

Додаток: (Прочитати перед виступом всім частинам).

Козаки, на вас випала щаслива доля допомогти нашій матері Україні скинути з себе кайдаї, які вона в болях і журбі носила триста років. Ви під Києвом і в Києві сказали своє рішуче слово і увесь світ знає, що ви більше не дозволите ганьбити вашу матір чужим ані своїм яничарам. Зараз за нами іде армія, з якою наш уряд у Бересть-Литовському підписав умову, і вона допоможе нам вигнати ворога з нашої землі.

Про вас, лицарі України, вже лунає слава по цілому світу і я певен, що і далі ви дасьте доказ нашим новим союзникам, що ви не тільки не гірше їх, а на всіх полях бою будете першими і слава побіди над ворогом буде належати вам. Памятайте, що ви наші очі і наші вуха і від вас не сховається ніде ворог і не пошкодить нам своєю несподіванкою. Щасливої дороги! Тримайте з честю свої прапори! Нехай буде наша і всеї України подяка вашим батькам, що виховали таких славетних синів!

* * * *

На другий день полкова музика дала знати, що час прийшов виступати і полки один за другим заняли свої місця в потягах і залунала скрізь наша люба пісня. Війська пішли такі веселі і щасливі, що ніхто не подумав, що вони йдуть у бій, а скоріше на якесь свято! Потяги рушили, одні з генералом Натієвим і полковником Балабачаном поїхали на Харків, щоб звідтіль прямувати на Севастополь, а мої ешалони пішли згідно

диспозиції в напрямку вузлової станції Лозова, викидаючи ворога, де б не стрінули, з нашого шляху.

В потягу переглядаю пошту: Українські гроші — єдині вартісні на Україні; російські і австрійські і німецькі мусять міняти в банках на українські. Цей наказ мало хто виконував, а особливо наші бізнесмени і урядники власть імуші, ті чужу валюту дуже любили і ховали. Марка і корона рахувались по 35 шагів.

Лист занотований: Таємно. Каменець Подільський. Австрійці роззброїли українських партизанів; зброю відібрали, кращу забрали, а решту спалили! (Видко рахують себе завойовниками). Стецура.

Лист з Лубен: Тут затриманий агітатор, який веде агітацію проти австрійців і німців з одного боку, а з другого провокує Центральну Раду. Радить вибрати гетьмана. Каже, що таких агітаторів розіслано по всій Україні. — Ткаченко.

* * * *

За яку годину вже моя служба звязку на чолі з хорунжим Лесневським. Приймають з фронту донесення: Стежі з броневиком дійшли до станції Тагамлин, всі телефонні і телеграфні апарати забрав ворог, замінюємо польовими. На станціях хаос, увесь персонал розбігся. На станції Тагамлин зірвана водокачка. Біля станції Хведорівка, наші хлопці побачили потяг-паротяг і два вагони. Наш броневик дав кілька гарматних стрілів і їх потяг одійшов.

Полковник Петрів повідомляє, що на його шляху, динамітом ворог зірвав рельси і понищив правий бік шляхів; можна їхати лише одною стороною.

В цей час до мого вагону зайшов сотник Савеев, який від станції Гоголеве до Полтави, заступав мене в поході. Він зробив мені повний доклад про пережите.

Тому, що коло станції Гоголеве був зірваний міст, то ми там залишили сотника Якименка, якому дано наказ все що залишилося на березі, перевести окрешним шляхом до Полтави, а там осталися дві легкі гармати, кілька возів з одягом, дві запасові кухні, вагон з гарматним стрілецом, і багаті продукти; йому наказано їхати через станцію Ромодани, а там звязатись з потягами штабу Натієва і їхати на Полтаву. Савелев уже мав донесення від Якименка, що він наказ виконав. Між іншим пише він, що був там (після нашого виїзду) на мітингу місцевих селян, яких зібрав і там скаржився, що за все що він зробив для України (а що він зробив так і не сказав), його вороги України арештували, і що він тут залишився без грошей, бо від нього все забрали. Він просив помочі грошевої, щоб міг сформуванати великий загін і відплатити ворогам України за безчестя. В цей момент він побачив Якименка і давай тікати, а коли його піймали, Якименко казав відіслати його до команданта Полтави, і передав це сільському комітету.

По дорозі до Полтави селяни радо приймали гостей, годували пампушками, паляницями, салом, яйцями й іншим, а хлопці їм співали, музики грали а опісля разом гуляли. Як ми виходили, то жінки казали, що такого свята під цей час навіть на Великдень не мали. На другий день о 8-ій годині ранком, кашовари кличуть сотні на снідання: кличуть раз, кличуть два — а нікого нема; всі поснідали у своїх господинь, там де ночували;

там їм ще і на дорогу надавали усяких смачних перекусок. Настрій у всіх був чудесний; одна біда — в ночі випав сніг, а рано полив дощ, як з ведра, і це все перетворилося у велике болото. Нема що робити, треба було йти. І ми пішли. Замість призначених по маршруту чотири верстви на годину, робили по дві і змучились так, що коні і козаки ледви ноги волікли. Я вирішив о п'ятій вечером далі не йти. Ми зупинилися у маленькому селі Табазівка на ніч, про що я вислав до вас курера з рапортом.

В цьому селі, яке блище до Полтави, селяни ставилися до наших частин дуже обережно і все приглядалися до нас, хто ми такі. Бо вони дуже добре пам'ятали переходяче червоне військо з їх чрезвычайкою. Не дивлячись на те, що ми за все платили грішми, нічого не можна було купити, бо попередні війська так само платили, але як відходили то всі гроші відібрали. Не було що робити: зварили обід з того, що мали у себе, пообідали, а як стемніло, зібралися до школи і почали там співати, грати, а там і орхестра наша заграла наші чудові пісні і танки. За яку годину вже увесь майдан коло школи заповнений слухачами; спереду бувші солдати, поміж ними молодь, а ззаду жінки, дівчата, старі і діти що трималися маминих спідниць. Спочатку все тихо було, але з часом вже чути сміх жінок, задоволений відгук молоді, підскакування на місці бувших солдатів. На дворі холодно і потрохи всі, що були на дворі, зайшли до школи, приглядаються, знайомляться, а там і в танок пустились.

Коли музика перестала грати, я всім оповів що робиться у Києві; про німців, як тимчасових наших союзників; говорив про агітацію і провакацію ворогів і про своїх яничарів.

Тут підійшло кілька молодих хлопців і просили, щоб музика ще трохи заграла їм а вони зі своїми дівчатками потанцюють. Я їм дозволив і вони забавились до півночі з великим задоволенням.

Ми добре виспались, мали знаменитий сніданок, бо жінки повитягали багато ріжного, що було поховано, і нагодували нас до сходу. Під час сніданку мій старий господар, що був колись за молоду в російській армії у 35-му Брянському полку фельдфебелем, почав мені оповідати як учора, як ми вийшли зі школи, то там залишилося декілька селян а між ними два відомі провокатори. "Ми їх кличемо голодранцями, це люди, як їх тільки можна назвати людьми, за царські часи були дезертирами, нездарамі і з холодної не виходили. Вони оповідали, що вас наняли поміщики, щоб ви відібрали їх землю від селян, що ви є контрреволюціонери, якісь кадети, та ще багато іншого; що треба всі хати, де сплять старшини, підпалити. Наші селяни, що там були, добре їх вибили і вони повтікали нібито в ліс за дровами."

Я дав наказ як їх піймають вислати до Полтави до губерніяльного старости.

Дорога наша сьогодні була дуже добра; трохи підмерзло і йти було легко. Коло Полтави стрінули нас квартирери на чолі з поручником Гадзінським і розвели нас по призначених хатах і стодолах. Хорих не було, коні впорядку.

Ой, пане отамане, ще забув: наша кінна сотня ночувала у селі Фадеївка; там вони мали дуже добрий час. В сотні є один артист з трупи Садовського — козак Кислиця. Оцей артист на поході зорганізував маленьку трупу артистів і бавив сотню своїми виступами: декляматор циганських і жидівських пісень, і т. д. Ці артисти у цім селі Фадеївці так полюбились слухачам, що вони цілу ніч їх не пускали спати і все просили ще щось оповісти.

ВРАЖІННЯ З ПОЇЗДКИ ДО КИСВА

Червень, 1917 року. Як тільки відправив Полуботківців на фронт, я під вражінням оповідання Павловського про події в Києві, пішов на станцію і поїхав до столиці. Приїхав я на полустанок пост Волинський десь після третьої години по обіді. Тут наш потяг чомусь затримали. На станції і по дорозі до кадетської рощі і далі до станції Київ — товарна стоять і їздять застави і дозори донських козаків і кавалерії російської гвардії. Через наш вагон бігцем пробігли якісь жваві людиска у військових уніформах і потяг рушив. Недалеко кадетського гаю стоїть напоготові сотня козаків у повному поготівлю, навіть кулемети заряджені. У Києві на станції якийсь дивний рух: біганина постатів у військових уніформах, потиху між собою перекидаються словами. Питаю у вартового на станції:

“Що це у вас сьогодні за біганина на станції і парада військова по цій лінії?”

Якось дивно вилупив на мене очі і мовчить, а очі злющі, злющі... Хтось збоку по-російськи говорить:

“Не питайте цього чоловіка, бо це завзятий мазепинець і нікому з москалів не дає жадної відповіді.”

Люди посунулись в різні кінці і я знова опинився коло того самого мазепинця і знова звертаюся до нього по-українськи. Він скоса мене оглянув, підійшов трохи ближче і каже: “Хиба ви, пане отамане, з неба спали, що не знаєте що тут у нас робиться?”

“Ні,” кажу, “цілком нічого не знаю. Я тільки що приїхав з Ізаслава після того, як відправив Полуботківців на фронт.”

Мій вартовий, як почув це, відразу змінився і каже: “То це ви певно будете полковник Сікевич, командир 36-ої запасної бригади. Дуже радий вас пізнати. Сьогодні рано тут від вас приїхав сотник Павловський і декілька хлопців і воїни оповідали як ви гарно прийняли, нагодували, одягли полуботківців. Щире за це вам спасибі, бо тож наша була надія, потіха і краса української армії.” Опісля оглянувся на всі сторони і каже: “Ходіть, пане отамане, на хвилинку до моєї кімнати і я вам оповім, що тут робиться.”

Ми зайшли в маленьку кімнату, я сів на крісло, а мій новий знайомий кудись ще побіг. За яких п'ять хвилин прибіг господар цієї кімнати і почав оповідати:

“Оце пару днів як вислали з Києва Полуботківців, а тепер Винниченко зі своїм штабом погодилися з Оберучевим, що і Богданівці мусять покинути Київ, а у самому Києві залишаються лише російські війська і кілька наших баламутів, що тримають ніс по вітру і тільки й дивляться куди в запілля найкраща дорога, а то впрост переходять до нових господарів як це зробили Юрїївці, Шевченківці та й інші малороси. Ну, так дякуючи цій згоді сьогодні думають відіслати Богданівців на фронт. У нас все готово, тільки я думаю, що тут без провокації не обійдеться, бо Ленарський і Оберучев мусять відомститися цим українським патріотам, що помимо їх волі сформувавши цю першу військову українську частину, яка їх слухати не хотіла, і йде на фронт як справжня військова українська частина... Мене це страшенно вразило, як може уряд так легковажити, залишатись серед ворогів без військової сили. Це ж самогубство!”

Я подякував за важні інформації і вийшов з двірця й пішов до своїх родичів: старенької мами, двох сестер і брата, бо дружина моя жила підчас війни у Москві разом з дітьми. Іти дивитися на Юдине цілування не мав ніякої охоти. Злість мене така взяла, що хотілось повернутись назад і поїхати до своїх військових частин і з ними разом прийти до Києва, може бодай чим небудь допомогти своїм утриматись на здобутих позиціях.

Іду по Бобівському (тепер Шевченківському) бульварі — десь недалеко музика грає бравурний марш; чути якісь викрики, гомонять. . . . Так, думаю собі, вам і треба, коли — як малі діти без нянок — ходити не можете і собі ради не можете дати. . . . Але чому за вас Україна а нарід мусять покутувати, бо мало того, що ви переодяглись у мужицьку шкуру і клянеться, що ви плоть від плоті, кров від крові — такі самі як вони, і на всіх своїх вічах кричите: “Я такий і сякий син робітника або мужика; і тато мій і дід такий самий, і тільки що з заслання або з тюрми вирвався.” . . . І пішов і пішов. . . . І кому це потрібно? Чи не краще показати, що ти тепер для України і народу робиш, як ти її самостійність хорониш, а не по першій небезпеці замість боронитись, на якусь паршиву угоду йдеш?

Ну, та менше з тим, чий ти син? Ми знаємо багато таких випадків, що батько за Україну згинув, а син за заслуги батька дістав почесне місце в уряді; але, як прийшла гірка година, опинився в рядах ворогів наших. Нам треба знати, хто ти тепер є? Чи для тебе дійсно дорога ідея самостійності України, хоч ти в цій новій державі будеш неякимсь високим урядником, а так собі простим робітником. Таких нам треба а не карієристів. . . . Буде корисніше як ти замість бути нездалим капітаном корабля, будеш досвідченим кочегаром і вчитися як керувати кораблем. . . .

Музика гремить все ближче і ближче; величезна юрба закриває наших першородників української армії, військо йде понуро; ніякого ентузіязму; зпід шапок злобно сяють очі. Пісня як стогін виривалась з їх грудей; люди ніяк не могли зрозуміти, що і нащо з ними роблять; коли це свої проводарі роблять, ну, а як це робить ворог — то тільки скажи їм і вони дадуть собі з ним раду.

До вечера ходив по Києві, був і коло монументу Богдана. Ой, який він злосний! Підніс свою булаву і з великою силою стримує коня, щоб той його не поніс на ворогів України, як зовнішних а головне внутрішних, а вся його постать так як би кричала: Схаменіться! Що ви робите?

Пішов на гору святого Володимира. Там на східцях його монументу сидять і кругом ходять очевидно такі самі як я, що не можемо зрозуміти, чи це є недбальство, чи не дай Боже, зрада?

З такими думками сів на лавці, на самому березі Дніпра. Думи одна гірше другії пхаються в голову і не дають мені спокою і можливості над цими подіями зупинитися. . . .

В цей мент чути збоку двірця стріли — один, другий, і почалась така тріскотня, як на полю бою. . . . Що це таке? Всі, хто був на горі, почали закидати один другому таке питання: “Звідкіль цей вогонь?” і потишенько тікати до своїх домів, щоб, не дай Боже, не вскочити в якусь неприємність.

Пішов і я. І впрост до генерального секретаріату. Там після страшених бюрократичних формальностей довідався, що вже прийшло кілька донесень і одно суперечило другому. Все таки довідався, що коли Бог-

данівці підіхали до поста Волинського, хтось з хлопців, певно безсильний інакше виявити свою незгоду-протест — відсалютовав зі свого кріса пустивши кулю попід саме небо. . . Цей стріл, який пізніше наші політики назвали провокаторським (не зрозуміли душі українця), перевернув все догори ногами: керасіри і дончаки так як би на це чекали — вмент відчинили вогонь зі всіх своїх рушниць і кулеметів по ешалонах Богданівців: забили і покалічили багато людей. Державне і поліційне слідство по цій провокації провадилось лише для ока людського, щоб правда не вилізла з мішка, а головне, щоб собак не дрочити і застрягло десь в канцеляріях міністерств! . . .

Я на другий день раненько виїхав з Києва, з неспокійною душею. Я більше не міг залишатися в цьому лабіринті українських справ. Дуже тяжко дивитись як гине, тільки що повстала по многолітній хоробі, наша державна українська справа.

В Ізяславі, на залізничій станції, мене стрінув адютант шостого полку і подав телеграму від генерала Черноглазова, який пропонує мені негайно поїхати до Винниці де розташований мій 15-ий полк, який не хоче нікого слухати і влада там безсильна, все в руках комітетів і провокаторів.

Тут же на двірці дочекався потягу на Винницю і поїхав. Потяг переповнений дезертирами з російського фронту і різними пройдисвіт бізнесменами.

Після великих турбот вкінці доїхав до Винниці; залишив свої річи на двірці; пішов пішки до штабу 15-го полку, поміж великими білими шатрами. Коло кожного сидять солдати, грамотні читають газети, інші смокчуть люльки, треті ріжуть повітря на різних музичних інструментах, а більшість сидить і політикує. Так я дійшов до канцелярії. Біля дверей ціла юрба старших по віку солдатів. Питаю їх, що вони тут роблять?

“А от,” кажуть, “вже кілька день від рана до вечера сюди приходимо і чекаємо призначення в запілля, згідно з наказом згори. Сюди нас зібрали і от сидимо місяцями.

Я зайшов до канцелярії, там крім молодого прапорщика, що нібито вартував по полку, нікого нема. Питаю, де командир полку?

“Він вже пару тижнів хорий і заступник таксамо захворів бо нічого в цім хаосі зробити не може. Вкінці прийшов до мене підполковник Сагарда, це мій товариш з київської юнацької школи. Він був на рік старший від мене, і раніше на рік скінчив школу, але на війні я його перегнав на два ранги. Це був дуже порядний старшина; любив щиро Україну, але його педантизм і нерішучість стримувала, щоб проявити свою діяльність і виявити свою роботоздатність.”

Переглянувши всі накази, зараз же зробив розпорядження і в протязі двох днів ми з підполковником Сагардою відправили в запілля яких до п'яти тисяч старших віком солдатів, на заміну молодих, яких потребував фронт. Вісім сотень українців вислав до 34-го корпусу генерала Скоропадського, який був на черзі українозакції, кілька сотень вислав на поповнення до десятого і шостого корпусу і п'ятнадцятий полк прийшов до свого нормального життя.

Одного дня, коли більшість полкових шатрів була вже пуста, почулися характерні гуки і тріскотня німецьких аеропланів. Зробили пару кругів і кинули в середину аеродрому, де в той час стояли в ремонті кілька наших аеропланів і дережаблів, з півдесятка бомб; шкоди багато не

зробили але таборян розігнали на чотири вітри так, що треба було їх збирати пару день.

Підчас цього налету, російський істребитель на чолі з поручником Воейковим як та стріла піднявся до неба, а за ним ще три з молодими летчиками і погналися за німецькими втікачами. Один проворніший утік, а другого запалили як куля потрапила до бака з газоліною; він згорів разом з залогою, бо наші не встигли їх виратувати. Поховали їх обсмалені тіла зі всіма почестями. Шкода було дивитись на трупи двох молодих австріяків, але це неменуча доля, це війна — або ти мене, або я тебе.

Ми зробили свою роботу і я запросив підполковника Сагарду зі мною пообідати в готелю. Підчас обіду підполковник Сагарда оповів мені, як пару днів перед тим приїхав до Виниці полковник Оберучев, зібрав на майдан всіх людей і почав на них кричати, ляяти, назвав дезертирами, боягузами, хуліганамі і 'розбишаками; погрожував всіх віддати під полевий суд, як не послухають наказу.

В цей час один підстаршина, що мав вісім відзнак, і був чотири рази покалічений на фронті, каже: "Пане полковнику, ви назвали нас боягузами і дезертирами, а не знаєте чому? Бо ми з самого початку війни аж по сьогоднішній день є на фронті і ні разу в найтяжчу годину не покидали своїх місць в шанцях, і після кожного покалічення з незагоєними ранами, повертались під прапор своїх полків, щоб допомогти своїм однополчанам підтримати славу цих полків добути ще нашими прадідами. В нашій сотні (а таких в полку майже всі) нема ані одного солдата, щоб не був ранений по кілька разів. Всі ми мали військові відзначення за свої бойові заслуги. Ми, всі тут присутні, протестуємо всіма засобами, що ми не боягузи і не дезертирі. Просимо звернути увагу на своє окруження; тут багато таких, що ще не нюхали пороху а "воюють" виключно з покаліченими солдатами і офіцерами, які по наказу і ради лікарів залишилися в запілю на пару день на відпочинок. Тут ми сидимо не по своїй волі, бо давно вже покинули шпиталі, щоб їхати знову на фронт, а нас чомусь тут затримали. Чия це вина? Чому не дозволяєте нам українцям формувати свої українські сотні, щоб ми під жовто-блакитним прапором могли сповнити наші обовязки? Про москалів я не кажу, вони самі за себе в свій час скажуть." . . .

Тільки він скінчив, як засичав як гадюка Оберучев: "Молчать, арестовать, в кайдани заковать бунтовщика, мазепинця! Яке ти маєш право зі мною так говорити?"

Ще щось сказав, що я не розслухав. . . А тут як загомонять всі присутні, як закричать і все кинулось вбік де стояло авто Оберучева і як би не шофер полковника, який, щоб оминати страшну помсту народу, пустив мотор і втік. Як би був не втік, то певно прийшлося би по полковникові співати "Со святыми упокой." Полковник утік, але в таборі повстала така завірюха, що не дай Боже, а до цього це була олива на млин провокаторів, завдання яких було розложити запілля. Цілий тиждень на майдані гуло як в улію і треба було лише сірника, щоб усе загорілося.

Як скінчив він говорити, каже до мене: "Як би хто небудь ще вчора мені сказав, що справу полку можна було б розв'язати таким чином як ви зробили, ніколи не повірив би. Мені прийшла була думка відіслати всіх солдатів по їх військових начальниках, аби розсіяти їх по всіх усядах, а там по війні хай роблять з ними що хочуть. Одно скажу вам, пане отамане, будьте обережні, провокатори і агітатори цього вам не простять і будуть шкодити, де тільки можна."

Я подякував підполковникові за інформації і ми пішли оглядати дирижабль 2 Іля Муромець, як револьверна куля зірвала мені погон на правому плечі. Сагарда кинувся вбік стрілу, але там вже нікого не було, бо там лежала купа дощок, бляшанок, ящиків, побитих частин аеропланів і легко було сховатись. В самий вечір, коли ми вже йшли у Винощі по Київській вулиці, з вікна аптики знова хтось стрілив у наш бік і цей раз не трапив. Я визвав поліціянта, дав наказ обшукати аптику. Та де там! І слід стрільця пропав. А може сам аптикар стріляв? А крім того поліція в той час служила на обидві сторони зі страху.

Зайшли ми до готелю, дали мені добру кімнату. Я сказав швейцару, щоб мене до восьмої години не будили і що я нікого до восьмої приймати не буду, зараз іду на вечерю, а як повернусь, піду спати і тому ключа від кімнати беру зі собою. Ми пішли до сусіднього ресторану, повечеряли, трохи поговорили і вийшли на другі двері й пішли до готелю, де жив Сагарда. Погасили вогонь, сидимо і тихенько балакаємо. Якесь неспокойне передчуття. Десь коло третьої години чуємо — на вулиці метушня. Виглянули у вікно, а там, як у ясний день, таке світло. Вискочив Сагарда на вулицю і каже: “Той готель, де ви мали ночувати, горить зі всіх боків.”

Ми тихенько вийшли, пішли на двірць і я поїхав до генерала Черноглазова, щоб зробити йому доклад про всі події. В штабі я довідався від полковника Ананева, що в Петрограді все повернулося догори ногами: Керенський арештував Корнілова, а Йорданський Денікіна і всі ударні батальони розв'язані а армія полетіла в джерело анархії. Але це все ще дурничка: от побачите, що буде за пару день, як Смольний скаже своє рішуче слово. А там вже все готове, щоб переняти владу! І як цього не бачить уряд Керенського? Ми маємо точні відомості, що владу перебере Ленін, його заступник Троцький (Борштейн) і Зіновев (Апфельбаум), Криленко, Дзержинський. А тимчасовий уряд далі спить!

ЗМІСТ ШЕСТОГО ТОМУ

- 1) Петлюра ст. 3
- 2) Кошиць ст. 22
- 3) Після відпочинку в дальшу дорогу!..... ст. 29
- 4) Дорога від Славянська до Микитівки..... ст. 37
- 5) По дорозі до Лозової стації ст. 48
- 6) Дроздов ст. 54
- 7) Розпорядження в Полтаві ст. 65
- 8) Вражіння з поїздки до Києва ст. 72

Спогади Генерала Володимира Сікевича
ЯКІ ВИЙШЛИ ДО ТЕПЕР У 6-ТИ ТОМАХ

Шановне громадянство зволить ласкаво замовляти цю книжку, як і всі попередні томи п. з. "Сторінки із Записної Книжки" від автора:

GEN. V. SIKEWICH
1502 King St. W. (Apt. 4)
Toronto, Ontario, Canada.
